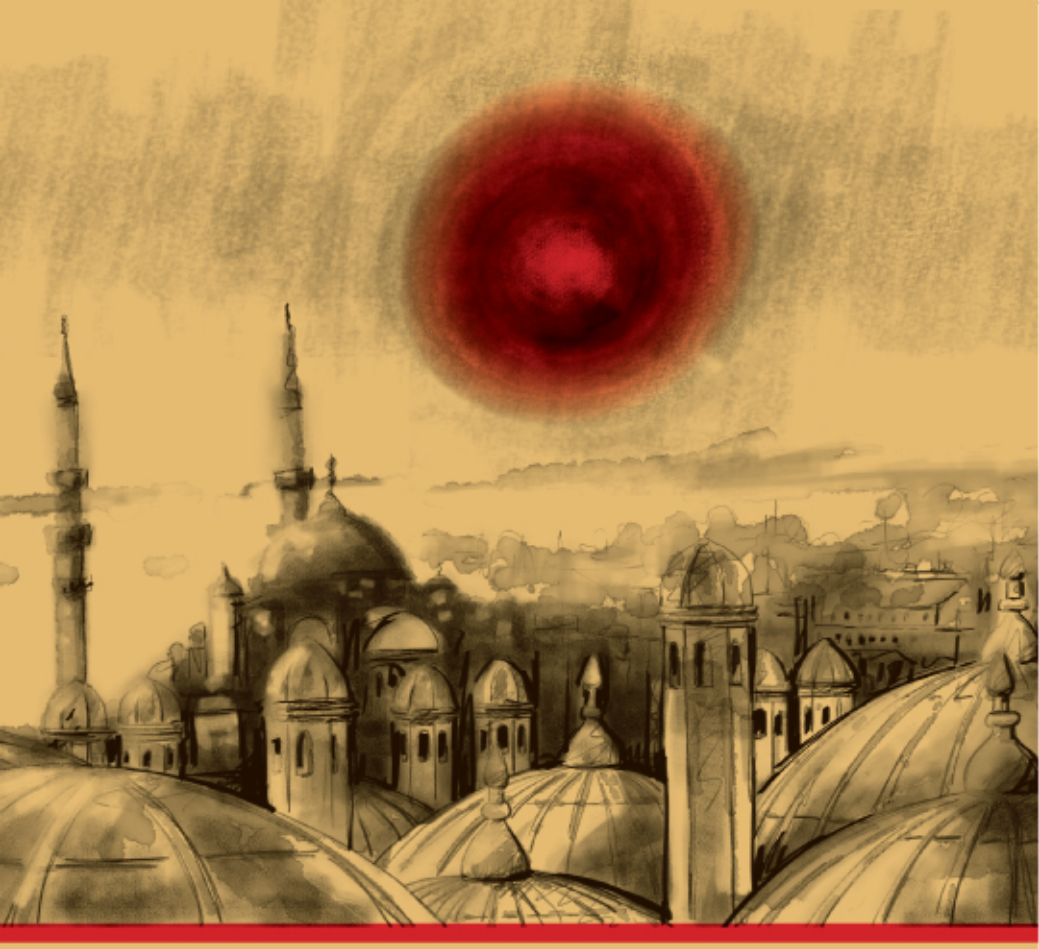

İSTANBUL'A SEYAHAT

CORCİ ZEYDAN

ÖNSÖZ VE NOTLAR:
MUHAMMED HARB

ARK

CORCİ ZEYDAN

İSTANBUL'A SEYAHAT (ÂSİTÂNE 1909)

Ark Kitapları: 56

Yazarın Adı **Corci Zeydan**

Kitabın Adı **Corci Zeydan'ın İstanbul (Âsitâne) Seyahati 1909**

Çeviri **Dr. Mustafa Özcan**

Editör **İsmail Kutlu Özalp**

Bilgisayar Uygulama **Çelebi Şenel**

Kapak Tasarım **Ersin Şahin**

Baskı & Cilt:

Lord Matbaası

© Ark Kitapları 2012

Özgü Yayıncılık ve Tanıtım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sok. Defne Han No. 27/18 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 511 38 26 - 511 75 52 Faks: 0212 526 58 76
info@arkkitap.com
www.arkkitap.com

CORCİ ZEYDAN

İSTANBUL'A SEYAHAT (ÂSİTÂNE 1909)

HAZIRLAYAN
PROF. DR. MUHAMMED HARP

ÇEVİRİ
DR. MUSTAFA ÖZCAN

ARK

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ 7
Sunuş 13
Mukaddime 17
Corci Zeydan'ın kültür öz geçmişi 17
Corci Zeydan ve Batı 22
Prof. Muharrem Çelebi'nin Corci Zeydan hakkındaki görüşü 24
Doğu dillerinde Corci Zeydan 26
İstanbul'un yeri, manzarası, eserleri, sarayları, müzeleri;
sosyal, tarihî, edebî ve siyasi durumu 33
İstanbul'un coğrafi konumu 34
İstanbul 36
İstanbul'un çevresindeki yerleşim yerleri 37
İstanbul'un doğal manzarası 39
İstanbul'un tarihi eserleri 44
Kariye Camii 48
Süleymaniye Camii 50
Eyyüb Camii 52
Ebû Eyyüb'ün makamı 54
Sultan Ahmed Camii 55
Sultan Ahmed sebili 58
Sarayları ve görülecek yerleri 59
Dolmabahçe Sarayı 60
Çırağan Sarayı 61
Yıldız Sarayı 62
İç bahçe ve kuş alanları 63
Cihannüma Kasrı 64
Çit Kasrı 65
Küçük Mâbeyn veya Abdülhamid'in evi 66
Büyük Mâbeyn 71
Merasim Kasrı 73
Hamîdiye Camii 75
Hükümet sarayları 76
Müze ve sunak/Sergi yerleri 77

Osmanlı Müzesi 78
Çinili Müze 81
Topkapı Müzesi 83
Topkapı Sarayı 83
Osmanoğulları Müzesi 86
Bağdat Kasrı 100
Altın boynuzun zinciri 103
Yeniçeri sergisi 105
Sosyal durumu 108
İstanbul'da Türkler 110
İstanbul'daki diğer unsurlar 112
Türk kadını 113
Genel ahlâk 115
Türklerin dünü ve bugünü 117
Kalkınma döneminden önce Türk edebiyatı 119
Son ilmi yükseliş 124
Bu yüzyılın şairleri ve yazarları 126
İstanbul'da basın 129
Günlük Türkçe gazeteler 130
Okullar 134
Kütüphaneler 136
Siyasi durumu 140
İttihat Terakki Cemiyeti 143
İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyeleri 145
Meclis-i Mebusan 153
Rütbeleri indirilen subaylar 169
Cehalet 169
Devletin ekonomi ve yetişmiş insan yönünden fakir olması 171
8- Türklerle Araplar arasındaki anlaşmazlık 174
Halifenin Arap'tan olması meselesi 178
1. Sıkıyönetim idaresi 182
2. Mürteci hareketleri kontrol etmek 185
1. Resmî dilde birlik 188
2. Eğitimin yaygınlaştırılması 192
3. Müslüman olmayanların askere alınması 193
Seyahatnamede geçen âyetler 206
Seyahatnamede geçen yer isimleri ve kavramlar() 207
KAYNAKLAR 223

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Saygıdeğer okurlarım,

Tarih, insanlık için bir hazinedir. Hz. **Âdem**'den beri dünya üzerinde var olan her millet bu hazineye çok değerli deneyimler bırakmışlardır. **İbn Haldun** meşhur "**Mukaddime**" adlı eserinde: **"Tarih bilimi değerli bir ilimdir ki pek çok faydası, şerefli bir amacı vardır. Çünkü bizi geçmiş milletlerin durumları ve ahlâkları hakkında bilgilendirir. Peygamberlerin ve devlet adamlarının yolları ve siyasetleri hakkında bilgi verir. Tâ ki onlara uymak, din ve dünya hakkında alınacak örneklerden haberdar olmak mümkün olsun."** [1]

Tarih ilminin şerefini ve önemini ortaya koymak bakımından elimizde hiçbir veri olmasa bile Kur'anda yer alan, asırlar boyunca Hz. Âdemden beri dünyada yaşayan küçüklü büyüklü toplumların ibret alınacak hayat hikâyeleri fazlasıyla yeterlidir. Bu itibarla Kur'an, tarihin önemini vurgulamak hususunda en önemli bir kaynaktır.

Hz. Peygamber de ashabına geçmiş milletlerin hayatlarından kesitler anlatır, anlattıklarıyla onların imanlarını kuvvetlendirir, ibret alınacak örnekler verirdi. Bu gerçeği görmek için hadis literatürünün tamamını araştırmaya hacet yoktur. İmam **Buhari**'nin **Sahih**'indeki "**Bed'ü'l Halk**" bölümüne kısaca bir göz atmak yeterlidir.

1 İbn Haldun, Mukaddime, 1/2.

Tarihin insan ve toplum hayatındaki rolü çok önemlidir. Zira bireylerin ve toplumların tarihten kopması boşta kalması manasına gelir. Çünkü tarih, geçmişle birlikte içinde olunan zaman dilimini görmeye ve geleceği şekillendirmeye yarayan önemli malzemelerle doludur.

Kur'anda: "**...Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır.**" (Ra'd, 17) buyurulduğu üzere tarih hazinesinde insanlara yararlı olacak bilgilerin ve örneklerin insanlara sunulmasına katkıda bulunan çalışmalar ilgilenmeye ve değer vermeye lâyık çalışmalardır.

Tarih bilimi, birçok faydasının yanı sıra gerçek ile uydurmanın, düzmecenin ayırt edilmesine de hizmet eder. Bunun güzel örneklerinden birisini İmam **Suyuti** şöyle zikretmektedir: "**Bağdat**'ta Yahudiler hazine baş yöneticisine başvurarak Hz. Peygamberin **Hayber Yahudileri** ile yaptığı anlaşmada kendilerinden cizye vergisi alınmaması hususunda anlaştığını ileri sürüp örnek bir belge göstermiş ve cizye vergisi vermeyeceklerini ileri sürmüşlerdi. Durumu belgeleyen vesikada sahabeden Hz. **Ali**'nin ve **Muaviye**'nin isimleri tanık olarak zikrediliyordu. Hazine yetkilisi, tarih bilgini **Ebû Bekir Hatîb Bağdadi**'ye başvurarak belgenin doğruluğu hakkında bilgi istedi. **Bağdadi**'nin değerlendirmesi işitenleri şaşırtacak derecede hayret verici idi. **Bağdadi**: "**Bu belge sahtedir!**" dedi. Kendisine: "**Nereden bildin?**" dediler. Cevabı şöyle oldu: **"Belgedeki tanıklar arasında Muaviye ve Sa'd b. Muaz bulunuyor. Bunlardan Sa'd b. Muaz Hayber'in fethinden önce gerçekleşen Kurayza oğullarıyla yapılan savaşta şehit edilmiş, Muaviye ise Hayber'in fethinden çok sonra gerçekleşen Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur. Bu sebeple bu belge sahtedir. "**(2) Görülüyor ki **Bağdadi,** tarih biliminin malzemesini kullanarak gerçek bilgiye ulaşmıştır.

2 Kitabu'l İstiksa Li Ahbâri'l Mağribi'l Aksa, Ahmed b. Halid En-Nasırî, 1/7.

Tarihin önemini vurgulayan bir gerçek de bu alanda yazılan eserlerdir. Geçmişte ve günümüzde tarih konusunda kaleme alınan eserlerin sayısı binlerle ifade edilmektedir. Günümüzden 354 sene önce vefat eden **Hacı Halife**, diğer adıyla **Kâtip Çelebi** (vefatı 1657m.) "**Keşfu'z-Zunûn**" adlı bibliyografik eserinde tarih alanında yazılan eserlerin 1300 den fazla olduğun söylüyor. ([3]) Yaklaşık dört asır önce durum bu iken o günden günümüze kadar yazılanları da hesaba kattığımızda tarih konusunda yazılan eserlerin azameti ortaya çıkıyor.

Elinizdeki kitapçık bu eserlere yeni eklenen mütevazi fakat önemli bir çalışmadır. Bu eserin önemi günümüzden bir asır öncenin **İstanbul**'unu, Osmanlı İmparatorluğunun başkentini anlatmasıdır.

Esasen kitap **Mısır**'da 20. yüzyılın başlarında yayımlanan "**Hilâl**" adlı dergide derginin sahibi ve yazarı durumunda olan **Corci Zeydan** tarafından yazılan makalelerden oluşmaktadır. Bu yazı dizisini kitaplaştıran yine **Mısır**'lı bir Türkolog olan Prof. **Muhammed Harb** hocadır.

Corci Zeydan hakkında uzun uzadıya bir şeyler söylememize hacet yoktur. Zira Prof. **Harb** kitabın Arapça basımının önsözünde gerekenleri söylemiş bulunmaktadır. Şu kadar var ki, okuyucularımızın göz önünde bulundurmaları gereken bazı hususlar bulunmaktadır.

Şöyle ki:

Kitabın okunması sırasında görülecektir ki **Corci Zeydan**, Osmanlı'nın yıkılışını hazırlayan sebepler arasında önemli bir yer tutan "**İttihad Terakki**" yönetiminin hayranı ve savunucusu, dolayısıyla ciddi bir **Abdülhamid** düşmanıdır. Nitekim eserin bir yerinde sıkıyönetimli bir idare tarzını savunurken: "***Abdülhamid* hükümetinin zehirini alarak yetişen neslin/**

3 Hacı Halife, Keşfu'z-Zunûn, 1/271.

kuşağın bitip, yerine anayasa kültürü ile yetişen yeni bir nesil gelinceye kadar da sıkıyönetimin devamı lüzumludur" diyor.

Kitabı yayına hazırlayan muhterem Dr. **Harb** gerçekten tarafsız bir ilim adamı ve araştırmacı olarak **Corci Zeydan**'ın görüşlerini olduğu gibi aktarmıştır. Ancak kitabın sonuna koyduğu notlarla okuyucuyu mükemmel bir tarzda aydınlatmıştır. Nitekim **C. Zeydan**'ın yukarıdaki görüşlerini kitabın sonuna eklediği notta şöyle aydınlatmaktadır: "**Corci Zeydan** Sultan **Abdülhamid**'in fikirlerini "**zehir**"e benzetmektedir. Bu söz aşırı derecede abartılı bir sözdür. Sultanın yaptığı, Müslümanları pek çok Arap tarihçimizin zannettiği gibi, tek devlet halinde değil, şuur birliği halinde toplamaya çalışmaktan ibarettir."

Aşağıdaki satırlarda yer alan Dr. **Harb**'in tespiti, **Zeydan**'ın Sultan **Abdülhamid**'e niçin karşı olduğunu açıklamaktadır:

"...**II. Sultan Abdülhamid**, **bir yandan batı aydınlanmasına dair olan fikirleri, diğer yandan sultana karşı olan "İttihad ve Terakki" ve "Jön Türkler" hareketi gibi hareketleri desteklemesi sebebiyle Corci Zeydan'a karşı açık bir tavır ortaya koymuştur. Bu sebeple Corci Zeydan'ın Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştı. Jön Türkler hareketi başarılı olup, sultanın tahttan indirilerek İttihad ve Terakki hükümeti iş başına geldikten sonradır ki Corci Zeydan İstanbul'a gelmiş ve orada inkılâbı yöneten ihtilâlcilerle buluşmuştur. İşte Corci Zeydan bu gezisi ile ilgili olarak tarih, düşünce hayatı, eğitim ve aydınlanma hususlarında çok önemli yazılarını yazmış bulunmaktadır."**

Öte yandan **Corci Zeydan** İslami ilimlerde bir uzman değildir. Hatta kendisi Müslüman olmamasına rağmen ifade ettiği fikirleri İslami bir öğe ile destekleyerek **İttihad Terakki**'ye olan gönül bağını bu teşkilatın üyelerinden **Rahmi Bey**'i anlatırken

söylediği şu sözlerle ortaya koyuyor: "...Onun cemiyetteki yeri sahabe arasında **Ebû Bekir**'in yeri gibidir." Şu kıyasa bakınız: **İttihad Terakki** üyeleri ve sahabe, Hz. **Ebû Bekir** ve **Rahmi Bey**!

Bir de Osmanlı müzesini gezerken şu tespitleri dikkat çekicidir: "...Görevli bu mushafın sayfalarını çevirerek bize gösterdi. Bir sayfaya geldiğinde sayfa üzerinde kan izi gördük. Görevli bu sırada şunları söyledi: "Bu Hz. **Osman**'ın kendi eliyle yazdığı mushaftır. Hz. **Osman** öldürüldüğü sırada bu sayfayı okuyormuş. Saldırganlar onun başını yaraladıkları zaman -gördüğünüz üzere- kanı bu sayfaya damlamıştır." Görevli ayrıca şunları söyledi: "Hz. **Osman** dört mushaf yazmış olup, üç tanesi buradadır. Dördüncüsü kayıptır." Bu inanış yaygın olup ispat edilmeye muhtaçtır. Fakat burası bu meselenin inceleneceği yer değildir." Dikkat edilince farkına varılacaktır ki Hz. **Osman**'ın mushafın yazılması ile ilgili durumu ve bu mushafların sayısı, kaybolup kaybolmadığı bir uzmanlık alanıdır. Doğru olan, yazarın müzeyi ziyaret sırasında gördüğünü anlatmakla yetinmesi, müze görevlisinin sözlerine dayanarak bu konuda bir takım hükümler vermemesi idi.

Bu örnekleri vermekten amacım, yazarın her konuda ahkâm keser bir tavırda olduğunu hatırlatarak okuyucuları uyarmaktır.

Corci Zeydan'ın bu eseri her şeye rağmen önemlidir. Zira eser, günümüzden bir asır öncesinin **İstanbul**'unun tarihi, sosyal, siyasi yapısına âdeta ayna tutmaktadır.

Prof. **Harb** eserin bu özelliğine dikkat çekerek: "..."**Corci Zeydan'ın İstanbul'a Seyahati**" sosyal ve tarih bilimleri, siyaset, düşünce ve tarihi eserler bakımından **Türk** ve **Arap** toplumu düzeyinde çok önemli bir çalışmadır. Özellikle "**Türk Araştırmaları**" alanında çalışan bir kişi olarak bu seyahatnamenin ilk yazıldığı dil olan Arapça ile yayına hazırlamaya özen gösterdim. İleride Türkçeye de çevirmeyi düşünüyorum" diyor.

Kendisiyle Roterdam İslam Üniversitesinde çalıştığım yıllarda, uzunca bir süre önce tanıştığım değerli Türkolog **Harb** hocanın bu dileğinin tarafımdan yerine getirilmesi benim için bir kıvanç vesilesidir.

Sözü daha fazla uzatmadan okuyucuları eserle baş başa bırakıyor, yakın tarihimizle ilgili pek çok hususun daha iyi anlaşılmasına yol açması dileklerimi ifade ederken, yayıncı **Hasan Kurt** beye ve ekibine böyle bir eserin yayınını gerçekleştirdiklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Mustafa ÖZCAN
27.11.2011 Antalya

Sunuş

Corci Zeydan, Arap aleminde batı anlayışı çizgisinde aydınlanma hareketinin öncülerindendir. Zeydan'ın bu hareketteki durumu, Arap dünyasındaki öncülerin batıyı ve batıdaki gelişmeyi tanıdıktan değişiklik ihtiyacını anladıktan sonra, değişiklik çağrısında bulunan ve meselelere batı tarzında ama Arap bakışı ile bakmak gerektiği görüşünde olan öncülerin durumu gibidir.

Bu gelişme geçen yüzyılda; din temalı gelişmelerin ve batı düşmanlığının yükseldiği bir dönemde olmuştur. Çünkü batı, Arap dünyasında pek çok devletin sömürgecisi durumunda olmuştur. C. Zeydan aydınları batıdan almak, Arap dünyasını batı tarzında fakat kendisine has bir üslupla aydınlatmak gerektiği çağrısında bulunmuş, siyasi yönden ve bir basın mensubu olarak başarılı olmuştur.

Aydınlanmacılara göre Araplığımızı ve Arap kültürümüzü koruduğumuz sürece batıdan, batıyı örnek alarak değişmekten korkmaya gerek yoktur. Yine aydınlanmacılara göre batı üslubunu ve kültürünü benimsemedikçe Arap dünyasının yükselmesine imkân yoktur. Bu düşüncelerin yaygınlaştığı ortamda büyük isimlerden oluşan ve batıdan alma konusunda pek çok yönetim ve kültür alanlarında etkin bulunan kimseleri ikna etmekte başarılı olan bir nesil ortaya çıktı. Muhammed Hüseyin Heykel ve Tâhâ Hüseyin kuşağı ortaya çıktı.

Batı tarzı aydınlanma düşüncesinin öncüleri, özellikle yazarımız ve seyyahımız Corci Zeydan pek çok hücumlara maruz

kaldılar. Corci Zeydan'a hücum edenler kültürel yönden yazılarındaki tarih hataları ve olayları zikrediş tarzını eleştirmişlerdir.

Corci Zeydan, anlatım tarzı özgür bir adamdır. O hasımlarına aldırış etmez. Bu konuda denilebilir ki kendi milletinden ve ilk vatanı olan Şam'dan bile pek çok kişinin öfkesini üzerine çekmiştir. Hücumların yegâne sebebi Âsitâne'ye, yani İstanbul'a yaptığı seyahat ve İttihat ve Terakki Cemiyetini desteklediğini ilan etmesidir. Zira ittihatçılar topluluğunun düşünceleri Corci Zeydan gibi laik'tir. Corci Zeydan onların hürriyet ve parlamenter hayata bağlılık düşüncelerini aynen almıştır.

Corci Zeydan İstanbul'a yaptığı seyahatini "Hilal" adlı dergisinde dağınık olarak neşretmiş, daha sonra bölümlere ayırarak yayımlamıştır. Ben bu önemli seyahatnameyi topladıktan sonra düzenledim ve zorunlu gördüğüm yerlerde notlar ekledim.

Bu seyahatnameye ilk dikkatimi çeken "İskenderiye Edebiyat Araştırmaları Yüksek Enstitüsü"nde doçent olarak çalışan Dr. Tannusi olmuştur. Kendisi İskenderiye Üniversitesinde 1982/83 ders yılında mastır öğrencilerine verdiğim derslerde bulunmak lütfunu esirgemezdi. Ben kendisinden faydalandım. O da benim derslerimden yararlandığını söylemektedir. Sonuçta kendisi saygın, samimi ve kültürlü bir dosttur. Bu eserle ilgili olarak sarf ettiği gayretlerden dolayı kendisine teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca öğrencim Fatma Taravna'ya da bu kitaptaki emekleri dolayısıyla ve Prof. Mahmud Cîratullah beye de bu çalışmanın kontrolündeki katkıları ve düzenlemede gösterdiği özen sebebiyle teşekkürlerimi sunuyorum.

Esasen Corci Zeydan'ın Osmanlı hilafetinin başkenti olan İstanbul'a seyahatinin önemine dikkatimi çeken husus, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu Bey'in başkanı bulunduğu Türk Tarih Kurumu'nun -*Bu kuruluş İslam Dünyası'nda en büyük tarih kurumudur*- düzenlediği Türkiyat Araştırmaları Konferansı'na

katılmam olmuştur. Konferans 2002 yılında gerçekleşmiş, ben de konferansa "Corci Zeydan'ın İstanbul'a Seyahati" konulu tebliğ ile katılacağımı bildirmiştim. Tebliğim, konferansın tanıtım bildirileri arasında bu unvan ile basılarak yer almıştır.

Bu arada Mûte Üniversitesi'nde çalışmalar yapmak üzere kardeş ülke Ürdün'e bir seyahatim olmuştu. Bu üniversiteyi merhum Kral Hüseyin kurmuş olup sivil-askeri bir öğretim kurumudur. Kardeş ülke Ürdün'e seyahatimin amacı, adı geçen üniversitede 'Türk ve Orta Asya Araştırmaları'nın gerçekleştirileceği bir enstitünün kurulmasını sağlamak idi. Bu enstitüde bir bilimsel, bir de stratejik bölüm bulunacaktı. Ürdün Eğitim Meclisi sunulan programa uygun olarak böyle bir merkezin oluşturulmasına muvafakat etmişti.

Ürdün'de bulunduğum sırada bazı Ürdünlü dostlarım tarafından 'Osmanlı-Arap ilişkileri' kavramının yeterince ve gereken hassasiyetle anlaşılmamış olduğunu gördüm. Bu sebeple daha önce adı geçen kongreye "Osmanlı ve Haşimi aileleri arasındaki dostane ilişkiler" adlı bir konu ile katılmaya karar verdim. Bundan amacım Osmanlılar hakkında büyük bir Arap kalkışmasına yol açacak olan hatalı anlayışı ortadan kaldırmaktı.

Konferansa sunduğum ikinci konuyu bilimsel esaslara göre başarılı bir şekilde ortaya koymama ve uluslararası araştırıcıların beğenisine rağmen çeşitli alanlarda araştırmacı konumunda olan Türk bilim adamları tarafından tepki ile karşılandı. Anladım ki Corci Zeydan adı, Türk araştırmacılar nazarında büyük bir etkiye sahipti. Özellikle *Corci Zeydan'ın İstanbul'a Seyahati* konusunun onlara göre bambaşka bir önemi vardı. Bana gösterilen tepkinin sebebi konuyu değiştirmiş olmamdı. Bundan dolayıdır ki Ürdün'e döndükten sonra "Corci Zeydan'ın İstanbul'a Seyahati" adlı bu çalışmayı yayına hazırlamaya karar verdim. Bundan sonra gördüm ki tanıdığım pek çok Türk

bilim adamından âdeta bana tebrik yağmağa başladı. O zaman kendi kendime: "*Bu seyahatname esas kaleme alındığı dil olan Arapça olarak yayınlansa, Arap kültür ortamında acaba nasıl bir etki meydana getirir?*" dedim.

Corci Zeydan'ın İstanbul'a Seyahati sosyal ve tarih bilimleri, siyaset, düşünce ve tarihi eserler bakımından Türk ve Arap toplumu düzeyinde çok önemli bir çalışmadır. Özellikle "Türk Araştırmaları" alanında çalışan bir kişi olarak bu seyahatnamenin ilk yazıldığı dil olan Arapça ile yayına hazırlamaya özen gösterdim. İleride Türkçeye de çevirmeyi düşünüyorum. Türkçe 2003 yılı itibariyle Amerika, doğu ve batı Avrupa'da yaşamakta olan Türkler dışında dünyada 250 milyon kişi tarafından konuşulan bir dildir.

Bu çalışma, Arapçayı ve Türk Arap ilişkilerini, Arap-Türk Düşüncesi araştırmalarını, Osmanlının son dönemi ile alakalı olarak tarihi ve sosyal konuları seven herkese yöneliktir.

Başta ve sonda başarı Allah'tandır.

Prof. Dr. Muhammed Harb

Mukaddime

Corci Zeydan'ın kültür öz geçmişi[4]

Corci Habib Zeydan, Lübnan'lı olup Mısır'da yaşamış bir Ortodoks Hıristiyan'dır. Kendisi Avrupa'daki kalkınmayı esas alan Arap aydınlanma hareketinin öncülerindendir. 21.11.1861 tarihinde Beyrut'ta dünyaya gelmiştir.

Corci Zeydan kendisinde pek çok yönü toplamış olup, bu özelliklerin hepsinin ortak noktası aydınlanma hareketini gerçekleştirmekte hedef birliğidir. O gazeteci, yazar, romancı, gezgin düşünür ve buluş sahibi bir kimsedir.

Corci Zeydan hayatının başlarında İncil'i çok iyi okuyamayan papaz muallim İlyas'ın talebesi olmuştur. Papaz İlyas 19. yüzyıl ilk mekteplerine benzeyen bir okulun müdürü idi. Bu okul genişçe bir koridordan ibaretti. Papaz İlyas'ın Corci'yi ve arkadaşlarını okuturken takip ettiği metot Mezmurları(5) dinletmek esasına dayanıyordu. Bu eğitim aynı zamanda o dönemin gençlerini yetiştirmekte yaygın olarak öğrencilerden hak edenlere kullanılan bir cezalandırma yolu olan "falaka"ya dayanıyordu.

Corci Zeydan'ın öğrenim gördüğü birinci okul bu idi. O burada Mezmurları çok iyi okumasını öğrenmişti. Fakat okuduğunun

4 Osmanlının Mısırı veya Osmanlı Döneminde Mısır'ın Tarihi, **Corci Zeydan**, (Tahkik ve dip notlar: Dr. Muhammed Harb) s. 5 ilâ 15, Asya Araştırmaları Merkezi,2001.

5 Hz. Davud'a indirilen Zebur'un sûrelerine verilen isim. (çeviren.)

ne anlama geldiğini anlamıyordu. Bu din eğitimi veren okul, C. Zeydan'ın gelecekte genel Arap kültürü alanında rol oynama imkânı bulduğu zaman belirli bir yönde hareket etmesinde etkili olmuştur.

Corci Zeydan sıradan, orta düzeyde ve kültürlü okuyucunun anlayacağı bir tarzda yazardı. Tarih, dil ve sanat konularında başkalarının kabul edeceği bir tarzda detaylara inerek yazardı. Sessiz bir şekilde kelime, anlam ve üslup olarak okuyucunun içine sirayet ederdi. Sanki o, herkes anlasın diye yazardı.

Corci Zeydan'ın babası Habib, oğlunu bu okuldan sonra Şavvam medresesine nakletti. Bu da bir hıristiyan medresesi idi. Bu okul kültürlü hıristiyanlar tarafından yönetiliyordu. Corci Zeydan bu okulda gramer ve matematik bilimlerinin esaslarını öğrendi.

Corci Zeydan bu okuldan sonra muallim Zahir'in okuluna geçti. Burada iki yıl okudu. Bu sırada on bir yaşına gelmiş bulunuyordu. Corci Zeydan muallim Zahir ve Şavvam medreselerini 1866 – 1872 yılları arasında altı yılda tamamladı. Daha sonra babası ile birlikte lokantada çalışmaya başladı. Corci Zeydan bir taraftan babasının lokantasında çalışıyor, diğer yandan İngilizce öğrenmek üzere akşam okuluna gidiyordu. Babası oğlunun bu öğrenimle meşgul olmasından dolayı, bir Avrupalı gibi çatal ve bıçakla yemek yiyecek hale gelmesinden korkuyordu. Hatta kendi kendine "artık bir Avrupalı gibi giyinir" diye de söyleniyordu.

Corci Zeydan muallim Uzun Mesud'un okulunda İngilizceyi öğrendi. O sırada on beş yaşındaydı. Corci Zeydan'ın biyografisinden söz eden kaynaklar onun beş ay içerisinde İngilizceyi öğrendiğinden söz ediyorlar. İngilizceyi öğrendikten sonra Arapça-İngilizce bir sözlük yazmaya başladı. Bu çalışmasında İngilizce alfabenin E harfine kadar gelmişti. Onun bu girişimi yazarlığa başladıktan sonraki üretkenliğinin derecesini göstermektedir.

Bu, aynı zamanda daha sonra kültür dünyasında tanınan Corci Zeydan'ın nasıl bu denli çok yönlü kültüre sahip olduğu sorusuna da bir cevaptır.

Corci Zeydan 1881 yılında fakülte düzeyinde öğrenim veren bir okula katıldı. Bu okul, bir Amerikan Protestan Fakültesi idi. Fakat katıldığı okuldan bir öğrenci gösterisi sebebiyle atıldı. Fakat o bu fakültedeki tıp bilimleriyle ilgili derslerden yararlanarak eczacılık diploması almaya muvaffak oldu.

Corci Zeydan bundan sonra 1883 yılında Göz Hekimliği eğitimi almak üzere Kahire'ye gitti. Fakat ekonomik güçlükler yüzünden buna devam edemedi. Çünkü bu eğitim uzun yıllar isteyen bir işti. Corci Zeydan bundan sonra doğrudan doğruya edebiyat, tarih ve Arap filolojisi konularına önem vermeye başladı. 1884 yılında Kahire'de yayınlanan "Zaman" gazetesine katıldı. Osmanlılara ve Türklere olan kızgınlığı Beyrut'u terk ederek Mısır'a gitmesine sebep oldu.

Corci Zeydan'ın İskenderiye'ye gelişi 1882 yılında İngilizlerin Mısır bölgesini tamamen işgal etmesinden sonra olmuştur. Onun kültürel ve düşünce alanındaki etkisi buradadır. Fakat onun "Zaman" gazetesinde çalıştığı sırada İngilizler Gordon Paşa'yı Sudan Milli Hareketinden ve Corci Zeydan'ın "İsyancılar" ve "Düşmanlar" olarak vasıflandırdığı Mehdi ve onun bağlılarından kurtarmak üzere bir askeri birlik gönderdi. Bu birliğin komutanı Lord Welsly idi. Birlik 7000 askerden oluşuyordu. Komutanların pek çoğu seçkin İngilizlerdendi. Corci Zeydan bu askeri birliğe İngiliz istihbarat görevlileri arasında yer almak suretiyle katıldı. Bu olay 1884 yılında meydana gelmişti.

Birlik on ay sonra Sudan'dan dönünce Corci Zeydan da döndü. Mısır'da bulunan İngiliz otoriteleri onu İngiliz madalyası vererek ödüllendirdi. Kendisine ayrıca iki madalya daha verildi. Corci

Zeydan bundan sonra 1885 yılında vatanına döndü. Tarihçiler onun bu dönüşünden amacının ne olduğunu bilememişlerdir.

Corci Zeydan 1885 yılında daha oluşturulmasının üzerinden üç yıl geçmemişken "Şark Bilim Kurulu"na üye olarak seçildi. Bu kurul Dr. Yakup Sarruf, Dr. Faris Nemr gibi Arap ilim dünyasının ileri gelen kimseleri tarafından kurulmuştur. Kurucular arasında oryantalist Van Dik de bulunmaktadır. Şeyh İbrahim Yazıcı, İbrahim Havrâni ve Selim Butros Bostani de bu kurulun diğer üyeleridir. C. Zeydan kurula gerekli katkıyı yapabilmek amacıyla birinci derecede doğu dillerinden İbranice ve Süryanice'yi öğrenmiştir. Sonuç itibariyle Corci Zeydan doğu dillerinden olan Arapça ve İbranice'yi temel dil olarak, Avrupa dillerinden de İngilizce ve Fransızcayı öğrenmiş bulunuyordu.

Corci Zeydan 1886 yılında Beyrut'ta ilk olarak *Elfâzu'l-Arabiyye ve'l-Felsefiyyeti'l-Lüğaviyye* adlı eserini yayınladı. Bu kitabın yayımlandığı yaz sezonunda 25 yaşında[6] iken İngiltere ve İsviçre'ye seyahat yaptı

1908 yılında Osmanlı Devletinde gerçekleşen inkılâptan sonra vaziyet istikrar kazanınca İstanbul'a seyahat etti. Sözü geçen inkılâp 1908 yılında "İttihad ve Terakki"nin subaylarının gerçekleştirdiği inkılâptır. İttihatçılar bu inkılâpla Sultan Abdülhamid'i tahttan indirip anayasayı ilan ettiler.

Ayrıca 1910 yılında Suriye ve Beyrut'u da ziyaret etmiş, bu ziyaret sonunda bazı makaleler kaleme almıştır. Hilal dergisinin 19. sayısında yayınlanan bu makalelerde Zeydan, yeni İstanbul'daki anayasa hükümeti; yani inkılâpçı ittihatçı hür subaylar hükümeti hakkında kötü zan besleyerek yanlış fikir sahipleri olan Araplara bir takım öğütlerde bulunmuştur. Yine bu makalelerde bu tarz düşünenlerin hükümete karşı sabırlı olma-

6 Eserin orjinalinde 25 yaşında diye geçmektedir. Doğrusu 47 olmalıdır. (yay. n.)

ları, hükümetin vaat ettiği şeyleri gerçekleştirmesini beklemeleri nasihatinde bulunmuştur.

1912 yılında C. Zeydan'ın Avrupa'ya uzun bir ziyaret gerçekleştirdiğini görmekteyiz. O bu ziyaretinin sonunda *Corci Zeydan'ın Avrupa Seyahati 1912* adlı kitabı kaleme almıştır. Bu kitap "Hilal Dergisi" tarafından dergi sahibinin (yani Corci Zeydan'ın) vefatından dokuz yıl sonra 1923 yılında yayımlanmıştır.

Corci Zeydan'ın aydınlanma bağlamında yaptığı bu seyahatinde güttüğü hedef, doğulu okuyucuyu ilgilendiren, onun kalkınması sırasında batı medeniyetine meydan okumakta ihtiyaç duyduğu bilgileri onlara aktarmaktan ibarettir. Burada bizim doğamızı, âdetlerimizi ve ahlâkımızı dikkate alarak batı medeniyeti faktörlerinin iyi ve kötü olanlarını açıklayacağız.

Corci Zeydan'ın kavramları arasında yer alan "aydınlanma anlayışı"nın başlangıcı şu noktalardan oluşarak meydana gelmiştir:

1. Corci Zeydan'ın Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini yürüten dini heyetlerden elde ettiği bilgiler. Özellikle Beyrut'ta bu bağlamda çalışan Amerikan heyetinin etkisi. Zira Corci Zeydan'ın batı kültürü ve düşünce metotlarından batı metodu dikkat çekmektedir.

2. Corci Zeydan'ın Avrupa'ya yaptığı ziyaretlerden istifade etmiş olması, bilhassa İngiltere'de oryantalist/şarkiyat araştırmalarını inceleme fırsatı bularak bunlardan faydalanması.

3. Doğunun tarih, kültür, sosyal ve düşünce yapısı üzerinde yaptığı araştırmalar.

Corci Zeydan Avrupa'ya ilk yaptığı seyahatten -1888 yılının başlarında- döndükten sonra *Muktataf* adlı dergide çalışmaya başladı. Daha sonra iki yıl Abidiyye medresesinde müdür olarak çalıştı. Bu medrese Rum Ortodoks topluluğunun bir medresesi idi. 1892 yılında *Hilal* dergisini çıkartıp makalelerini bu

dergide yayınlamaya başladı. Hayatının sonuna kadar bu çalışmasını devam ettirdi.

II. Sultan Abdülhamid, bir yandan batı aydınlanmasına dair olan fikirleri, diğer yandan sultana karşı olan "İttihad ve Terakki" ve "Jön Türkler" hareketi gibi hareketleri desteklemesi sebebiyle Corci Zeydan'a karşı açık bir tavır ortaya koymuştur. Bu sebeple Corci Zeydan'ın Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştı. Jön Türkler hareketi başarılı olup, sultanın tahttan indirilerek İttihad ve Terakki hükümeti iş başına geldikten sonradır ki Corci Zeydan İstanbul'a gelmiş ve orada inkılâbı yöneten ihtilâlcilerle buluşmuştur. İşte Corci Zeydan bu gezisi ile ilgili olarak tarih, düşünce hayatı, eğitim ve aydınlanma hususlarında çok önemli yazılarını yazmış bulunmaktadır.

Corci Zeydan *Hilal* dergisinde 22 yıl boyunca yazı yazmıştır. Kendisinin pek çok makalesi ve kırka yakın kitabı vardır. Corci Zeydan genellikle şu konularda yazmıştır:

Tarih,
Dil ve Edebiyat,
Sosyal Hayat,
Tarihi Roman.

Corci Zeydan ve Batı

Corci Zeydan kendisinden önce hiç yazı yazılmamış olan iki konuda ilk olarak yazı yazmak gibi bir özelliğe sahiptir. Bu konular:

a) 1886 yılında yayımlanmış olan *Elfâzu'l-Arabiyyeti ve'l Felsefiyyetü'l-Lüğaviyye* kitabı ve;

b) 1889 tarihinde yayımlanan *Genel Masonluk Tarihi* adlı kitabında işlediği konulardır.

Corci Zeydan şu yollarla Batı düşüncesi ile bağlantı kurmuştur:

Beyrut'taki Amerikan Koleji,

Gerçekleştirdiği seyahatler boyunca Avrupa'daki oryantalistleri ziyaret etmesi,

Oryantalistlerin kendisini Kahire'de ziyaret etmeleri,

Sudan'da Gordon Paşayı kurtarmak üzere gönderilen askeri birlikte görevli iken İngiliz istihbarat elemanlarıyla olan beraberliği,

Avrupa dillerini iyi derecede bilmesi.

Bu meziyetleri sayesinde Corci Zeydan Avrupalı araştırmacı ve yazarların metotlarını inceleme imkânı elde etmiştir. Bundan dolayıdır ki o yazılarında ve eserlerinde kolay bir üslup kullanmış, romanlarında bile kaynaklarını zikretmiştir.

Corci Zeydan batılılar tarafından yazılan batılı kaynakları incelemesinden de yararlanmıştır. O bu yararlanmasında eserlerini yazarken akılcı düzenleme, konuların sıralanması, benzer konuları bir araya koymak ve titiz düzenleme gibi hususlarda istifade etmiş ve bütün bu metotları kullanarak genel olarak üretken bir yazar olmak sonucuna ulaşmıştır.

Bütün bunlar onun *Tarihu't-Temeddüni'l-İslami* ve *Tarihu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye* isimli eserinde gayet açık bir şekilde görünmektedir. Bu düzen *Tarihu't-Temeddüni'l-İslami* adlı esere kısa bir göz atma ile dikkati çekmektedir. Mesela: İslam ordusunun düzenlenmesi konusu işlenirken bölüm başlıkları peş peşe şöyle sıralanmıştır:

Ordu ve Orduya Bağlı Birimler,

Bizans Ordusu,

Arap Ordusu,

Arap Ordusunun Düzeni,

İslam'da Yabancı Ordu,

Ordu Divanı,

Ordunun Verileri,
Ordunun Sayısı,
Bayrak ve Sancak

Corci Zeydan *el-Edebu'l-Arabî* ve *Hadâratu'l-Arabî ve'l-İslam* adlı eserlerini yazarken batılı yazarların yazma stilini taklit etmiştir. Avrupa dilleri ile yazılmış yazı ve eserlerden haberdar olması onun Osmanlı Tarihi karşısındaki duruşunu etkilemiştir. Batının Corci Zeydan üzerindeki etki boyutunu araştırmak için "1884 yılında *Hadâratu'l-Garb* adlı eseri kaleme alan Güstav Le Bon'u, Von Karim'i, tarihçi Sediyo'yu ve Goldziher'i iyi bir şekilde araştırmak gerekir. Ayrıca bir Arap araştırıcı bu sözü edilen kimselerin Araplar, Müslümanlar ve İslam'a karşı durumlarını iyice tetkik etmelidir.

Prof. Muharrem Çelebi'nin Corci Zeydan hakkındaki görüşü

Aşağıdaki satırlar Corci Zeydan hakkında bir Türk akademisyeni olan Prof. Muharrem Çelebi'nin görüşleridir. Corci Zeydan hakkında batılıların ve Arapların görüşlerini bilmekteyiz. Fakat -benim de düşündüğüm üzere- bu konuda bir de Türk görüşüne ihtiyacımız bulunmaktadır. Bir Türk akademisyeni olan Prof. Muharrem Çelebi'nin Corci Zeydan hakkındaki görüşleri şöyledir:[7]

"Arap edebiyatında yeni akımın önemli şahsiyetlerinden biri ve iyi bir gazeteci olan Corci Zeydan özellikle tarih, Sami dilleri ve mukayeseli dil bilimi konularında Batı metoduna uygun

7 Esere önsöz ve dipnotlar ekleyen sayın Dr. Harb, Prof. Muharrem Çelebi'nin görüşlerini Türkiye Diyanet Vakfının yayımladığı İslam Ansiklopedisi"nden aktarmıştır. Buna göre Sayın Çelebi'nin görüşleri bu kaynaktan Arapçaya çevrilmiştir. Biz bu kısmı asıl kaynak olan İslam Ansiklopedisi'nden aktarıyoruz. (Çeviren)

eserler vermiştir. Yazılarında şarkiyatçıların İslam'a bakışlarının tesirleri açık bir şekilde görülür. Batıcı aydın yetiştirme merkezleri olan misyoner okullarından Amerikan Protestan Koleji'nde öğrenim görmüş bir kişi olarak Corci Zeydan, kültürel bir uyanış sağlamak için Batı kültürünü Araplara aktarmayı amaçlamış, İslam ve Arap tarihini şarkiyatçıların bakış açısıyla inceleyip tahlil etmeye çalışmıştır. İlk İslam tarihçilerinin olayları sadece nakletmekle yetinip bunların altında yatan sebepleri araştırmadıklarını belirterek onları tenkit eden Zeydan'a göre bir milletin gerçek tarihi, savaş ve fetihler tarihi değil, kültür ve medeniyet tarihidir. Onun gayesi, geleneksel tarih kitaplarını gözden düşürmek, İslam tarihini incelerken dini ikinci plana iterek bilim ve uygarlığı öne çıkarmak olmuştur. Bu bakımdan İslam kaynaklarını yetersiz bulmasına karşılık İslam tarihçilerinin itibar etmedikleri İsrailiyatı güvenilir bir kaynak saymıştır. Bu yaklaşımını Arap halkına aktarmak için eğitici romanlar da yazan Zeydan'ın din faktörünü dikkate almaması sebebiyle İslam tarihini yanlış değerlendirdiği görülür. Ona göre din, sosyal uyumu sağlayan faktörlerden sadece biridir. Bu yüzden İslam'ın uygarlık tarihine dair eserinde bile dinî tarihle değil, dinî dayanışma ile ve Arapların elde ettikleri kültürel ve ilmî başarıyla ilgilenmiştir. İslam uygarlığının İran ve Bizans'tan alındığına dair görüşlere karşı çıkmakla birlikte şarkiyatçıların yaptığı gibi o da İslam'ın temelinde Yahudi ve Hıristiyan kültürünü aramıştır.

Bir Hıristiyan olarak modern toplumda ve tarihin yorumunda belirleyici faktörün bilim olması gerektiğini savunan Zeydan, Araplar arasında millî şuur ve kimlik için dine değil, ortak tarih, dil ve kültüre önem verdi. Ona göre Arap kimliğinin en büyük dayanağı Arapçadır.

Nitekim Araplar fethettikleri yerlere Arapçayı götürmüşlerdir. Zeydan Suriye-Mısır merkezli bir milliyetçilik üzerinde

durur. Uygarlığın merkezi olan Mısır ile Suriye arasında tabiî bir sınır mevcut olmayıp İslam öncesinden beri her ikisi tek bir ülke halindedir. Kur'an'a Arap dilini korumaya olan katkısı sebebiyle önem veren Zeydan'ın amacı Arapça ile birlikte İslam kültürünün yükselmesi değildir. Asıl ulaşmak istediği, Batı uygarlığı olup ona göre bu uygarlığa geçiş Arap kimliğine de zarar vermez. Böylece dine dayalı olmayan bir panarabizm'in temelini atmış, fakat bunu siyasi bir programa dönüştürmemiştir. Osmanlı hâkimiyetinden yana olan Zeydan Meşrutiyet'i, İttihat ve Terakki'yi desteklemiş, 1908 den sonra bu desteğini daha da artırmıştır.

Corci Zeydan, Osmanlı Devleti'nin yıkılması halinde Avrupa etkisinin artacağından endişe ediyor, Meşrutiyet'in batılıların siyasi emellerine engel olacağını düşünüyordu. Osmanlıların Türkleştirme politikalarının olmadığını, Arapların kendi kültürlerini serbestçe yaşattıklarını belirten Zeydan, Arapların Osmanlı Devleti'nde daha fazla siyasi hak talep etmelerine de karşı çıkmıştır." (8)

Doğu Dillerinde Corci Zeydan

Doğulular -özellikle Türkler ve İranlılar- Corci Zeydan ile ciddi bir şekilde ilgilenmişlerdir. Zeydan'ın "Tarihu't-Temeddüni'l İslami" adlı eseri İstanbul'da 1827 yılında beş cilt halinde *Medeniyeti İslamiye Tarihi* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Türklerin Corci Zeydan'a verdikleri önem Türk tarihçi Muallim Cevdet'in açıkça onu takdir etmesi ve Süleyman Dağ'ın 1981 yılında İstanbul'da basılan Mahmut Esad'ın *İslam Tarihi* adlı eserine yazdığı önsöz'ünde ifade etmesi açık bir şekilde görülmektedir.

Burada zikre değer bir husus vardır ki bu gösterilen özen ve ilgi, doğuluların; İranlıların, Azeri Türklerinin Osmanlı Türklerinin

8 *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8/69, 70.

ve Türkiye Cumhuriyetindeki Türklerin Corci Zeydan'ın tarihi romanlarına gösterdikleri ilgide daha çok dikkat çekmektedir. Nitekim Prof. Muharrem Çelebi tarafından ortaya konan aşağıdaki tespitler bu ilginin boyutunu ortaya koymaktadır. Prof. Muharrem Çelebi Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayımladığı *İslam Ansiklopedisi*'nin Corci Zeydan maddesinde bunu ifade etmiştir. Corci Zeydan'ın Türkçeye ve Farsçaya çevrilen eserleri şunlardır:

1. *Fetât-ı Ğassan*, Abdulhüseyin Mirza b. Müeyyidü'd-Devle tarafından iki cilt halinde "Hanum-i Şami" adıyla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, 1330.
2. *Fetât-ı Ğassan*, Ahmed Büyükçınar ve Kerim Aytekin tarafından "Gassanlı Hint" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1972, İstanbul.
3. *Armanosa el-Mısriyye*, Abdulhüseyin Mirza b. Müeyyidü'd-Devle tarafından "Armanos Mısri" adıyla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, 1322.
4. *Armanosa el-Mısriyye*, Cafer Kazban tarafından "Armanosa-i Mısriyye" adıyla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, tarihsiz.
5. *Azrâ-u Kureyş*, Mir Muhammed Kerim el-Hâc Mir Caferzade tarafından Azeri Türkçesine çevrilmiştir. Bakü-Azerbaycan, 1325/1908.
6. *Azrâ-u Kureyş*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, 1337.
7. *17 Ramazan*, Mir Muhammed Kerim tarafından Azeri Türkçesine çevrilmiştir. Bakü-Azerbaycan, 1328/1910.
8. *Ğâdet-u Kerbela*, Abdu'lhüseyin Mirza tarafından "Arûs-u Kerbela" adıyla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, tarihsiz.
9. Haccac b. Yusuf, aynı adla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, tarihsiz.

10. *Fethu'l Endülüs*, İbrahim Neşet tarafından "Feth-i Endülüs" adıyla Farsçaya çevrilmiştir. Tahran, 1323.
11. *Şarl ve Abdurrahman*, Abdurrahim Halhali tarafından aynı adla Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1333.
12. *Şarl ve Abdurrahman*, aynı adla Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1338.
13. *Ebû Müslim Horasani*, Zeki Megamiz tarafından aynı adla Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. İstanbul, 1330. (Rumi)
14. *Ebû Müslim Horasani*, Habibullah Âmuzkâr tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1318.
15. *Ebû Müslim Horasani*, Ruknüddin Humayun Ferruh tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1323.
16. *Ebû Müslim Horasani*, Mirza b. Müeyyidu'd Devle tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1333-1334.
17. *Ebû Müslim Horasani*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1339.
18. *Abbase*, Hüseyin Bedreddin tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. İstanbul, 1339- 1342. (Rumi)
19. *Abbase*, Mirza İbrahim Kummi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.
20. *Abbase*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1332.
21. *Abbase*, Muhammed Takiy Şeriati Mezinani tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Meşhed, 1334.
22. *El- Emin Ve'l Me'mûn*, Abdulhamid Eşnak Hâvi tarafından aynı adla Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1310.
23. *El- Emin Ve'l Me'mûn*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.

24. *El- Emin Ve'l Me'mûn*, Ali Asgar Hikmet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.
25. *Arûs-u Fergana*, Zeki Megamiz tarafından "Cihan Hatun Fergana Güzeli" adıyla Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. İstanbul, 1927.
26. Arûs-u Fergana, Emir Kulu Emîni tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Isfahan, 1334.
27. *Arûs-u Fergana*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1954.
28. *Ahmed b. Tolon*, Mir Seyyid Cafer tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, 1328-1339.
29. *Ahmed b. Tolon*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran,1344.
30. *Abdurrahman Nâsır*, Emir Kulu Emîni tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Isfahan, 1311.
31. *İnkılâbu'l Osmâni*, Ali Abbas tarafından "Osmanlı İnkılâbı" adıyla Azeri Türkçesine çevrilmiştir. Bakü, 1332.
32. *İnkılâbu'l Osmâni*, Muhammed Ali Şirazi tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran,1336-1343.
33. *Salahuddin ve Mekâidu'l Haşşâşîn*, Zeki Megamiz tarafından "Selahaddin Eyyûbi ve İsmailîler" adıyla Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. İstanbul, 1927.
34. *Salahuddin ve Mekâidu'l Haşşâşîn*, Muhammed Ali Şirazi tarafından "*Selahaddin Eyyûbi ve İsmâiliyyân* adıyla Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran,1334.
35. *Salahuddin ve Mekâidu'l Haşşâşîn*, Müctebâ Mînovî tarafından *Selahaddin Eyyûbi ve İsmâiliyyân* adıyla Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran,1304.
36. *Şeceretu'd-Dürr*, Habibullah Âmûzkâr tarafından "Melîke-i İslam" adıyla Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran,1298.

37. *Esîru'l Mütemehdî*, Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.
38. *Cihâdu'l Muhibbîn*, Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.
39. *İstibdâdu'l Memâlîk*, Farsçaya tercüme edilmiştir. Tahran, tarihsiz.

* * *

Corci Zeydan'ın eserleri (tarih sırasına göre) (9)

1. *Felsefiyyetü'l-Lüğaviyye ve'l-Elfâzi'l-Arabiyye*, 1888 m.
2. *Târîhu Mısra'l-Hadis ve'l-Fethi'l-İslamî ilâ'l-Ân maa-Fezleketin fî Târîh-i Mısra'l-Kadîm*, 1899 m. 2 Cilt.
3. *Târîhu'l-Mâsûniyyeti'l-Âm*, 1899 m.
4. *et-Târîhu'l-Âm Münzü'l-Halîkati ilâ Hâzihî'l-Eyyâm*, 1. cilt, 1890 m.
5. *Muhtasaru Coğrâfiyyeti Mısır*, 1891 m.
6. *el-Memlûkü'r-Râşid*, (roman) 1891 m.
7. *Reddu Renan alâ Nebşi'l-Hezeyan*, 1893 m.
8. *İstibdâdu'l-Memâlîk*, (roman) 1893 m.
9. *Cihâdu'l-Muhibbîn*, (roman) 1893 m.
10. *Esîru'l-Mütemehdî*, (roman) 1893 m.
11. *Armanosa el-Mısriyye*, (roman) 1895 m.
12. *Hulâsatu Târîhu'l-Yunan ve'r-Rûman*, 1897 m.
13. *Azrâu Kureyş*, (roman) 1898 m.
14. *Târîhu İngiltere Münzü Neş'etihâ ilâ Hâzihî'l-Eyyâm*, 1899 m.

9 Osmanlının Mısırı veya Osmanlı Döneminde Mısır'ın Tarihi, **Corci Zeydan**, (Tahkik ve dip notlar: Dr. Muhammed Harb) s. 31-33, Asya Araştırmaları Merkezi, 2001.

15. *Fetâtu Ğassan*, (roman) 1899 m.
16. 17 Ramazan, (roman) 1899 m.
17. *İlmu'l-Ferâseti'l-Hadis*, 1901 m.
18. *Ğâdetu Kerbelâ*, (roman) 1901 m.
19. *Târîhu't-Temeddüni'l İslamî*, 1902, 1. Cilt, m.
20. *Haccac b. Yusuf*, (roman) 1902 m.
21. *Terâcümü Meşâhiri'ş-Şark fi'l-Karni't-Tâsii Aşer*, 1.cilt (roman) 1902 m.
22. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî*, 1903, 2. Cilt, m.
23. *Terâcümü Meşâhiri'ş-Şark Fi'l Karni't-Tâsii Aşer*, 2.cilt (roman) 1903 m.
24. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî*, 1904, 3. Cilt, m.
25. *Târîhu'l-Luğati'l Arabiyyeti Bi'tibâri Ennehâ Kâinun Hayyun Tâmmun Hâdun Li Kânûni'l İrtikâ*, 1904 m.
26. Fethu'l Endülüs, (roman), 1904 m.
27. *Şarl ve Abdurrahman*, (roman), 1904 m.
28. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî*, 1904, 4. cilt, m.
29. *Ebû Müslim Horasanî*, (roman), 1905 m.
30. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî*, 1904, 5. cilt, m.
31. *Ensâbu'l-Arabi'l-Kudemâ*, 1906 m.
32. *Abbâse Uhtu'r-Reşîd*, (Roman) 1906 m.
33. *el-Emîn ve'l-Me'mûn*, (Roman) 1906 m.
34. *Muhammed Ali*, (roman) 1907 m.
35. *el-Arab Kable'l-İslam*, 1.Cilt, 1908 m.
36. Arûsu Fergana, (roman) 1908 m.
37. *Abdurrahman Nâsır*, (roman) 1909 m.
38. *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 1. cilt, 1911 m.
39. *el-İnkılâbu'l-Osmânî*, (roman) 1911 m.

40. *Mısru'l-Osmâniyye ev Târîhu Mısr fî Ahdi'l-Osmâniyye mine'l Fethi'l-Osmânî sene 923 h.-1517 m. ilâ'l-Hamleti'l-Fransiyyeti* 1213h.-1798m.
41. *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 2. cilt, 1911 m.
42. *Tabakâtu'l-Ümem Evi's-Selâsilu'l-Beşeriyye*, 1912 m.
43. *Acâibu'l-Halk*, 1912 m.
44. *Fetâtu'l-Kayravân*, (roman) 1912 m.
45. *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 3. cilt, 1913 m.
46. *Salahuddin ve Mekâidu'l-Haşşâşîn*, (roman) 1913 m.
47. *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 4.Cilt, 1914 m.
48. *Şeceretu'd-Dürr*, (roman) 1914 m.
49. *el-Bulğa fî Usûli'l-Luğa*, (Mevcudu yok)
50. *Muhtârâtu Corci Zeydan*, 1919 m.
51. *Rıhletu Corci Zeydan ilâ Avrupa sene 1912 m. 1919 m.*

* * *

İSTANBUL'UN YERİ, MANZARASI, ESERLERİ, SARAYLARI, MÜZELERİ; SOSYAL, TARİHÎ, EDEBÎ VE SİYASİ DURUMU

Osmanlı inkılabından (İttihad ve Terakkinin yönetimi ele almasından) sonra insanlar İstanbul'a daha çok önem vermeye başladılar. Amaçları ve durumları farklı olmasına rağmen gazeteler İstanbul hakkında bolca yazılar ve haberler yayınladılar. Geçen sene *Hilâl* dergisi de bu durumdan nasiplenenler arasında idi. Bu inkılâbın tarihini ve öncesinde olup bitenleri ve sonuçlarını dergide anlattık. Meydana gelen inkılâbın yerini, adamlarını görüp, durumunu incelemediğimiz takdirde bu anlatılanların yeterli olmadığını gördük. Sonuçta derginin tatil döneminde İstanbul'a yolculuk yaptık. Orada birkaç hafta geçirdik. Bu süre içerisinde İstanbul'un eserlerini inceleyerek değerli (devlet) adamlarıyla tanıştık. Sosyal, siyasi ve edebi durumlarını inceledik. Araştırma ve denemelerden sonra ulaştığımız bilgilerin özetini aşağıda detaylı olarak sunmaktayız.

Bu konudaki sözlerimiz şu kısımlardan meydana gelmektedir:

İstanbul'un:
Coğrafi konumu,
Doğal manzarası,
Tarihî eserleri,
Sarayları ve görülecek yerleri,
Müze ve sunum yerleri,
Sosyal durumu,
İlim ve edebiyattaki durumu ve
Siyasi durumu.

İstanbul'un coğrafi konumu

İstanbul kral Büyük Kostantin'in memleketi idi. Kendisinden önceki adı "Bizans" idi. Kral, milâdi 330 tarihinde buraya kendi ismini vererek "Kostantaniyye" olarak adlandırdı ve "Doğu Roma"nın başkenti yaptı. Arapların terminolojisinde buraya "Rum Memleketi" denilirdi.

Allah bu şehri özel olarak öylesine doğal bir yerde yaratmıştır ki, yer kürede bir benzeri yoktur. Çünkü konumu iki deniz[10] ve iki kıta[11] arasındadır. Boğazlar ona ulaşmayı önlemekte ve korumaktadır.

İstanbul üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ikisi Avrupa yakasında, diğeri Asya yakasındadır. Bu iki yaka birbiriyle kucaklaşmak üzere bir çekicilik içerisindedir. Fakat aralarına deniz girmektedir. Bir başka deyişle İstanbul karada üç şehirden oluşur. Lâkin bunları birbirinden üç deniz ayırmaktadır. Bu kara şehirleri güneyde İstanbul, kuzeyde Beyoğlu veya "Pera"dır. Bunların her ikisi de Avrupa yakasındadır. Bir de Asya yakasında doğuda Üsküdar bulunur. Bunları doğu kuzey yönünde yer alan boğaz, güney yönünde ise Marmara veya Dardanel'i (Çanakkale boğazı) birbirinden ayırmaktadır. Bir de batı kuzey yönünde "Altın Boynuz" bulunmaktadır. Günümüzde İstanbul'un kısımları bunlardan ibarettir.

Romalılar döneminde ise bunlardan sadece İstanbul kısmı mamur haldeydi. Burası Osmanlıların fethedip hükümetlerine başkent yaptıkları yerdir. Halen hükümet yetkililerinin ve birçok hükümet binaları ve cami, mescid ve okulların bulunduğu kısımdır. İstanbul bir Müslüman şehri sayılmaktadır. Çünkü hal-

10 Karadeniz ve Akdeniz. (Dr. Harb)
11 Asya ve Avrupa kıtaları.(Dr. Harb)

kının çoğu Müslümandır. Bundan dolayıdır ki tarihi eserlerin pek çoğu buradadır.

Pera İstanbul'un fethi sırasında İstanbul'a geldikleri zaman yabancıların kaldığı bir semtten ibaretti. Daha sonraları mamur hale gelen bu bölge, halkının çoğu yabancılardan oluşan bir belde haline dönüştü. İstanbul ile Pera arasını iki köprü birbirine bağlamaktadır. Bunlardan birisi eski Galata Köprüsü diğeri batı yönünde bulunan bir köprüdür.

Üsküdar'a gelince: Burası Müslüman bir yerleşim merkezidir. Müslümanlar burasını uğurlu sayarlar. Çünkü Müslümanlar fetihten önce buraya gelmişler ve buradan Avrupa'ya geçmişler ve burada saltanatlarını sürmüşlerdir.

İstanbul üzerinde özellikle duracak ve özel bir anlatım ve tanıtım yapacağız. Çünkü pek çok eser ve doğal manzara İstanbul bölgesinde bulunmaktadır. Aşağıda İstanbul ile ilgili tespitlerimizi bulacaksınız.

İstanbul

İstanbul, baş tarafı doğuda olmak üzere üçgen şeklinde bir yapıya sahiptir. Üçgenin tabanı batı tarafta olup, sınırları doğu kuzey yönünden altın boynuz ile çevrilidir. Güneyinde de Marmara denizi bulunmaktadır. Üçgenin tabanında her iki denizi birbirine bağlayan surlar bulunur. Bu şekliyle Hartum şehrine benzemektedir. Burada bizi ilgilendiren eski surlardır ki bu surlar, kuzeyden Ayvansaray ile başlayıp, güneyde ilerde anlatımı gelecek olan yedi burç ile sona ermektedir.

İstanbul tarafında doğudan, adına "Darphane" denilen bir bina görülmektedir. Bu yapının yanı başında Bizans imparatorunun sarayı, batısında Ayasofya Camisi görünmektedir. Bu cami fetihten önce Azize Sofia adına yapılmış bir kiliseydi. Kuzey batıda surların dışından bir mekân görünür ki adına "Eyüp" denir. Burasının aslı [Ebû][12] El-Ensârî'dir ki bu zât Ümeyyeoğulları zamanında İstanbul'un kuşatılması sırasında öldürülmüştür. Çünkü Araplar İslamiyet'in başlangıcından itibaren Bizans'ı Irak, Mısır ve Şam'dan çıkardıkları gibi İstanbul'dan da çıkarma girişiminde bulunmuşlardır. İstanbul'u ilk kuşatma girişiminde bulunan, Osman b. Affan'ın halifeliği döneminde Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye'dir. Daha sonra Muaviye'nin oğlu Yezid de kuşatma girişiminde bulunmuştur. İleride anlatılacağı üzere kuşatma hareketine katılanlar arasında Ebû Eyyûb el-Ensârî de bulunmaktaydı. Daha sonra İstanbul müslüman komutanlar tarafından defalarca kuşatılmış, fakat fethini ancak Osmanlılar başarabilmişlerdir. *Hilâl* dergisi'nin 6. yılında detaylı olarak anlattığımız üzere İstanbul'u miladi 1453 yılında Sultan II. Mehmed fethetmiştir.

12 Bu ilâvenin yapılması zorunludur. Maksat değerli sahabi Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârîdir. (Dr. Harb)

İstanbul'un çevresindeki yerleşim yerleri

İstanbul'un çevresindeki yerleşim birimlerinin en önemlileri kuzey ve güneyde olmak üzere deniz kenarında iki kısımdan oluşmaktadır. Kuzeydekiler boğaz kenarında, güneydekiler İstanbul'un güneyinde bulunan yerleşim birimleridir. Bunların hepsinin anlatılması çok uzun sürer ki bunlardan boğazda bulunanlarının en önemlilerini ele alacağız.

Boğaz, İstanbul'da kuzey yönden surlarla çevrili deniz boyunca 27 kilometre uzunluğundadır. Boğaz, kuzeyden Karadeniz'e, güneyden Dardanel'e kadar uzanır. Giriş kısmındaki genişliği 1,5 kilometre kadardır. Boğazın en dar noktası Rumeli hisarı ile Anadolu hisarı arasıdır ki, 500 metre kadardır. En geniş noktası Büyükdere bölgesindedir. Burada boğazın iki yakasının genişliği 3,500 metredir. Bu bölge boğazın iki yakasında doğu-batılı olmak üzere birbirine yakın köylerden ibarettir.

İstanbul'dan sonra kuzeyden denize doğru boğazın iki yakasında bulunan köyler şunlardır:

Avrupa yakasında	Asya yakasında
Kabataş	Kuzguncuk
Beşiktaş	Küçükçamlıca
Ortaköy	Beylerbeyi Köyü
Körçeşme	Çengelköy
Arnavutköy	Vaniköy
Bebek	Kandilli
Yenimahalle	Rumelihisarı
Anadolukavağı	Anadoluhisarı
	Emirgan
	Kanlıca

İstinye
Çubuklu
Beyköy
Paşabahçe
Trabya-Kireçburnu
İncirköy
Büyükdere
Beykoz
Mezarburnu veya Sarıyer
Baliköy
Rumelikavağı

Güney tarafa gelince: Burada da İstanbul surlarının arkasında ve Avrupa kıyısında bir takım köyler bulunmaktadır. Asya kıyısında da Üsküdar'dan sonra bazı köyler vardır. Her iki yakada bulunan köylerin meşhur olanları şunlardır:

Avrupa yakası	Asya yakası
Kumkapı	Haydarpaşa
Yenikapı	Moda
Basamata (Samatya)	Fenerburnu (Yeşilköy)
Makriköy (Bakırköy)	Maltepe
Sanstefano	

Bu köylerin arkasında Prens adaları adıyla bilinen adalar vardır ki bunların en meşhuru Prinkipo (Büyükada) ve Halki'dir (Heybeliada). Her iki yakada bulunan köylerin bulunduğu yerde bir hat daha vardır. Bu hat Altın Boynuz olarak bilinen Haliç'tir. Bu bölge İstanbul'un çevresinden değil, bizzat İstanbul'dan sayılır. Haliç'in uzunluğu 11 kilometre civarındadır. Orta konumda eni

ise 400 metre kadardır. Derinliği 2 metre ile 40 metre arasında değişmektedir. Haliç'in iki yakasında birbirine yakın istasyon durumunda yerler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları İstanbul, bazıları Pera (Beyoğlu) tarafındadır. En önemlileri şunlardır:

İstanbul yakası	Pera yakası
Cibali	Galata
Ayakapı	Kasımpaşa
Fener	Aynalıkavak
Balat	Hasköy
Ayvansaray	Piripaşa
Eyüp	Halıcıoğlu

Altınboynuz'un batı tarafı Kağıthane adıyla bilinen bir yerleşim birimiyle sona ermektedir. Burası İstanbul'un en güzel mesire yerlerindendir. İstanbul ve çevresindeki yerleşim birimlerinin nüfusu 1.200.000 olarak takdir edilmekte ise de biz bunun daha fazla olduğunu sanmaktayız.

* * *

İstanbul'un doğal manzarası

Daha önce verilen bilgiler dolayısıyla okuyucu İstanbul'un kıyısı çok bir şehir olduğunu biliyor. Bazen bu kıyıların uzunluğu 150 kilometreyi aşıyor. İstanbul boğazının, Altın Boynuz'un, Dardenel'in ve Adalar'ın kıyıları bu kıyıların tamamını oluşturmaktadır. Bu kıyıların tamamı saraylar, bahçeler, bostanlar, oteller ile mamur haldedir. Çünkü bu kıyıların tamamı birbirine bitişik mamur halde köylerden ibarettir.

Birkaç kilometre kıyısı olan -deniz kenarında- bir şehir halkı kıyılara yaptığı görkemli binalarla ve kıyısıyla büyük nimetler içerisinde olduğunu kabul eder. Bir şehrin 150 kilometre sahili varsa bu şehir acaba nasıl bir değer ve manzaraya sahiptir?

Ayrıca bu şehrin kıyıları, aralarında ovalar bulunan tepeler silsilesi ile çevrilidir. Hatta bizzat İstanbul şehri de böyledir. İstanbul üzerinde saraylar, camiler ve caddeler bulunan tepelerden oluşmuştur. Deniz yoluyla bu şehre gelen kimse, bu yapıların kıyıdan başlayarak zirveye doğru aralarında bahçeler olduğu halde derece derece yükselmekte olduğunu görür. Nitekim İstanbul aralıksız binalarla mamur halde, Altın Boynuz kıyısından başlayarak yükselen yedi tepeden oluşmuştur. Bu tepeler ilk bakışta anlaşılmaz. Dikkatlice bakılınca farkına varılır. Bu tepeler şunlardır:

1. Dardanel tepesi. Şu anda burada Tophane binası, eski saray, (Topkapı sarayı) Ayasofya Camii ve Sultan Ahmed Camii bulunmaktadır.

2. Nuru Osmaniye Camiinin bulunduğu tepe.

3. Serasker sarayı ve Sultan Süleyman veya Süleymaniye Camiinin bulunduğu tepe.

4. Sultan Mehmed Fatih veya Muhammediyye Camiinin bulunduğu tepe.

5. Sultan Selim veya Selimiye Camiinin, Fener adıyla meşhur Rum mahallesinin ve Patrikhane'nin bulunduğu tepe.

6. Tekfur sarayının bulunduğu tepe ki burası Balat istasyonu yanındadır.

7. Eyüp Camiinin ve diğer binaların bulunduğu tepe.

Bu tepeleri oluşturan binaların arasında saraylar, evler, çarşılar ve bahçeler vardır. Bu binalar birbirine yakın veya bitişik durumdadır. Deniz cephesinden karşıya, bu binalara bakan

kimse bir tiyatro anfisi gibi yapılardan herbirini; birisi diğerinin üzerinde yükselen şekiller halinde görür.

Deniz tarafından Altınburnundan İstanbul'a; Pera'ya/Beyoğlu'na doğru baktığını kabul edersen, karşında birbirine yakın tepelerden oluşmuş bir manzara görürsün. Boğazın iki yakasında ve Dardanel kıyılarında da durum aynıdır. Burada birbirine yakın yükselen tepelerin taban uzunluğu 500 metre ile iki kilometre arasında değişiklik gösterir. Tepelerin yüksekliği ise 100 metre ile 1000 metre arasında değişmektedir. Bunların en güzeli boğazın iki yakasında bulunmaktadır. Boğazın iki yakasında bulunan köylerden birine baksan, ormanlar içerisinde saraylardan bir sunum yeri gibi görürsün. Yapılar kıyıdan tepenin zirvesine kadar derece derece birbiri arkasında yer almaktadır. Yapılar arasında meşe, çam, çınar ağaçları ve başka eskiden kalma ağaçlar vardır. Bunlar insan eli değmemiş, doğal ortamda bakımsız bir halde gelişmiş, ağaçların dalları ve yaprakları birbirine karışmış haldedir. İnsanlar yerleşim mekânı olarak buraya gelip bu ağaçların arasına saraylar ve küçük evler yapmışlardır. Evlerin üst kısmı ahşap, damları kiremittendir. Ahşap yapılması, bu kısımların taştan yapılmaması deprem tehlikesinden uzak olmak için bilerek tercih edilmiştir. Fakat bu tarzın tercih edilmesiyle yangın tehlikesine düşülmüştür.

Gemiye binmiş olarak boğaza giren kimse, kendisini içerisinde çeşitli şekil ve renklerde binaların bulunduğu ormanlar, bahçelerle kaplı tepelerin çevirdiği bir göl içerisinde imiş gibi görür. Bu görünüm insanın gönlünü açan ve insanı sonsuz bir hayal dünyasına taşıyan bir manzaradır.

Boğazda gördüğümüz en güzel manzara güneş batmazdan önce güneş ışınlarının Asya yakasında bulunan evlerin penceresindeki camlara yansıdığı manzaradır. Parlayan güneş ışınları sanki evlerde bulunan elmas süslemelerden yansıyormuşçasına

gözleri kamaştırmaktadır. Az sonra kızıl renge dönen ışınları gören kimse, odalardan yükselen alevlerin pencerelerden dışarıya taşıyor olduğunu hayal eder. Güneş batınca basan karanlık suyun üzerine sanki gökyüzünün resmini yapar. İster suya yakın bir yerde kıyıda, gerekse yükselen tepenin ortalarında, isterse zirvede bir evde oturan kimse, kendisini içerisinde gemilerin yüzdüğü, arkasında yapılar ve ağaçlar giydirilmiş tepeler bulunan suyun başında imiş gibi görür. İşte boğazdaki ve İstanbul ve çevresindeki kıyıların durumu budur.

Tepelerin arkasında bulunan ovalara daldığın zaman, kendini ya verimli, bereketli topraklarda veya sık ormanların arasında, yahut aralarında buz gibi akan pınarların bulunduğu ağaçlarla kaplı dağlarda bulursun. Bu pınarlar Lübnan'da akan berrak tatlı su pınarlarına benzer. Bu pınarların bulunduğu yerlerde tatil yerleri yapılmıştır ki, Lübnan'da meşhur olan Humana, Remmaneh, Bal pınarı, Süt pınarı gibi yerlerde olduğu gibi, insanlar buralara gelerek bazen saatlerce, bazen günlerce vakit geçirirler. Ne var ki Lübnan'daki pınarların suyu daha soğuk ise de İstanbul'dakilerin hem manzarası daha güzel, hem yeşilliği daha çoktur. Çünkü İstanbul'daki su kaynaklarının pek çoğu muazzam ağaçlarla kaplı dağlardan akmaktadır. Ağaçların dalları birbirine karışmış, yaprakları öylesine yoğundur ki güneşi perdeler. Bununla beraber insana sıkıntı vermez. Çünkü ağaçlar çok yüksek olup, kökleri arasında geniş açıklıklar vardır. Çok eski olduklarından ağaçların çapı pek büyüktür. Ağaçların oluşumu doğal olup, pek azında insan eli tarafından düzenleme yapılmıştır.

Bu ormanlardaki su kaynakları pek çoktur. Bunlardan bazısı Anadolu yakasında, bir kısmı ise Rumeli yakasındadır. Rumeli yakasındaki en meşhur su kaynağı Altın Boynuz'da bulunan Kağıthane suyudur. Kağıthane suyunun bulunduğu yer çok

güzel bir mesire yeridir. Genişliği onlarca feddân([13]) olup ağaçlar ve yeşil çimlerle kaplıdır ve sular akmaktadır. İnsanlar ilkbahar sezonunda bireysel olarak veya guruplar halinde buraya gelirler. Buradaki Çırçır suyu, konumu ve soğukluğu bakımından Lübnan'daki Remmaneh pınarına çok benzemektedir. Çırçır suyunun yanında Hünkâr suyu vardır. Hünkâr suyu Çırçır suyundan daha yüksektedir. O derecede ki suyun bulunduğu yere hayvanlarla bile çıkmak zordur. Suyu soğuk, içimi lezzetlidir. Daha önce Lübnan/Aynab'da bulunan Humana suyundan söz etmiştik. Fakat Hünkâr suyunun bulunduğu yer daha ağaçlık ve yeşilliktir. Artık Kestane suyunu ve Stafona/Yeşilköy'de bulunan Florya suyunu ve diğerlerini buna kıyas ediniz.

Asya yakasında bulunan meşhur sulardan biri de Göksu'dur. Şair Ahmed Şevki bir şiirinde Göksu'yu anlatmıştır ki bu şiirin başlangıcı şöyledir:

Ey Göksu, sana bir şairin selamı

Senden başka ruhlara bir yoldaş var mı?

Bir başka su da Üsküdar'dadır ki, insanlar bu suyu bidonlara doldurarak taşımak suretiyle bu suyu satarlar. İnsanlar diğer su kaynaklarından da bu şekilde yararlanmaktadır.

Doğal ortamdan yararlanmak ve kıyılarda dolaşmayı sağlamak amacıyla iki gemi taşıma şirketi kurulmuştur. Bu şirketlerden birisinin adı Şirket-i Hayriye'dir ki bu şirket insanları İstanbul ile boğaz'ın iki yakasındaki yerleşim birimleri arasında taşımaktadır. Diğerinin adı Şirket-i Mahsusa'dır ki bu da Altın Boynuz, Dardanel ve Adalar arasında taşımaktadır. Her bir gemi 100 veya daha fazla insan taşımaktadır. Taşıma işlemi şehir ile köyler arasında veya köylerin birbiri arasında yapılmaktadır.

13 Feddan, Mısırda kullanılan bir alan ölçü birimidir ki, bir feddan 4200 metre karedir. Yazar Kâğıthane'deki genişliği onlarca feddan diye tanımladığına göre yazarın gördüğü alan oldukça geniş imiş. (Çeviren)

Gemiler arasında atları ile birlikte arabaları taşıyanları da bulunmaktadır. Bu amaçla kullanılan gemilerin kapıları geniş olup, kıyıya yaklaşan gemiye arabalar yüklenmektedir. Bu gemilerden her birine atları ile birlikte üç veya daha fazla araba sığmaktadır.

Bu gemiler denizde sessiz bir şekilde yol alırlar. Rüzgâr hafiften eser ve göz daha önce anlattığımız kıyılardaki güzellikleri seyretmeye devam eder. Yaz sezonunun en sıcak günlerinde dahi sıcaklık derecesi ne olursa olsun boğaz'ın havası insana canlılık ve hayat verir. Boğaz'da yaz geçirmek dünyanın pek çok yazlıklarından daha üstün kalitededir.

İnsan, tabiatın İstanbul'a ve çevresine çok şey verdiğini görür. Aynı özelliği dünyanın ne doğusunda ne de batısında görmek zordur. Fakat insanoğlu tabiatın bu vergisini iyi kullanamamıştır. İstanbul'un evleri birbiri arkasına sıra sıra dizilmiş yukarıdan aşağıya doğru denize ve kendisinden aşağıda bulunan evlere bakıyor halde görünür. Şehrin caddeleri ve sokakları neredeyse harap haldedir. Döşenmiş taşları yerinden oynamış, bakımsızdır. Üstüne üstlük dardır.

Geçmiş dönemin yöneticileri kişisel yararlarından ve kendilerine mahsus şeylerden başka meselelerle ilgilenmemişlerdir. Onların evleri son derecede düzenli, evlerinin bahçeleri en güzel biçimde bakımlıdır. Bahçedeki ağaç ve bitkiler düzgün bir halde makasla kesilmiş, evin ve bahçenin yolları mozayik tarzında renkli taşlarla döşenmiştir. Bu yöneticiler kendi evlerinin ve gezinti yerlerinin düzenlenmesi için milyonları harcarlar, kamuya yönelik yerlerin düzenlenmesi için kuruşun harcanmasından çekinirler. Elden kaçan fırsatların tekrar kazanılması hususunda anayasa hükümetinin başarılı olacağı ümidi vardır.

İstanbul'un tarihi eserleri

Âsitâne'nin tarihi eserlerinin çoğunluğu İstanbul'un avrupa yakasındadır. Bunların en önemlileri camilerdir. Bu camilerin sayısı

480 den fazladır. Bunlardan 89 adedi Osmanlıların fetihten sonra camiye çevirdiği kilisedir. Bunların en meşhuru İstanbul'un üzerine oturduğu tepelerden ilki üzerinde bulunan Ayasofya camiidir.

Ayasofya Camii fetihten önce Azize Sofia adına yapılmış bulunan bir kilise idi. Bu kiliseyi miladi 360 yılında Büyük Kostantin yaptırmış, oğlu Kostantinos kiliseyi genişletmişti. Arkadios zamanında miladi 404 tarihinde çıkan yangında kilisenin bir kısmı yanmış, Teodisyus gerekli tamiratı yaptırmıştır. I. Justinyen zamanında kilise tamamen yanmış imparator tarafından bugün ayakta kaldığı şekliyle yeniden yaptırılmıştır. Justinyen yeni inşaatı çağının en güzel kilisesi olmak üzere elinden gelen gayreti sarfetmiş, gereken süslemeyi yaptırmış, en güzel mermer sütunları seçmiştir. Sütunların kimisi Roma'dan, kimisi Efsus/Efes'ten ve başka yerlerden getirtilmiştir. Ayrıca Atina, Baalbek, Mısır ve Deos adasında bulunan eski putların heykellerinin enkazından temin edilmiş sütunlar da vardır. Yapımı sırasında Justinyen bizzat gerekli kontrolleri yapmış, işçileri gayrete getirmek üzere onlara mükâfatlar vermiştir. Yapının kiremitleri son derecede hafif bir toprak cinsinden Rodos'ta yaptırılmıştır. Kiremitlerin hafifliği o derecede idi ki, özel yaptırılan bu kiremitlerden on tanesinin ağırlığı, başka kiremitlerden bir tanesine denk geliyordu. Kiremitlerden her birinin üzerine Yunanca olarak "Allah yaptırdı, O yardım edecektir" yazdırılmıştı.

Yapı daha yerden bir metre yüksekliğe ulaştığında yapılan masraf 450 kıntar[14] altına ulaşmıştı. Binanın yapımına

14 Kıntar bir ağırlık ölçü birimi olup 1 kıntar günümüzde Mısır'da 44.93 kg. Tunus'da 53.9 kg. Suriye'de 256.4 kg'a karşılık gelmektedir. Yazar Ayasofya camiinin Bizanslılar zamanındaki bu inşaatında yerden bir metre yüksekliğe ulaştığında 450 Kıntar altın masraf edildiğinden söz ettiğine göre bunun günümüzdeki değeri Mısır'daki ölçüye göre 20218.5 kilogramdır. Yazar Kahire'de yaşadığına göre Kıntar'ın Mısır'daki ölçü birimini dikkate almak daha makul görünmektedir.

başlanmasının üzerinden 16 sene geçtikten sonra 548 m. senesinde tamamlanmıştır. İmparator açılış merasimi için görkemli bir tören düzenlemiş, bu münasebetle vermeyi uygun gördüğü mükâfat ve ödülleri 14 günde dağıtmış ve törende şöyle demiştir: "*Şan şeref Allah'a mahsustur. Çünkü O, beni bu muazzam işi tamamlamaya elverişli kılmıştır. Sana üstün geldim ey Süleyman!*"

Osmanlılar İstanbul'u 1453 yılında fethettikleri zaman Sultan Muhammed fütuhatı üzerinde İstanbul'a girdi. Bu kilisenin olduğu yere geldiğinde kilisenin giriş kısmına ayak basınca "*Lâ ilâhe illallah*" dedi. Kilise bu olaydan itibaren müslümanların ibadethanesi haline geldi. Fatih Sultan Mehmed bu mabede bir minare yaptırdı. Daha sonra başka sultanlar da minareler yaptırdılar. Böylece minarelerin sayısı dört oldu. Ayasofya Camiinin özelliklerini anlatmaya kalksak, uzun açıklamalar yapmak gerekir. Bu yer ise bu anlatıma dar gelir. Bu sebeple bu caminin anlatımını kısaltarak vereceğiz.

Ayasofya Camiinin yüzölçümü 76 x70 metrekaredir. Bu haliyle yaklaşık kare biçimindedir. Zirvede yüksek bir kubbe vardır ki, kubbenin daire çapı 32 metre, yerden yüksekliği 65 metredir. Camide 40 pencere vardır. Kubbe büyük kavisler üzerine oturmaktadır. Her bir kavis büyük sütunlar üzerinde yükselir. Sütunlardan bazıları çatlayıp yarılma korkusundan demir çemberlerle çevrilmiştir. Bu sütunlardan bazıları Efes'ten getirilmiş, bazıları Mısır'dan, bazıları ise Güneş Mabedi'nden getirilmiştir. Sütunların toplam sayısı 107 adettir. Sütunlar renkli mermerden olup üst kısmı nakışlarla süslenmiş taç şeklindedir.

Ağırlık ölçüleri ile ilgili değerler için bakınız: Arapça-Türkçe Sözlük, Serdar Mutçalı, S.731. (Çeviren)

Caminin aslı kilise olduğundan duvarlarında bazı azizlerin ve meleklerin resimleri bulunmaktadır.

Bu resimlerden bazıları silinmiş, bazılarının üzeri, üzerinde simlerle yazılmış âyetler bulunan perdelerle kapanmıştır. Burada resmedilmiş "Kerubin" denilen meleklerin resimleri vardır ki bunlardan sadece kanatlar açık şekilde belli durumdadır. Resimlerin baş kısmı perdelerle kaplanmış durumdadır. Caminin duvarları mermerle kaplıdır. Büyük kubbenin iç kısmında altınla yazılmış yazılar bulunuyor. Yazıların her bir harfi dokuz metreyi bulmaktadır. Yazılar; "بسم الله الرحمن الرحيم" (Bismillâhirrahmanirrahim) ile başlayıp "اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ..." (Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard...) (Nûr, 35) ayeti ile devam ediyor. Kubbeden aşağıya büyük bir kandil uzanır ki üzerinde pek çok fanus bulunmaktadır. Caminin ön kısmında bulunan mihrabın üst kısmında pek çok camide bulunan yazılar ufak değişiklikle burada da vardır.

En üstte " كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" ayeti (Âl-i İmran, 37) ve "لا اله الا الله محمد رسول الله" (Lâ ilâhe illallah Muhammedün-Resûllulah) ayrıca " وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا " ayeti (Cin, 18) sonra " وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ" ayeti (Hac, 29) sonra "فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ" ayeti (Âl-i İmran, 39) bulunmaktadır/

Mihrabın önünde sabit kaide üzerinde yer alan iki büyük şamdan bulunuyor. Mihrabın üstünden başlamak üzere (levha halinde) Allah ve Muhammed yazıları vardır. Bunların arkasında (yine levhalar halinde) Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin yazıları yer almaktadır. Mihrabın sol tarafında sultanların namaz kıldığı maksûra[15] denilen yer bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında ise altın merdivenle çıkılan bir

15 Etrafı parmaklıkla çevrilmiş biraz yüksekçe yer. (çev.)

minber yer almaktadır. Ayasofya Camiinin değerli bir kütüphanesi bulunmaktadır.

Caminin çevresinde Sultan II. Selim'in ve tahta çıktığı zaman Sultan II. Murad tarafından öldürülen çocuklarının mezarları bulunmaktadır. Yine Sultan Murad'ın ve III. Mehmed tahta çıkınca öldürülen 19 çocuğunun mezarları da buradadır.

* * *

Kariye Camii

Kariye Camiinin yeri İstanbul'un batı tarafında bulunan sur kapılarından Edirnekapı yakınındadır. Batılılar bu camiye Kahriye veya Kâhiriye adını verirler. Fakat Türkler Kariye derler.

Bu caminin aslı Kostantiniyye'de bulunan en eski kilisedir. İlk yapıldığı tarih miladi 290 senesidir. Sonra defalarca yıkılmış olup, en son yapılışı miladi on birinci yüzyıldır. Türkler fetihten sonra Kostantiniyye'ye girdikleri zaman bu kiliseyi camiye çevirmişlerdir. Kariye Cami olarak bilinmektedir.

Cami ehemmiyetsiz küçük bir yapıdan ibarettir. Tek önemli yanı eski olması ve tavanındaki ve duvarlarındaki hıristiyanlığa ait dikkatli bir şekilde mozaikten yapılmış resimlerdir. Bu resimler pek çok olup ekserisi revak kısmının tavanındadır. Yangında bozulanların dışındakiler daha dün yapılmış gibi şekil ve renkleriyle korunmuş haldedir.

Camiye dış kapıdan girip revaklara doğru ilerledik. Revakların bulunduğu avluya girmek üzereydik ki –burada ilk bakışta dikkati çeken hiçbir şey yoktu- görevli bizi durdurarak parmağıyla tavanı gösterdi. Orada gördüğümüz resimlerden dolayı şaşkınlık içerisindeydik. Resimlerin renkleri ve kalitesi insana dehşet duygusu verecek güzellikte idi. Tavan kavisleri birbirine girmiş kubbelerden oluşuyordu. Her kubbede bir resim bulunuyordu.

Resim olmayan yerler bile doğal hacimde yapılmıştı. Resimlerde Hz. İsa'nın ya kendisi veya yaptığı işler yahut Kitab-ı Mukaddes'teki olaylar anlatılıyordu. Buradaki resimler şunlardır:

İsa Mesih'in Beyt-ul Lahim'de doğumu,
Rabbin meleklerinin Yusuf'a görünmesi,
Beyt Lahm'da yaşayanlara ait nüfus bilgisi,
Azize Meryem'in Elizabet'in önünde duruşu,
Yusuf'un bâkire Meryem'i Beyt-ul Lahim'e götürüşü,
Mecusilerin Heredos'un huzurunda duruşu,
Heredos kâhinlere ve bilginlere hitap ediyor,
Heredos'un çocukların öldürülmesini emredişi,
Mecusilerin Mesih'e secde edişi,
Annelerin ağlayışı,
Elizabet mağaraya kaçıyor, bir asker onu takip ediyor,
Mesih'in Nâsıra'ya dönüşü,
Mesih'in Uriselim'e gidişi,
Mesih kâhinlerin arasında,
Yuhanna vaftiz ediliyor,
Mesih'in vaftiz edilmek üzere getirilişi,
Şeytanın Mesih'i denemeye tabi tutuşu,
Gana Galile'[16]deki düğün
Ekmeğin parçalanışı,
İsa ve Samiriyye,
Felçlinin şifaya kavuşması,
Alaca hastalıklı kişinin şifa bulması,

Daire içerisinde pek çok peygamberin ve aziz'in Mesih'in ve bâkire Meryem'in etrafında yer aldığı resimler,

16 Gana Galile, Lübnan'da Beyrut'a 95 km. uzaklıkla bir yerleşim birimidir. (çev.)

Mesih'in Teodoros'un önünde secde ediyor halde kiliseyi sunuşu,

Kurumuş bir el'in şifaya kavuşması,

Kör ve sağır bir kişinin şifa bulması,

Peder'i koruyanların şifa bulması,

Hınne'ye meleklerin müjde vermesi,

Heykel kapısında Yuvakim ve Hınne'nin buluşması,

Bakire Meryem'in doğumu,

Bakire Meryem babasının ve annesinin önünde,

Kâhinler Bakire Meryem'i tebrik ediyor,

Bakire Meryem'in heykele gelişi ve benzer resimler.

Bu resimlerin pek çoğu hâlâ bozulmamış, açık bir şekilde görünmektedir. Resimlerden bozulanları müslümanlar bozmamıştır. Bozulanlar ancak depremler ve yangın sebebiyle zarar gören resimlerdir. Hatta caminin içerisinde namaz esnasında görünmelerini engellemek amacıyla pencere kanatları gibi araçlarla üzeri örtülmüş resimler bulunuyor. Müslümanların bu tutumu bu sanat eserlerine zarar vermemeye özen gösterdiklerinin delilidir.

* * *

Süleymaniye Camii

Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan cami, Seraskerlik[17] yakınında yer almakta ve İstanbul tepelerinden üçüncü tepenin büyük bir kısmını işgal etmektedir. Caminin çevresinde medrese, minareler, tekkeler, türbeler ve hamamlardan oluşan ek yapılar bulunmaktadır. Bu cami İstanbul'un en görkemli ve

17 Günümüzde "Genel Kurmay Başkanlığı" ifadesinin karşılığıdır. Seraskerlik olarak ifade edilen yer bu gün Beyazıt semtinde bulunan İstanbul Üniversitesi'nin olduğu yerdir. (çev.)

en mükemmel yapılarından birisidir. Caminin mimarı meşhur Mimar Sinan olup, 1550-1566 yılları arasında yapılmıştır. Yapının en önemli taşları Halkidon[18] kilisesinden ve Büyük Saray kilisesinden getirilmiştir. Süleymaniye Camii başkentin en görkemli yapılarındandır. Tepede oluşundan ve yüksekliğinden dolayı her yerden görüldüğü gibi genişlik bakımından da Ayasofya gibidir. Süleymaniye Camiine girdiğimiz zaman yapının büyüklüğü, yüksekliği ve sütunlarının azameti bize heyecanla karışık bir korku verdi. Kubbenin çapı 26 metre olup dört sütün üzerine oturmuştur. Sütunlar somaki taşı renginde olup sütunlardan her birinin bir köşesinin uzunluğu dokuz metre, yüksekliği 20 metredir. Kubbeyi taşıyan bu sütunlardan her ikisi arasında köşelerinde yer alan ayrıca granitten yuvarlak iki sütun daha vardır. Bu yuvarlak sütunların üst kısımları altın süslemeli taç şeklindedir. Caminin iç kısmının rengi gökyüzü rengindedir.

Camiin mihrabı mermerden oyularak yapılmıştır. Mihrabın üst kısmında Âl-i İmran suresinin 37. ayetinden bir kısım olan "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" âyeti bulunmaktadır. Mihrabın iki yanından aşağıya doğru büyük bir çan'a benzeyen altın kaplama iki tabak sarkmakta, yerden beş metre yüksekliğinde bu tabaklara doğru yükselen iki şamdan yer almaktadır. Şamdanların çapı 1.5 metre olup duvara iplerle bağlanmış durumdadır. Yine mihrabın iki yanında, üzerine oluklu bir şekilde işleme yapılmış granitten sütunlar vardır.

Mihrabın sağ tarafında granitten yontularak yapılmış bir minber bulunmaktadır. Minberin, trabzan ve kapı bölümleri tek parçadır. Pervaz kısmı altın kaplamalı olup kapının üst tarafı Arap stilinde nakışla işlenmiş bir kemer; kemerin altında "kelime-i tevhid" (yani لا اله الا الله) yazılıdır. Mihrabın etrafında

18 Halkidon, Bizans döneminde günümüzde Anadolu yakasında yer alan Kadıköy'ün adıdır. (çev.)

bulunan duvar değerli çinilerle kaplanmıştır. Bu kısımda renkli çinilerle dairesel biçimde iki daire içerisinde Fatiha suresi yazılmıştır. Bu yuvarlak çinilerin üst kısmında küçük renkli camlarla süslenmiş pencereler vardır. Bu pencereler son derecede titiz ve süslü yapılmış olup üzerlerinde dini yazılar vardır.

Minberin üzerinde altınla kaplanmış uzunca bir kubbe vardır ki Medine'deki minbere benzemektedir. Mihrabın sağ üst kısmında altın ile nakşedilmiş "Allah" [الله] yazısı, sol üst kısmında "Muhammed"[محمد] yazısı bulunmaktadır. Sağda-solda, her iki tarafta bu isimlerin arkasında âdet olduğu üzere sahâbenim isimleri ve bir takım âyetler bulunuyor. Kubbeden caminin ortasına doğru, armut şeklinde bir kandil uzanmaktadır ki, kandil dairesel yapıda olup dairenin çevresine lambalar yerleştirilmiştir.

Özet olarak söylemek gerekirse Süleymaniye Camii büyüklük ve mükemmellik bakımından mucizemsi bir yapıdır. Bu eserin azameti diğerlerinden daha çok bizi hayrette bırakmıştır. Caminin yanı başında bu camiyi yaptırtan Sultan Süleyman'ın türbesi bulunmaktadır.

* * *

Eyyüb Camii

Bazı kimseler yanlış bir söyleyişle bu camiye "Eyyüb Sultan Camii" derler. Aslında burası değerli sahabi Ebû Eyyub el-Ensari'nin makamıdır. Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman onun evinde kalmıştır. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye devesine binerek gelmiş, bazı kimseler (kendisine misafir olması için) deveyi tutmuş, bunun üzerine Allah'ın Rasûlü: "*Onu bırakınız, çünkü o (nerede duracağı hususunda) emrolunmuştur*" buyurmuştur. Bunun üzerine serbest kalan deve Ebû Eyyub el-Ensari'nin evi

önünde çökmüştür. Rasûlullah mescidin inşaatını gerçekleştirene kadar orada kalmıştır.

Meşhur olan rivayete göre Ebû Eyyub el-Ensari, Muaviye'nin oğlu Yezid'in komutasındaki ordu ile birlikte hicretin 51. yılında savaşmak üzere Kostantaniyye'ye gelmiştir. Sur dışında bir yerde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Osmanlılar İstanbul'u fethedinceye kadar onun kabrinin yeri bilinmiyordu. Fatih Sultan Mehmed onun kabrinin bulunduğu yere bir türbe; türbenin yanına da bir cami yaptırdı. Fatih Sultan Mehmed bir kural koyarak padişah olan her bir Osmanlı sultanının Eyyüb Camiinde kılıç kuşanarak resmi olarak tahta çıkmış olması uygulamasını başlatmıştır.

Eyyüb Camii altın boynuzun ucunda yer aldığından uzaktan görünmez. Çünkü camiin bulunduğu yer hem ağaçlar ve evlerle örtülü, hem de oldukça engin bir yerdedir. Bu sebeple ziyaretçi camiyi ancak camiin olduğu yere vardığında görür.

Eyyüb Camiinin olduğu yere dış kapıdan giriş yaptık. Ortasında şadırvan bulunan üstü açık bir avluya girdik. Avlunun bazı köşelerinde, çok eski olduğu için kökleri çok yaşlanmış çınar ağaçları var. Köşelerden birinde bu eski köklerin üzerine dayanmış halde bir başka ağaç bulunuyor.

İçeriye girdikten sonra iç kısımda kapının üzerinde "وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا" âyetinin (Cin, 18) yazılı olduğunu gördük. Avluda bir parça ilerleyince sağ tarafımızda bizi camiin giriş kısmına ulaştıran bir kapı gördük. Bu kapının üzerinde Zümer suresi 73. âyetindeki "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" cümlesi yer almaktadır. (Zümer, 73[19]) Giriş kısmının sağ tarafında caminin kapısı yer almakta ve bu kapının üzerinde "سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ" âyeti yazılı bulunmaktadır.

19 "Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere buraya girin."

(Nahl, 32) Camiin giriş kısmının ortasında muazzam büyüklükte iki çınar ağacı bulunmakta olup sol tarafta bakır kabartması pencereler yer almaktadır. Pencerelerden birisinin ortasında " لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله صادق الوعد الامين" ibaresi yazmaktadır. Bu pencere Ebû Eyyüb'ün makamındaki (türbesindeki) pencerelerden birisidir. Ebû Eyyûb'un makamının girişi dış avludadır ki bu konuya daha sonra ayrıca döneceğiz.

Eyyüb Camiine gelince: Daha önce geçtiği üzere camiin giriş kapısı girişin sağ tarafında olup, üzerinde dairesel olarak "فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" âyeti (Bakara, 144) yer almaktadır. Dairesel olarak yazılan bu yazının altında dikdörtgen bir çerçeve içerisinde "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" âyeti (Âl-i Imran, 37) yazılıdır.

Mihrabın sağ tarafında diğer minberler gibi merdivenlerle çıkılan mermerden yapılı altın kaplamalı bir merdiven bulunmaktadır. Caminin kubbesi altı sütun üzerine oturmuş olup sütunlardan her birinin çapı dört metredir. Bu sütunlar arasında daha küçük olan dört sütun daha vardır. Padişahlar Osman (bey)'in kılıcını burada kuşanmaktadır.

Ebû Eyyüb'ün makamı

Ebû Eyyüb'ün makamına dış avlunun sonunda; yani caminin dış kapısından sonra özel bir kapıdan girilmektedir. Bu kapıdan girince çinilerle kaplanmış uzunca bir dehlizden yürüdük. Dehlizde bulunan pencerelerin ipekten perdeleri bulunmaktadır. Dehlizin duvarlarında üzerlerinde güzel hat yazısı ile yazılmış âyetler ve hadisler bulunan çerçeveler vardır. Buradaki odada odanın bir parçası durumunda bir hücre vardır ki burası Ebû Eyyüb'ün makamı, yani kabridir. Bir kapıdan odaya girdik. Odanın yanında altından bir pencere bulunmakta

olup, hücrenin girişindeki kapının üzerinde büyük harflerle "دَعُوا النَّاقَةَ فَإِنَّهَا مَأْمُورَةٌ فَبَرَكَتْ عَلَى بَابِ أَبِي أَيُّوبَ" yazmaktadır. Hücrenin ortasında insan boyundan yüksek, sur şeklinde gümüş bir pencere ile çevrilmiş türbe yer almaktadır. Türbenin üzerinde nakşedilmiş bir takım yazılar vardır ki bunlardan birisi şöyledir: "*Sultan III. Selim 1207*"

Türbe, altınla işlenerek bir takım âyetler ve dualar yazılı siyah bir kadife ile örtülüdür. Türbenin etrafını çevreleyen gümüşten pencerenin arkasında ve zeminde ahşaptan yapılı dayanaklar vardır ki bunların üzerinde ince pamuklu bir kumaşa sarılı mushaflar vardır. Adı geçen hücrenin köşelerinden birinde su çekilen bir kuyu vardır. Bu hücrenin duvarları çinilerle kaplı olup, çiniler üzerinde âyetler ve hadislerden oluşan levhalar bulunmaktadır.

Ziyaretçileri hücreye ulaştıran dış odada, âyet ve hadislerden başka (ayrıca) söz edilmeye değer eserler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Hz. Peygamberin ayak izidir ki, bu ayak izi özel bir pencere içerisinde kalıp halinde bir taş üzerinde bulunmaktadır. Onun yanında altın kaplı küçük bir çerçeve vardır ki camdan bir düzeyin altında kuru bir yaprak vardır. Bu yaprağın üzerinde Türkçe olarak şu ibare yer almaktadır: "*Bu yaprak Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'de eliyle diktiği bir ağacın yaprağıdır.*"

* * *

Sultan Ahmed Camii

Bu camiyi hicretin 1026 yılında vefat eden Sultan Ahmed yaptırmıştır. Caminin yeri yeniçerilerin öldürüldüğü At meydanı denilen yerin yakınındadır. Sultan Ahmed Camii minareleriyle

diğer camilerden ayrılmaktadır. Diğer camilerde minare sayısı dördü geçmezken bu camide minare sayısı altıdır.

Etrafı üç yönden çevrili bir boşluktan caminin bulunduğu yere girdik. Daha sonra piramit gibi yükselen iç içe girmiş bir merdivenden avluya çıktık. Avlunun bir yönünde, sağ tarafında mermerden yapılı büyükçe bir seki bulunmaktadır. Bu sekinin bulunduğu yerde bazılarının uzunluğu 5-6 metreyi aşan mermerler yer almaktadır. Bu avlunun ortasında muslukları bulunan bir şadırvan vardır. Avlunun üç cephesini küçük kubbeler halinde 26 sütun üzerinde yer alan köprücükler çevirmektedir. Seki halindeki zemini ortadan yaran bir kapıdan camiye girdik. Kapının eşiğinin üst kısmında altın nakış halinde Sultan Ahmed'in ve atalarının isimleri yazılıdır. Kapının üzerinde İstanbul'daki diğer camilerde olduğu gibi kavisli mermerden bir kubbe bulunmaktadır. Kapının üzerinde bulunan bu kubbe, çevresi 32 metreden oluşan beyaz mermerden yapılı dört adet direk üzerinde yer almaktadır. Bu direklerin en üst kısmında taç şeklindeki bileziklerde altın harflerle yazılı şu cümle ile başlayan âyet yer almaktadır: "...لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى" (Tevbe, 108)

Camiin tamamının yüzölçümü Süleymaniye Camiininki kadardır. Süleymaniye Camii görkemli ve sağlamlığı ile ayrıcalıklı bir durumda ise, Sultan Ahmed Camii de letafeti, süslemesi ve geometrik güzelliği ile ayrıcalıklıdır. Çünkü Sultan Ahmed Camii çevresinden başlayarak aşağıdan itibaren, zarif mermer sütunlar üzerinde yükselen küçük kubbeli revaklardan, sütunlar mavi çinilerle kaplanmış olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Ayrıca görkemli sütunları vardır. Yüksek kısımları da kubbenin altına değin pencerelerle donatılmış, pencerelerin üst kısımları da kubbenin en üst noktasına kadar çiniye benzeyen renklerle boyanmıştır. İlk bakışta caminin içerisi tepeden tırnağa mavi çini ile kaplanmış gibi görünmektedir. Caminin ön

tarafında altın yaldızla kaplanmış mermerden bir mihrap vardır. Süleymaniye'deki mihrabın yan tarafındakilerden daha küçük olmak üzere mihrabın yanında iki şamdan vardır. Caminin tüm pencereleri ve kapıları beyaz mermerdendir. Minber ise altın yaldızlı mermerden olup, kapısı tek parçadır. Kapının üzerinde İhlâs suresi yazılıdır. Sultan Ahmed Camiinin minberi Mekke'deki minbere benzemektedir.

Mihrabın üstünde "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" âyeti[20] yazılıdır. Bu yazının altında ise "فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ" âyeti[21] bulunmaktadır. Mihrabın yan tarafında duvarda parça taşlardan oluşan bir bölüm vardır ki, ilk bakan kimse bunun kökleri kesilmiş bir ağaca benzediğini sanır. Dikkatle bakıldığı zaman onun cilalanmış parlak bir taş olduğunu görür. Bu özelliği ile bu parça, benzeri nadir olan bir özelliğe sahiptir. Bunun üzerinde altıgen bir şekil vardır ki, aslında bu kûfî türden bir yazıdır ve içerisinde sahabe isimleri bulunmaktadır. Bunun yanında bir resim vardır ki, bu resim, bir çerçeve içerisinde bulunan Kâbe resmidir. Resmin altında "*Bu resmi Mimarzâde yapmıştır. Sene 1321*" yazmaktadır. Bu, son derecede mükemmel yapılmış bir resimdir.

Caminin iç süslemesi için yapılan masrafın ne kadar olduğunu hiçbir kimse bilemez. Ancak, camide kullanılan mermer ve altınların dışında, değerli çinilerin kıymetini anlayan bir kimse Sultan Ahmed Camiinin süslemesi için yapılan masrafı değerlendirebilir.

Daha bir hayli cami vardır ki uzatmak endişesinden dolayı bunlardan söz etmiyor, burada anlattıklarımızı örnek vermekle yetiniyoruz. Şu kadar ki, burada bir hususu anmak durumundayız: Nuruosmaniye Camiinin dış kapısında bir giriş kısmı gördük. Bu kısım, buradan giren kimseyi camiin en üst kısmına

20 Âl-i İmran, 37. âyeti.
21 Âl-i İmran, 39. âyeti.

kadar ulaştırmaktadır. Burada sultanlar namaz kılmaktadır. Rehberimizin söylediğine göre bu giriş kısmından sultanlar atları ile girerek üst kısma ulaşmakta, yukarı kısma ulaştıktan sonra yürüyerek namaz kılınan yere geçmektedir.

* * *

Sultan Ahmed sebili

İstanbul'da pek çok sebil vardır. Bunların en görkemlisi olduğu için özellikle Sultan Ahmed sebilini zikretmiş bulunuyoruz. Bu sebili Sultan Ahmed yaptırmıştır. Sebil, Ayasofya Camii ile Topkapı sarayı arasındaki meydanda beyaz mermerden dörtgen biçiminde yapılmıştır. Sebilin üst kısmının köşeleri yuvarlak bir kubbe ile kaplıdır. Kubbenin uç kısımları gayet süslü ve mükemmel bir işçilik halinde dışarıya doğru çıkıntı halindedir.

Sebil'in dört tarafında altın süslemeler yer almaktadır. Süslemelerin ortasında güzel bir hat ile yazılmış Türkçe şiirler yer almaktadır. Şiiri Sultan Ahmed'in şairi [bir söyleyişe göre şiiri bizzat padişah kendisi] yazmış, şiirin mısraları arasında Sultan Ahmed'in adının da geçtiği, sebilin yapılış tarihini ifade eden şu mısra yer almaktadır:

"Târîhi Sultân Ahmed'üñ câriî zebân-ı lüleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle dua" (22)

22 Çeşmenin dört yüzü Seyyid Vehbî'nin Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa için yazdığı 56 mısralık bir kasidesiyle süslenmiştir. Seyyid Vehbî'nin kasidesinin ilk beyti çeşmenin kıble tarafına bakan yanındadır ve bu, ecdadın Kâbe sevgisinin bir örneğidir. Başlangıç olarak Kâbe seçildiği gibi kasidenin içinde de mübarek beldelerde bulunan zemzem suyuna methiyeler söylenmektedir. Vehbî, Bâb-ı Hümâyun'un önündeki çeşme ve sebilin yapılışı hakkında yazdığı tarih kıt'asında canlıların hayat kaynağı olan suyun kıyamete kadar akması dileğini ifade ettikten sonra, sadrazamın önerisiyle Bâb-ı Hümâyun'un önündeki çeşme ve sebilin büyük masrafla yapıldığını anlatır, bunun bir şifa kaynağı olduğunu dile getirir. Yazarın sözünü ettiği tarih beyti Ayasofya'ya bakan taraftadır.

Faik Reşat, "Eslâf" adlı eserinde bu konuda şöyle bir mütalâada bulunur: "Meşhur söylentiye göre, Sultan III. Ahmed Han Bâb-ı Hümâyun önündeki

Bu mısralar kasidenin son satırları olup, Türkçe olarak yazılmış, sebilin duvarlarından aynen buraya almış bulunuyoruz. Şiirin kelimelerinden çoğu Arapça olup, bir Arab'ın bazı Türkçe kelimelerin yorumlanmasıyla şiiri anlaması mümkün olur.

İstanbul'daki tarihi dikili taşlardan Arkadiüs, ([23]) Marsiyanus ([24]) ve Teodosyus ([25]) adlı dikili taşlar vardır ki bunların tanıtımına gerek duymuyoruz.

Diğer tarihi eserlerden birisi de İstanbul şehrinin üzerinde yerleştiği tepelerden ilki üzerinde yer alan Topkapı Sarayı'dır. Bu saray Bizans imparatoru tarafından yaptırılmış olup, fetihten sonra çok fazla bir zaman geçmeden Osmanlı Sultanları burasını kendilerine saray olarak kullanıma açmışlardır. İleride "Müze ve Sunak Yerleri" bahsinde bu saraydan ayrıca söz edilecektir. Çünkü bu sarayda Osmanlıların müzelik eserleri ve mücevheratı yer almaktadır.

* * *

Sarayları ve görülecek yerleri

İstanbul'un görülecek en önemli yerleri saraylardır. İstanbul'da çok sayıda saray vardır. Bunlardan en meşhur olanları anlatmakla yetiniyoruz.

---

nefis çeşme için tarih olmak üzere: "Besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle du'â" mısra'ını tanzim buyurmuş, fakat (tarih'in rakamı sayı olarak) dört eksik gelmişti. Vehbî bunu: "Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle du'â" şekline koyarak hesabı tamamlamıştır."

Bu beytle çeşmenin yapım tarihi olan 1729 tarihi ifade edilmiş olup, beytin bu günkü dilde anlamı şöyledir:

"*Sultan Ahmed'in musluk şeklindeki dilinden bu yapının tarihi söylenmiştir. Bu tarih "Bemeleyle suyu iç ve Sultan Ahmed'e dua et" şiirinde ifade edilmiştir.*" (Çeviren)

23 Bugün Cerrahpaşa'da Avratpazarı' ndaki evler arasına sıkışıp kalan anıt bir taştır. (Çeviren)

24 Günümüzde Fatih'teki Kıztaşı, adıyla bilinen ünlü Marsiyanus sütunu bu taştır. (Çeviren)

25 Günümüzde Sultan Ahmed meydanında At Meydanı denilen yerde bulunan ünlü Dikilitaş'ın bir diğer adı da Teodosyos'tur. (Çeviren)

Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı Boğaz kıyısında Beşiktaş'ta bulunmaktadır. Bu saray şu anda padişahın ikamet ettiği yerdir. Bu sarayı 1853 yılında Sultan Abdülmecid yaptırmış, Abdülaziz tarafından tamamlanmıştır. Sarayın yapımı için birkaç milyon cüneyh([26]) masraf edilmiştir. Saray birkaç kısımdan oluşmaktadır. Sarayın yapımında Marmara'dan getirtilen beyaz mermer kullanılmış, kapılarında ve pencerelerinde altın işlemeler bulunmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı işlemeleri sütunları, oyma mermerleri ve süslü güzel nakışları içermesi sebebiyle dünyadaki ilginç yapılardan birisidir. Bu özellikleriyle eski "Venise Sarayı"na[27] benzemektedir. Dolmabahçe Sarayının önünde, boğaz cihetinde mermerden yapılmış 60 metre uzunluğunda bir kaldırım bulunmaktadır. Bu kaldırıma doğru arada bir kıyıya ulaştıran yaya yolları da vardır. Kaldırımın bitiş noktasında görkemli sütunlar, sütunların üzerinde altın kaplamalı nakışlı kemerler vardır.

Sarayın kapısı beyaz olup altın kaplamalıdır. Kapının bir kenarında uzaktan bakanın farkına vardığı bir saat kulesi vardır. Kapının yan tarafında Sultan'ın namaz kıldığı "Valide Camii" denilen bir cami bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayının tavanlarındaki altın kaplama işlemeli sarayın yapımı için ne kadar masraf yapıldığını göstermektedir. Söylendiğine göre sarayın nakış

26 Cüneyh, Mısır'ın para birimidir. Günümüzde yaklaşık olarak 3.5 cüneyh 1 dolara tekabül ediyor. (Çeviren)

27 Venedik'in en eski saraylarından birisi olan "Venise Sarayı" kıvrımlı bağlantıları ve ince sütunları ile Bizans mimarisinin tipik bir örneğidir. 1621'den itibaren Türk tüccarlar sarayı ticaret merkezi olarak kullanmaya başladılar. 1838'e kadar olan bu süreçte orada ikamet eden Türkler binaya bir cami ve hamam inşa etmişler ve sarayın mimarisini kısmen değiştirmişlerdir. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yenileme çalışmaları esnasında sarayın üst kısmına kubbe biçiminde eklemeler yapılmıştır. Saray 1923'den beri "Venedik Doğa Tarihi Müzesi" "Museo di Storia Naturale di Venezia" olarak kullanılmaktadır. (Çeviren)

işlerini Fransız ustalar üstlenmişlerdir. Sarayda çok sayıda billur avizeler, 250 kadar şamdan bulunmaktadır. 30 metre karelik bir alanı kaplayacak kadar billur levhalar vardır. Altın kaplamalı kalorifer petekleri porselendendir. Eski ve değerli/antik resimlerin sunulduğu bir bölüm bulunmaktadır. Sarayın salon kısmı, beşeriyetin uğrunda neye sahip ise onu sarf edeceği görkemli bir yapıya sahiptir.

Osmanlılar bu salonda her yıl kurban bayramında sultanın elini öpme merasimi yaparlar. Ayrıca dans gösterileri yapılan başkaca geniş salonlar, banyo kısmı ve modern resimlerin sergilendiği sunum yerleri de varıdır.

Nihayet özet olarak şu söylenebilir: "Bu sarayın yapısını tenkit etmek isteyen, Çırağan Sarayındaki zerafet ve incelikten daha çok bu sarayda lüks ve cömertçe harcama yapıldığını söyleyebilir."

Çırağan Sarayı

Çırağan Sarayı imparatorluğun en güzel sarayıdır. Bu sarayı 1874 tarihinde Sultan Murad yaptırmış olup, boğazın kıyısında Beşiktaş ile Ortaköy arasında yer almaktadır. Sanatta, nakış ve mühendislik özelliklerinde inceliği ile diğer saray ve yapılardan ayrılır. Sultan Abdülhamid döneminde burada Sultan Murad göz hapsinde tutulmuştur. Suçlanma korkusundan bu sarayın yanından hiçbir kimse geçmeye cesaret edemezdi. Şimdi hükümet bu sarayı milletvekillerinin toplantı mekânı olarak kullanma kararı vermiş bulunmaktadır. Gelecek yılın ilk meclis toplantısı bu sarayda yapılacaktır.

İmparatorluğun daha başka sarayları da vardır ki bunların en meşhuru boğazın Asya yakasında bulunan Beylerbeyi Sarayıdır. Beylerbeyi Sarayını 1865 tarihinde Sultan Abdülaziz yaptırmıştır. Ayrıca İstanbul'da Tekfur Sarayı da bulunmaktadır.

Artık Yıldız Sarayını anlatmanın zamanı gelmiş bulunuyor. Bu saray sarayların hepsinden meşhurdur. Artık şu devrimden/İttihad Terakki devriminden sonra insanlar bu sarayla içerisinde bulunan müzeyi ve ormanlığı tanımayı şiddetle arzu etmektedirler.

Yıldız Sarayı

Bu saray insanın aklına ilk bakışta zihnine geleceği üzere görkemli tek bir saraydan ibaret değildir. Yıldız sarayı birkaç saraydan oluşmaktadır. Bu saraylardan her birinde Dolmabahçe Sarayındaki gibi görkemli bir görünüm, Çırağan Sarayındaki gibi güzellik göze çarpmaz. Ne var ki Yıldız Sarayı Ortaköy'ün arkasında Çırağan Sarayının üst kısmında çevresinde ovalar bulunan büyükçe bir tepeden oluşmaktadır. Yıldız Sarayının bünyesinde bahçeler, göller, bostanlar güzellik ve değer bakımından birbirinden farklı saraylar inşa edilmiştir. Sözü edilen bu bölümler birden çok olup fundalıklar ve ormanlar arasında belli bir düzen söz konusu olmaksızın ayrı ayrı yerlerde yapılmıştır. Bu sarayların tanıtımında okuyucunun hayretini gerektirecek çok şeyler bulunmamaktadır. Fakat dikkate alınacak bir husus vardır ki burada garip barınakların ve hakkında bir takım rivayetlerin dolaştığı yerlerden söz edilmektedir.

Bu saraylara girmek üzere bize bir fırsat verildi ve biz buraların durumunu gördük. Gördüklerimin özetini sunuyorum:

Yıldız Sarayını oluşturan bölgenin genişliği büyükçe bir şehrin alanı kadar vardır. Bu bölgenin çok kısmını yoğun ormanlar kaplamaktadır. Ormanların iç kısmında zengin bahçeler ve içerisinde kayıklar yüzen göller bulunmaktadır. Bölgenin tamamı iki büyük kısma ayrılmaktadır.

1- İç bahçe

2- Dış bahçe

Yıldız'ın büyük bir dış kapısı vardır ki buradan arabalar girmektedir. Büyük dış kapıdan girilince iki yol bulunmaktadır ki bunlardan sol taraftaki iç bahçeye, sağ taraftaki dış bahçeye ulaşmaktadır. Bu bahçelerden her birisinde saraylar ve bir takım binalar vardır ki bunların anlatımı daha sonra gelecektir.

İç bahçe ve kuş alanları

İç bahçe kale surlarına benzeyen ve iç bahçeyi dış bahçeden ayıran surlarla çevrili geniş bir bahçeden ibarettir. İç bahçeye büyük altın yaldızlı bir kapıdan girilmektedir. Bu kapı kendisinden içeriye girenleri iç kısımda bulunan önemli saraylara götürmektedir. Bu saraylar tahtından indirilen padişahın ikamet ettiği yer olan Küçük Mâbeyn Kasrı, Çit Kasrı, Malta Kasrı, Cihannuma Kasrı ve hayvanlar için ayrılmış bir bölümdür.

Bu saraylardan her biri diğerine yakındır. Bunlardan her birisi iç bahçeye açılmaktadır. Bu bahçede içerisinde kayıkların dolaştığı göller ve kuşlar için ayrılmış bölümler vardır. Kuşlar için ayrılan bölümler onlarca odadan oluşmaktadır. Bu odalar ahşaptan titizlikle yapılmış süslü bölümler olup bahçenin doğu kısmına bitişik haldedir. Kuşlar için yapılan odaların ön taraflarında camdan ve metal gözeneklerden yapılmış pencereler vardır. Odalardan bazısı tamamen camdan yapılmıştır. Bu odalarda güvercinler uçuşmaktadır. Her türden güvercin ayrı bir odada barınmaktadır. Bu güvercinler arasında beyaz, siyah, benekli, uzun ibikli, geniş kuyruklu çeşitli cinslerden olanları vardır. Güvercinler için ayrılan bölümlerde tüneme yerleri bulunmaktadır. Güvercinler buralara yumurtalar bırakırlar. Son derece düzenli bir biçimde kafeslerde barınırlar.

Güvercinler için ayrılan bölümü kış sezonuna mahsus çiçekleri yetiştirmek için ayrılan bölümler izlemektedir. Bu çiçeklere soğuk zarar verdiğinden, çiçekler soğuktan korunmak üzere cam bölmeler içerisindedir. Çiçek bölümünün yanında çakalların ve iri köpeklerin bulunduğu kafesler yer almaktadır. Bu bahçenin bazı köşelerinde atların barındığı ahırlar vardır. Bu bölümdeki her bir kısım kendisinde barınan atın ismi ile anılmaktadır.

Bahçenin ortasında kenarlarda bulunan güvercin barınaklarından ayrı bir güvercin barınağı daha vardır. Tahttan indirilen padişah, bu vefalı kuşlara aşırı derecede düşkündü. Padişahın bu davranışı onun garip ve çelişkili hallerindedir.

Bu bahçenin ağaçlarının çoğunluğu söğüt, çınar, servi, akkavak ve dut ağacından oluşmaktadır. Bahçenin batısında serçe, kanarya, saka kuşu ve benzeri küçük kuşlar için kafesler bulunmaktadır. Güney cephesinde ise tavus kuşu gibi güzel görünümlü kuşlar için bölümler vardır. Yine bu kısımda suda barınan kuşlar bulunur. Bu kuşlar kendileri için yapılan küçük göllerde yüzerler. Bahçenin saraylara yakın olan kısımlarında asfaltla kaplanmış yollar vardır. Bu yollarda insanların uğurlu saydıkları at nalı şeklinde işlemeler mevcuttur.

Cihannüma Kasrı

Bu bahçede Cihannüma Kasrı bulunmaktadır. Bu saray yapı olarak küçüktür. Fakat son derece ustalıkla ve titizlikle yapılmış olup boğaza geniş, yüksek bir ufuktan bakmaktadır. Cihannüma Kasrına mermerden yapılmış merdivenlerle çıkılır. Mermer merdivenler halı döşenmiş bir odaya ulaşmakta, bu odadan yanlarda bulunan iki odaya geçilmektedir. Duvarlarda titiz bir şekilde yapılmış yağlı boya resimler bulunmaktadır.

Hamidiye Camii, iç bahçenin resimleri ve kıyılarında ışık ve ağaçların bulunduğu gölden bir parça bu resimlerden bazılarıdır. Odaların duvarları ve tavanları parlak renklerle kaplı olup, çoğunluğu kırmızıdır. Kapılar ve kapı pervazları altın kaplıdır. Pencerelerde altın kaplamalı kornişlere takılmış ipek perdeler vardır. Yapının ortasından bir kapıyı kullanarak yüksek bir yere çıktık. Buradan boğazı ve çevredeki evleri ve fundalıkları seyrettik. Bu yüksek kısmın üzerinde aynı özelliklere sahip üzüm asmaları ile çevrili bir yüksek yer daha bulunuyor. Buradaki odada bir masaya tespit edilmiş, boğazı ve çevresini seyretmek için kullanılan iki adet teleskop vardır. En üstte bulunan odanın damı geometrik şekilde olup kiremitle kaplıdır. İstanbul'da yapıların üstü genellikle bu şekildedir. İçinde bulunduğumuz kısmın damına, bir merdivenle çıkılan kapalı küçük bir oda vardır. Sanki burası gizli bir saklanma yeridir.

Çit Kasrı

Bu kasr'a böyle isim verilmesi, bir örgü ile kaplanmış olmasındandır. Kasrın kapısı iç bahçenin kapısının dışındadır. Fakat Çit Kasrı da iç bahçeden sayılmaktadır. Çünkü kasrın yapısı iç bahçenin yapılarındandır. Çit Kasrına iç bahçeden bir kapı ile girilmektedir ki ilerde bu anlatılacaktır.

Çit Kasrı büyükçe birkaç odadan meydana gelmektedir. Odaların duvarları saten atlas ile kaplıdır. Her oda özel bir renk ve özel bir nakış ile işlenmiştir. Bu kasrın diğerlerinden ayrıcalığı bu özellik ve duvarlarında asılı bulunan ülkenin belirgin bir şekilde gösterildiği coğrafya haritalarıdır. Haritalarda dağlar, ovalar ve denizler belirgin bir şekilde gösterilmiştir. Haritalar Osmanlı mühendisleri tarafından yapılmış, her haritanın üzerinde haritayı yapan mühendisin adı yazılıdır. Her odada değerli çerçeveler içerisine alınmış duvarlarda asılı haritalar

vardır. Haritaların sayısı elliden fazladır. Bunlar arasında Boğazı, Rumeli'yi, Anadolu'yu, Âsitâne'yi, Kara Denizi gösteren haritalar vardır. Bunların en önemlisi Kâbeyi ve çevresini gösteren haritadır ki son derecede dikkatle çizilmiş ve büyük salona konulmuştur.

Bu salonun büyüklüğü ve içerisinde bulunan haritalar ve avizelerden başka bir ayrıcalığı vardır ki sol taraftaki duvarda gizli bir kapı vardır. Bu kapı kapandığı zaman gizli hale geliyor. Bu kapıdan "Küçük Mâbeyn" kısmına ulaşılıyor. Tahttan indirilen sultan "Küçük Mâbeyn"de birisini kabul etmek istediği zaman iç bahçenin kapısından "Küçük Mâbeyn"e gelmek yerine bu kapıdan gelirdi. Buradaki bazı odalarda siyah ahşaptan ve altın yaldızlı dolaplar gördük.

Yıldız Sarayı'nın binalarından bir kısmı hayvanlara ait binalardır ki bu kısımlarda mumyalanmış hayvanlar da bulunmaktadır. Bu durumda garip sayılacak bir şey yoktur. Çadır Kasrı ve Malta Kasrı da böyledir. Bunlara sadece işaret etmekle yetiniyor ve tahttan indirilen sultanın evi durumunda olan "Küçük Mâbeyn"de gördüğümüz detayları anlatmaya yöneliyoruz. Çünkü burası daha çok önem arz etmektedir.

Küçük Mâbeyn veya Abdülhamid'in evi

Burası iç bahçenin sağ tarafından giren kimsenin ilk karşılaştığı kasırdır. Burası görkemli bir yer değildir. Buraya basit birkaç basamakla çıkılmaktadır. Sıradan bir giriş kısmından sonra küçük genişlikte bir alana çıkılmakta, buradan dehlize ve düzenli bir yapı durumunda olmayan odaların olduğu yere geçilmektedir. Dehlizlerin yürüyüş yollarının ve birbirine geçilen odaların çokluğundan dolayı buradaki yapıların mühendislikle ilgili ayrıntılarına vâkıf olunamamıştır. Bundan dolayı

okuyuculara bu kısmın tanıtımını gerçekleştiremiyoruz. Ancak gördüklerimizden önemli olanları anmakla yetineceğiz.

İçeriye girişimizde ilk dikkatimizi çeken şey orta yerde mermerden bir masanın bulunması oldu. Masanın üzerinde içinde su bulunan cam bir kap vardı. Bu cam kapta bulunan su, sanki ilaç gibi bir şeydi. Rehberimiz bize bir açıklama yaparak Abdülhamid'e tahttan indirildiğini kendisine tebliğ etmek üzere gelenler bu cam kabı burada bulmuşlar. Anlamışlar ki bu kapta kalbi güçlendiren bir ilaç bulunuyor. Çünkü sultan o gün kendisine felç gelmiş ve peşinden korkudan dolayı bir sinir rahatsızlığı geçirmiş. Bunun üzerine kendisine bu sıvı reçete olarak verilmiş.

Burada geniş bir oda bulunuyor. Burada büyük bir sofra düzeni yer alıyor. Dolayısıyla burası yemek odasıdır. Zeminde bir seccade bulunuyor ki seccadenin nakış işlemeleri tamı tamına tavandaki nakışların benzeridir. Bu odada dolaplar halinde büfeler ve ısı temini için ocak vardır. Âsitânede kış sezonunda şiddetli soğuktan dolayı her odada bu ocaklardan bulunmaktadır. Fakat bu ocaklar yapıldığı maddeye göre farklı kıymetlerdedir. Buradaki ocak altın kaplamalı beyaz porselenden yapılmadır. Üzerinde (H) harfi bulunmaktadır. Bu odadaki güzel şeylerden birisi de büfelerden birisinin çok dikkatle yapılmış piyano gibi bir müzik âleti şeklinde olmasıdır. Bu piyanoyu dostu Abdülhamid'e imparator Guillaume vermiştir. Abdülhamid'e tahttan indirildiği tebliğ edildiğinde bu odada bir koltukta oturmakta idi.

Bu kasrın yapısı içerisinde bir oda daha vardır ki burada yazı masası olarak kullanılan bir masa bulunmaktadır. Üzerinde kâğıtlar, mürekkep ve kalemler bulunan bu masa sanki bir çalışma mekânı ve büro görünümündedir. Burada rehberimizin göstermesiyle kısa bir dolap gördük. Rehberimiz "*Bu dolapta* Ali Kemal*'in evrakı bulunmuştur*" dedi. Bu evrak, Ali

Kemal tarafından İttihad Terakki hakkında Abdülhamid'e sunulan raporlardır.

Burada sırf camdan yapılma bir koltuk ve bir masa gördük. Rehberimiz bize dedi ki: "*Yıldırım düşmesi ve elektrikli hava şiddetlendiği zaman* Abdülhamid *bu koltuğa otururmuş.*" Çünkü onun bilgisine göre cam kötü bir elektrik iletkenidir. Böylece sultan yıldırım düşmesi sırasında meydana gelecek elektriklenmeden korumakta imiş.

Bir başka odada gördüğümüz diğer bir dolabın yüz kısmı saf billurdan idi. Bu dolap ateşli silahlarla doldurulmuştu. Bu silahlar arasında mükemmel yapıda olan türler bulunduğu gibi, değişik büyüklükte altın ve mücevherle süslenmiş olanları da vardır. Bunlardan cebe sığanları olduğu gibi el ile tutulamayacak kadar büyük olanları da vardır. Bu dolapta ayrıca bazı hançerler de vardır. Buradaki silahlar güzel bir geometrik tertip ile konulmuş bulunmaktadır.

Para konulması amacıyla demirden yapılmış pek çok kasa gördük. Ayrıca çok çeşitli piyanolar da gördük. Her bir odada saat, termometre ve barometre bulunmaktadır. Saat cidden çok sayıdadır. Abdülhamid aşk derecesinde saat edinmeye düşkün birisi idi. Hiçbir masa, konsol, kalorifer ve durulacak yer yoktur ki buralarda tik-tak işleyen bir saat yer almamış olsun. Bunlardan kimisi altın, kimisi gümüş, kimisi porselendir.

Bu yapıda bir de mermerden yapılmış banyo bölümü vardır ki, son derecede titizlikle yapılmıştır. Banyo bölümünün kurnaları ve muslukları altındandır.

Dehlizlerde ve diğer yerlerde gördüğümüz özel türden kasaların çokluğu bizi dehşete düşürmüştür. Çünkü bu kasalar ahşap veya demirden yapılmış olup, kimisi basit, kimisi altın kaplamadır. Hepsi de kapalı haldedir. Bu kasalarda Abdülhamid casuslar

tarafından sunulan raporları muhafaza etmiştir. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonra anayasa taraftarı olan insanlar bu raporları ortaya çıkarmışlar ve incelemeye almışlardır.

Çoğu kere işitmişizdir ki Abdülhamid bir odada peş peşe iki gün uyumamıştır. O aynı zamanda uyuduğu yeri herkesten gizlemiştir. Aslında biz böyle bir durum olduğunu düşünmezdik. Fakat bu binayı gördükten sonra onun yatakta uyumadığını, uyku ihtiyacını kanepe üzerinde giderdiğini öğrenmiş olduk. Her odada bu kanepelerden bir adet bulunuyor. Bu kanepeler batılıların yatak odasında bulundurduğu şezlong adını verdikleri türdendir. Sultan bu kanepeye yaslanır, üzerini bir örtü ile örterdi. Nerede olduğunu bilmek mümkün olmazdı.

Bir cam bölme ile ayrılmış büyük bir oda gördük. Bu bölüm bu büyük oda ile buradaki bir başka küçük bir odadan oluşmuştur. Bu odanın kapısı da camdandır. Bu odada marangozluk âletleri bulunmaktadır. Bir banko üzerinde rende, bıçkı, çekiç, keski gibi âletler bulunuyor. Hatta bu bölümde farklı büyüklük ve şekillerde bıçkılar, keskiler, külünkler bulunmaktadır. Bunlardan kimisinin sapı odundan, kimisinin sapı fildişinden veya abanozdan yapılmıştır. Bu odadaki bankonun üzerinde ahşap bir parça vardır ki sultan bu parça üzerinde oyma çalışması yapmaya başlamış, parça öylece kalmıştır.

Bu oda hakkında verilen bilgilerin özetinden öyle görünüyor ki sultan burada oyma, pervaz ve kutu benzeri ufak işleri yapmak üzere burada çalışmıştır. Bu odada 500.000 cüneyh([28]) değerinde nakit para bulunmuştur.

İnsanların dilinde dolaşan söylentiye göre Sultan Abdülhamid selamlık merasimine veya namaza çıkacağı zaman hayatı hakkında endişe ettiği için zırh giyermiş. Biz bunun olabileceğini

28 Cüneyh'in değeri için 26 numaralı dipnota bakınız.

uzak bir ihtimal olarak görürdük. Tâ ki burada sultanın giydiği zırhı görünce bunun gerçek olduğunu anladık. Sultanın zırhı göğsünün ön ve arka kısımlarına gelmek üzere, kavisli bir çelik yapraktan yapılmış, üzerine beyaz ketenden kaplama yapılmıştır. Sultan bu zırhı elbisesinin altına giyermiş.

Bazı odalarda oldukça garip olarak gördüğümüz şey duvara asılmış yağlı boya ile yapılmış bir resimdir ki, bu resmin uzunluğu 70 santimi bulmaktadır. Resmin üzeri bir örtü ile örtülmüştür. Örtüyü kaldırdığımız zaman resimde kıyıya yaklaşmış bir kayık görünmekte, kayıkta siyahlar giymiş, başlarında siyah fes bulunan on kadar insan ayakta durmaktadır. Bu insanların kıyafetleri Hıristiyan papazlarının kıyafetlerine benzemektedir. Her bir kişinin elinde nay, ud veya zurna kabilinden bir müzik âleti bulunmakta her bir kişi elindeki çalgı âletini çalmaktadır. Resimde âdeta bir karmaşa veya resimdekilerin sanki sarhoş olduğu göze çarpmaktadır. Yine resimde görünen manzaraya göre deniz kenarında on kadın vardır ki bunlar çıplak halde dans eder vaziyette veya terbiye dışı üst-başlarını açmaktadırlar. Rehber bu resim hakkında bize şu bilgiyi verdi: "*Bu resim, Abdülhamid'e yaltaklık eden bir kimse tarafından kendisine hediye edilmiştir. Kayıktaki adamlar Midhat Paşa'yı ve hürriyet taraftarı adamlarını temsil etmektedir. Onların davalarına hakaret etmek, onların hürriyet ve anayasa isteklerini küçük düşürmek üzere onların dini edep dışına çıkarak, sarhoşluk ve çıplaklıkta Hıristiyanlara uyduklarını anlatmaktadır.*" Keşki bu nefis tablonun sahibini tanımış olsaydık!

Bu "Küçük Mâbeyn"de mücevherat veya üstün nitelikte başka bir eser görmedik. Çünkü bu tür kıymetli şeyler bulunan paralarla birlikte başka bir yere taşınmış. Fakat burada yarım metre uzunluğunda bir resim gördük ki, yan tarafında dönen iki dolapla ve buharla çalışan bir gemiyi tasvir etmektedir. Bu resim

altın malzeme ile yapılmış olup, kıymetli taşlarla işlenmiştir. Geminin üzerinde bir Osmanlı bayrağı vardır ki bayraktaki hilâl elmas'tan, geminin bulunduğu zemin kırmızı mine'den, geminin halatları çeşitle renklerle ve değerli taşlarla işlenmiş durumdadır.

Rehberimiz bizi başkâtip Tahsin Paşanın veya özel görevlilerin gelenleri karşıladığı odaya doğru yönlendirdi. Burası basit yapıda bir odadır. Odanın baş tarafında duvarda "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا" âyeti levha halinde asılı bulunuyor. Bu levhanın yanında bir diğer levhada "أَمَانْ يَا رَسُولَ اللهْ" yazmaktadır.

Özet olarak şunları söyleyebiliriz: "Küçük Mâbeyn"in odaları değerli seccadelerle döşenmiş olup tavanları altın yaldızla işlenmiştir. Buradan "harem" kısmına geçilmektedir. Harem kısmı kapalıdır ve hiçbir kimseye buraya girme izni verilmemektedir. Fakat bize hareme geçilen kapıyı gösterdiler. Kapının tek parça aynadan yapılmış olduğunu gördük. Abdülhamid kapının bu tarzda yapılmasını istemiş, kendisi bu kapıdan hareme girmek istediği zaman, arkasında kötü niyetli birisinin olup olmadığından emin olmadığı için bu ayna ile kontrol edermiş.

Büyük Mâbeyn

Yıldız Sarayında bulunan dış bahçeye gelince: Burada bir takım kasırlar bulunmaktadır. En önemlisi Büyük Mâbeyn Kasrı, Merasim Kasrı ve Kasr-ı Cedid (Yeni köşk)dir. Büyük Mâbeyn iç bahçenin dışında Yıldız'a girişin harici kısmına yakın bir yerde Hamidiye Camiine yukardan bakmaktadır. Büyük Mâbeyn, vekillerin, vezirlerin/bakanların veya sefirlerin/elçilerin toplantı yapmaları için büyükçe salonlardan ibarettir. Salonların en büyüğü en ortadadır. Bu salonun alanı 30x25 veya 25x25 ölçüsündedir. Bu salonun ortasında kare bir kaideye oturtulmuş gümüş bir saat vardır. Bu saatin dört kadranı olup birisi saati, diğeri

termometre değerini, diğeri barometre değerini, diğeri ay'ın durumunu göstermektedir. Saatin üzerine oturduğu kaidenin zemininde tek parça bir seccade bulunmaktadır.

Bu orta salondan kasrın diğer odalarına geçilmektedir. Her odanın mefruşatı ayrı ve özel bir renktedir. Bu odalardan birisi "sirdab" adıyla bilinmekte ve görkemli mobilyalarla döşenmiş bulunmaktadır. Bu odada değerli bir halı ve mermerden yapılmış altın kaplamalı direkler bulunmaktadır.

Odalardan bir diğeri fildişi ile kaplanmış ahşap ile döşenmiştir. Odalardan bir diğerinde bir ocak vardır ki direkleri kırmızı mermerdendir. Buradan bir üst kata direkleri cam trabzandan yapılmış bir merdivenle çıkılmaktadır. Merdivenin basamakları kaplama ahşaptandır.

Üst katta birkaç adet büyük konsüller bulunmaktadır. Bu üst katın zemin döşemesi parçalar halinde mermerdendir. Büyük salonun baş tarafında iki tarafta başka odalara açılan kapıların yanında duvar uzunluğunca yağlı boya ile yapılmış bir resim vardır. Bu duvarın baş tarafında ise başka iki resim vardır. Bu iki resim de yağlı boya ile yapılmış güzel bir resimdir. Bunlardan birisi Sultan Abdülaziz'in, diğeri Sultan Mahmud'un resmidir. Geri kalan iki resim de Sultan Mecid'in yaya ve binitli halde resimleridir.

Burada bir yemek odası vardır ki, yemek odasında altın kaplamalı büyük iki büfe ve mermerden yapılmış olan, altın kaplamalı güzel bir musluk vardır. Büyük Mâbeyn'in, Hamidiye Camiine ve Küçük Mâbeyn'e ulaştıran yola bakan pencereleri vardır. Sarayın ileri gelenleri ve elçiler selamlık günü kafile-i şâhâneyi/sultanın kafilesini görebilmek için, bu yola uzanan salonda otururlardı. Çoğu kimse bu kasrın bahçesinde, yol üzerinde veya camiin avlusunda dururdu.

Merasim Kasrı

Merasim Kasrı Yıldız'ın en görkemli kasırlarından birisidir. Bu kasr on küsur sene önce Alman İmparatorunun ziyareti anısına Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Bu yapı için yaklaşık iki milyon cüneyh([29]) harcanmıştır. Merasim Kasrı dış bahçede yer almakta, iç bahçenin arkasından bir sur ile birbirine bitişik bulunmaktadır. Sur paralelinde uzun bir yoldan geçilmektedir. Yol boyunca sol tarafta sur, sağ tarafta bir ormanı andıran yüksek ağaçlar en basit haliyle tabiatı temsil etmektedir. Burası öyle bir kara parçasıdır ki sanki insan eli değmeden kendiliğinden üremiş bir görünümdedir.

Kasr'a ulaştığın zaman kasrın önünde düzenli yolları olan bir bahçe görürsün. Bahçenin ağaçları geometrik şekiller arz eder. Sanki bahçıvan günlük olmak üzere sabah ve akşam elinde makas ile sürekli olarak bahçeyi düzenlemektedir. Bahçeden oldukça görkemli olan merasim kapısına kadar yürüdük. Merasim kapısına mermerden yapılmış trabzan türünde altın kaplamalı geniş bir merdivenden çıktık. Bu merdiven geniş bir ortama ulaşıyor. Buradan iki tarafı dehliz olan bir yere varılıyor. Dehlizin yanında sayıları 40'a varan oda bulunuyor. Odaların en önemlileri sağ taraftadır.

Bu odalarda değerli mobilyalar, güzel seccadeler, sim işlemeli perdeler, altın kaplamalı ocaklar, büyük saatler ve çeşitli şekil ve değerlerde aynalar bulunmaktadır. Bu saatler arasında kuş şeklinde olan bir saat vardır ki, siyah ahşaptan yapılmış altın kaplı bir dolabın üzerine konulmuştur.

Odalardan bazılarında küçük dolaplar veya kitap yerleştirilen raflar bulunmaktadır. Bunlardan birisinde Elysée Rkly'nin

29 Cüneyh'in değeri için 26 numaralı dipnota bakınız.

Umumi Coğrafya isimli 19 büyük ciltlik Fransızca eseri yer almaktadır. Ciltler altın yaldızlı ve kırmızı renktedir.

Bir diğer dolapta Fransızca olarak yazılmış olan Francois Gizo'nun "Avrupa Medeniyet Tarihi" adlı eseri yer almaktadır. Bir diğer dolapta Blotarks'ın eserleri yer almaktadır. Ayrıca duvarlarda resimler yer almaktadır. Bu resimler arasında cami resimleri ve camilerden bazı bölümlerin resimleri yer alıyor. Odalardan birisinde imparator II. Guillaume'ın resmi yer almaktadır.

Merasim Kasrı'nın en görkemli odası 30x15 alana sahip olan salonudur. Salonun zemininde tek parçadan ibaret olan açık altın renginde bir halı vardır. Salonun tavanı altın yaldızlı son derecede güzel nakışlarla süslüdür. Pencerelerde kornişlerden kavisli şekilde sarkan etrafları altın yaldızlı ağır ipekten yapılma perdeler vardır. Bu salona ana kapıdan girdik. Sol tarafta bazıları duvarın içinde gömülü, bazıları dışarıda görünen kaliteli porselenden yapılmış ocaklar bulunuyor. Bu ocakların arasında kasrın diğer odalarına geçilen bir kapı yer almaktadır. Ocakların üzerinde altın şamdanlar, her bir şamdanın yanında bir saat bulunuyor. Kapılar arasında ve kapıların üzerinde duvar üzerine yağlı boya ile yapılmış güzel resimler yer almaktadır. Sağ tarafta bahçeye uzanan bir duvar görünmektedir. Daha önce de geçtiği üzere burada da kornişlerden sarkan perdeler vardır.

Salonun baş tarafında üç adet pencere ile karşılaştık. Önümüzde salonun iki köşesinde dışarıya çıkıntı halinde yuvarlak şekilde iki oda gördük. Bu iki odanın ortasında yer alacak şekilde bir masa, pencerelerinde perdeler vardır.

Adı geçen salonun iki köşesinde gümüş kaplamalı birer masa bulunmaktadır. Masanın üzerinde bu güne kadar bilinenlerin en büyüğü olmak üzere birer fildişi bulunmaktadır. Bu iki fildişi Hicaz valisi olan Râtip Paşa tarafından hediye edilmiştir. Fildişlerinden her biri 175 santim uzunluğundadır. Her ikisi de

fil şeklinde gümüş kaplama ile işlenmiş ve salonun iki köşesine birbirine karşılıklı olarak konmuştur. Bu işlenmiş iki adet fil şeklinin başından bir tabağa veya kandile benzeyen bir şekil sarkmaktadır. Salonun tavanından üç adet âvize sarkmakta olup bunların en büyüğü ortadakidir.

Hamîdiye Camii

Hamîdiye Camiini içerisinde namaz kılınmak üzere Abdülhamid yaptırmıştır. Cami Büyük Mâbeyn'e yakın bir yerde Yıldız Sarayı'nın dış kapısına yakın bir yerde ve kapının sol tarafındadır. Cami demirden yapılma trabzan türünden bir sur ile çevrilidir. Sur açık bir alanı çevirmektedir. Ermeniler [Abdülhamid'e düzenlenen su-i kastta] bombayı buraya atmıştır. Trabzanın dış kapısının yanında bir kule vardır. Bu kulede dört cephesi olan büyük bir saat bulunmaktadır. Açık alandan geçerek camiin kapısına vardık. Cami kapısının üst kısmında altın suyu ile şu âyet yazılmış bulunmaktadır: "إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا"(30)

Bu kapıdan camiin üzerine uzanan bir kapıya ulaştıran bir dehlize girdik. Bu kapının üzerinde de: "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ" âyeti yer almaktadır.(31) Bu kapıdan girenler sağ tarafında camiin mihrabı ile karşılaşır. Mihrapta "كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ" âyeti(32) yazılıdır. Camiin tavanı ahşapla kaplanmış dört sütun üstünde duran bir kubbe üzerinde yer almaktadır. Cami duvarının üst kısmında yuvarlak biçimde aşağıdaki sıra ile şu isimler yer almaktadır: Ortada Allah, Muhammed, sağ tarafta Ebû Bekir, Osman, Hasan, Sa'd, sol tarafta Ömer, Ali, Hüseyin.

30 Nisa sûresi, 103. Anlamı: "Muhakkak namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır."

31 Zümer,73 âyeti. Anlamı: "Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere buraya girin."

32 Âl-i Imran, 37. âyeti.

Kapının üzerinde iki adet maksûra(33) bulunmaktadır. Her iki maksûranın üzerinde altın yaldızla yazılmış şiirler vardır. İki yan taraf duvarları üzerinde bayanlar konusunda yazılmış birtakım şiirler vardır. Kubbenin en üstünde kûfî yazı stili ile yazılmış "Bismillâhirrahmânirrahim" yazılıdır. Duvarın tavanla bitiştiği noktada çepeçevre altın yaldızlı ayetler yazılıdır.

Abdülhamid Cuma günleri Mâbeyn ile bu cami arasında bir kilometreden fazla olmayan mesafeye Cuma namazı kılmak üzere arabasına binerek görkemli bir kafile ile çıkardı. Padişahın arabasının önünde vezirler, müşirler saygıdan başları önlerine eğik biçimde yürürlerdi. Padişah bunların arkasında yer alır, arabasını bizzat kendisi sürerdi. Arabanın yan taraflarında yaverler ve seryaverler yer alırlar, atların bir taşkınlık yapıp sultana bir zarar vermesi ihtimaline karşı tekerlekleri kontrol altında tutarak dengeyi sağlarlardı. Bir başka ifade ile bu kafileye katılanlar ya halife ile birlikte yürüyerek bereketlenirler veya padişaha yaltaklık yaparak gösteriş veya münafıklık yaparlardı.

Hükümet sarayları

Hükümet sarayları Âsitânedeki görkemli saraylar cümlesindendir. Bunların en güzeli Beyazıt Camii yakınındaki "Serasker Sarayı"dır. Cami ile Serasker Sarayı arasında bir saha vardır. Burası (Sultanahmet'teki) At Meydanından başka bir diğer At Meydanı'dır. Burada irtica hareketlerine katılanlar idam edilirmiş.

Saray geniş bir meydan üzerinde yer almakta, burada askeri gösteriler yapılmaktadır. Giriş kapısının ortasında "Dâire-i Umûr-ı Askeriyye" yazılıdır. Kapını sol tarafında Fetih sûresinin 1. âyeti olan "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا" âyeti, sağ tarafında aynı sûrenin 3. âyeti olan şu cümle yer almaktadır: "وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا" Bu

33 Maksûra deyimi için 16 numaralı dipnota bakınız.

meydanın bir köşesinde büyük bir minare gibi yüksek bir kule bulunmaktadır. Bu kuleden gözetlemeler yapılıp yangın vuku bulduğu takdirde gerekli yerlere haber verilmektedir. Saray oldukça geniş bir alan üzerinde kurulmuş olup, alanın uzunluğu 430 genişliği 280 metredir. Serasker Sarayı Âsitânenin diğer bölümlerini gözaltında bulunduran bir tepede bulunmaktadır.

"Bâb-ı Âlî" de hükümet saraylarından birisidir. Bâb-ı Âlî ifadesi ile hükümetin önemli bakanlıkları kastedilmektedir. Bâb-ı Âlî'ye üzerinde tuğra bulunan büyük bir mermer kapıdan girdik. Bu kapıya "Bâb-ı Hümayun" denilmektedir. Bâb-ı Âlî'de Sadr-ı A'zamlık, Dahiliye, Hariciye ve Nâfia (Başbakanlık, Dış İşleri, İç İşleri ve Bayındırlık) bakanlıkları yer almaktadır.

Diğer bakanlıklardan Hassa Nezareti, Dolma Bahçe Sarayı yakınında, Bahriye (Denizcilik) Bakanlığı Altın Boynuz'dadır. Burada gemilerin onarımı işlerinin gerçekleştirildiği son derecede büyük bir tersane de yer almaktadır. Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) Serasker Sarayındadır. Adalet Bakanlığı Ayasofya meydanındadır. Maliye Bakanlığı ve (milletvekillerinin toplandığı) Parlamento binası Beyazıt meydanında, Milli Eğitim Bakanlığı Mahmut Paşa Camii yakınındadır.

Âsitânenin müzelerini, sergi/sunum yerlerini ve diğer hallerini *Hilâl* dergimizin gelecek sayılarında bulacaksınız.

* * *

Müze ve sunak/Sergi yerleri

Âsitânedeki/İstanbul'daki müzelerin, eserlerin araştırılması ve korunmaya alınması bakımından daha yeni bir oluşum içerisinde olduklarından dolayı medeni dünyadakilerle karşılaştırıldığında anılmaya değer yanları yoktur. Fakat içerisinde barındırdığı ve başka yerlerde bulunmayacak eserler bakımından

ayrıcalığa sahiptir. Topkapı Sarayı'ndaki müzede öyle mücevherat vardır ki dünyada bir benzeri yoktur. Aslında bu müze halka sunulmaya açık durumda değildir. Fakat bize gösterildi ve okuyucularımız için gördüklerimizi yayınlamayı yeğledik.

İstanbul'daki müzeleri sunum yerleri ile birlikte sayıya vurursak bunlar beş tanedir:

1. Osmanlı Müzesi
2. Çinili Müze
3. Topkapı Müzesi
4. Silah Sunum yeri/sergisi
5. Yeniçeri sergisi

Osmanlı Müzesi

Osmanlı Müzesi "Soğuk Çeşme" yakınında eski sarayın yerindedir. Bina 1885 yılında yapılmış, binadan ayrı olarak iki ayrı salon daha yapılarak, bu iki salon geçen yıl ana binadan ayrılmıştır. Osmanlılar Sayda, Fenike ve Anadolu'dan ele geçirip topladıkları antik eserleri burada gösterime sunmuşlardır. Müzede Hititler, Asurlar, Mısırlılar ve Yunanlılardan eserler vardır. Müzede öyle parçalar vardır ki dünyada benzeri yoktur. Bunlardan en önemlisi "İskender Lahdi" adı verilen büyük mermer lahittir. Bu lahit 1885 yılında Sayda'da bulunup Âsitâne'ye getirilmiştir. Sanatındaki incelik sebebiyle dünya bu esere göz dikmiş durumdadır. Lahde "İskender Lahdi" denmesi, lahdin dış yüzünde büyük İskender'in Darius ile yaptığı savaşın nakşedilmiş olmasındandır. Aslında bu lahit İskender'in kabri değildir. Çünkü İskender Sayda'da defnedilmemiştir. Bu lahit belki İskender'in komutanlarından birinin veya devlet adamlarından birinin kabridir. Bu lahdin önünde uzun süre durduk. Lahitteki resimlerin güzelliği aklımızı aldı. Burada lahit üzerindeki

nakışlar üzerinde düşünerek günlerce dursaydık durmaktan ve bu kadar uzun düşünmekten bıkmayacaktık. Lahit tek parça beyaz mermerden yapılmış olup, üç metre kadar uzunluktadır. Lahdin üzerinde yine mermerden bir kapak vardır. Lahdin kendisinde ve kapağında dikkatlice ve mükemmel yapılmış nakışlar bulunmaktadır.

Özellikle savaşı anlatan sahne bizi dehşete düşürmüştür. Bu sahnede onlarca süvari ve at nakşedilmiş, bunlardan her biri özel bir konumda, savaşın gerektirdiği saldırı, savunma, öfke, korku, ümit ve diğer halleri sergilenmiştir. İskender'in adamları kıyafetleri ve elbiseleriyle Darius'un adamlarından fark edilir haldedir. Yunanlıların başında miğfer, atlarının üzerinde örtü benzeri bir şey, askerlerinde kısa zırh görülmektedir. Resimlerin küçüklüğüne rağmen her bir askerin ve her bir atın belirgin görüntüleri insanı hayrete düşürüyor. Zafer kazanan asker mızrağını saldırı halinde elinde tutuyor, yüzünde zafer belirtileri görünüyor. O derecede ki neredeyse gözünden çıkan kıvılcımlar gözlerinin önünde uçuşuyor gibidir. Yenilen asker ise, önünde onun emrini beklemekte, çehresinde yenilgi görünmektedir. Askerlerden göğsüne veya bedeninin yan tarafına ok isabet eden bir askerin alın çizgileri kırışmış, gözlerinde veya alnında duyduğu acının belirtileri net olarak ortaya çıkmaktadır.

Özet olarak zaferin İskender tarafında olduğu resimden anlaşılmaktadır. Darius'un adamlarından bir kısmı atlarından yere düşmüş, atların ayakları altında çiğnenmekte, diğerleri atları üzerinde oldukları halde kendilerine ok isabet etmiş olarak görünmektedir. Aslında mızrağını ve okunu kullanmaya girişmiş olanları dışında Yunanlıların hepsi başlarına gelecekleri önceden sezmişlerdir. Resme bakıldığında ok kullananların okunu kullanış şekli net olarak görünmektedir.

Atlardan kimisi şaha kalkmış, burun delikleri genişlemiş, gözleri dışarı fırlamış halde öylesine nakşedilmiştir ki, resme bakan nerdeyse atın kişnediğini duyacak gibidir. Resme bakan öyle bir hisse kapılır ki neredeyse atın ayağı sürçüp süvarisi üzerinden düşecek gibidir. Öte yandan bu atın üzerindeki süvarinin kasları ve ayak damarları şişmiş, belirgin halde atın üzerinde durmayı başardığı görülmektedir.

Lahdin yüzlerinden birisinde ava çıkan bir topluluk görünmekte, köpeklerini ve parslarını av üzerine salmışlar; atlardan birisine bir arslan saldırmış, pençesini atın ön ayağının kürek kemiğine geçirmiş, dişlerini atın göğsüne batırmış halde görünmektedir. Bu manzaranın önünde bir süre durarak inceledik. Arslanın saldırdığı atın yüzünde acı ve öfke izleri görünmekte, belki arslanın pençesinden kurtulabilirim ümidiyle arka ayakları üzerine kalkma girişiminde bulunmaktadır. Öte yandan arslan sırıtmış halde dişleri görünüyor; dişerini atın göğsüne saplayıp derisini parçalamış, derinin altındaki et parçası görünüyor haldedir. Arslanın yüzünde ve gözlerinde zafer belirgin bir halde görünmekte, tırnakları atın kürek kemiğini parçalamış haldedir. Resme bakan parçalanan derinin arasındaki etten kan akmakta olduğunu görür gibidir.

Lahdin bir diğer yüzündeki resimde oğlunu kaybetmiş veya kocası öldürülmüş üzüntülü bir kadın görünüyor. Resim o kadar canlıdır ki neredeyse kadının haykırışı duyulacak gibidir.

Görünen odur ki bu nakışlar ilk başlarda altın teller ya da ipler kullanarak tabiattaki doğallığı resmetmek için yapılmıştır. Bu malzemelerle atların, ok, yay, mızrak gibi araçların durumları resmedilmek istenmiştir. Üzerinden uzun zaman geçtiği için, bu ilk özellik kaybolmuştur. Ayrıca fark edilmektedir ki bu resimlerden bazıları ilk yapıldığında doğal rengi yansıtacak şekilde; mesela yaralardaki kanı temsil etmek üzere kırmızı

renkte yapılmıştır. Hulasa: Bu lahit bir sanat harikasıdır ki, sanat ilk dönemlerinden bu güne kadar bu düzeye ulaşmış değildir.

Müzede bu lahitten başka Bizans, Pers, Fenike ve Roma dönemlerinden kalan değerli antik eserler bulunmaktadır. Fakat İskender'in lahdinin yanında bunların adı bile anılmıyor. Yine burada Zincirli'de bulunan Hititler dönemine ait heykeller ve Fenikelilere ait siyah mermerden yapılma, üzerinde hiyeroglif yazılar bulunan bir lahit bulunmaktadır. Söylendiğine göre bu lahitte milattan önce 2006 yılında defnedilmiş bir cenaze bulunmaktadır.

Müzenin üst katında mozaiklerle yapılmış hıristiyanlığa âit resimler vardır. Bunlar arasında üzerinde yazılar bulunan iki papaz resmi bulunuyor. Üst kattaki odalardan birisinde Asurlar dönemine ait bazı kiremit yapıtları üzerindeki sembolleri çözen ayrı bir antika dünyası gördük. Kiremitler üzerinde bulunan çivi yazılarından bazılarını bize okudular; bunların bir takım senetler, anlaşmalar ve hesap listeleri olduğunu gördük.

Çinili Müze[34]

Bu müze Osmanlı Müzesinin karşısında yer alır ve ondan daha eskidir. Binanın ön yüzü mavi renkli mozaikle kaplıdır. Binanın üzerinde Fatih Sultan Mehmed tarafından fetihten sonra hicretin 860. yılında yapıldığı yazılıdır. Daha sonra III. Murad

34 Çinili Müze aslında Çinili Köşk olarak bilinen yapıdır. 1875 yılına ait arşiv belgesine göre, bu köşkte yapılacak tadilatlar için Avrupalı bir mimar olan Mösyö Monterano ile anlaşılmıştır. Yine aynı belgeye göre, köşkün çatısı geçmişte kubbeyi içine alacak şekilde örtüldüğünden, içerisindeki eserleri görmek ve incelemek için bu çatı kaldırılmıştır. Kubbenin ortaya çıkarılması, yine aynı nedenle iç mekândaki duvarların kaldırılıp, yerlerine mermer sütunlar konulması, gösterişli bir giriş yapılması ve zemindeki yer yer tahrip olmuş tuğla döşemenin yerine mermer döşenmesi uygun görülmüştür. Daha geniş bilgi için bakınız: "Osmanlı Devleti'nde İlk Müze / Müze-i Hümayûn: Çinili Köşk, Hayal MERİÇ, Sigma 3, (Özel Sayı), S.308-314, 2011. (Çeviren)

tarafından onarılmıştır. İhtimal ki, bu bina daha önceden yapılmıştı, Fatih bu yapıda değişiklik yapmıştı. Bina iki kattan oluşmakta, içerisinde İslâmi eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin pek çoğu Osmanlı dönemine aittir. Bunlar arasında Barbaros Hayrettin Paşa'nın bir resmi vardır. Kapı kanatlarında pek çok İslâmi eserler, yerde değerli halılar ve tarihi araç gereç vardır. Bunlar arasında Sultan III. Selim'in oturduğu koltuk da vardır. Bu koltuk günümüzdeki alışılmış koltuklara çok benzemektedir. Koltuğun arkası kadife kumaşla kaplanmış, ayaklarının çevresinde hasır püsküller vardır. Oturanın dayandığı sağlı sollu iki adet kol koyacak yeri vardır.

Burada Astronomi ile ilgili usturlap[35] ve dünya yuvarlağı gibi birçok araç-gereç gördük. Ayrıca Selçuklular döneminden kalma olduğu söylenen bakır bir küre üzerinde dünya resminin yapılmış olduğunu gördük. Buradaki eserler arasında altından yapılmış ata binmiş halde iki süvari, Sultan III. Selim'in yağlı boya

35 Usturlab:Gök cisimlerinin yüksekliklerini ölçüp buradan zaman hesabı yapmayı sağlayan eski bir gözlem aracı.Yunanca *astrolabon* kelimesinden alınmadır. Astronomi ölçümlerinde kullanılmış tarihi bir ölçüm cihazıdır. Kullanım alanları arasında Güneş, Ay, gezegen ve yıldızların konumlarını belirlemek yer alır. Ayrıca yerel saatin ve İslam dininde namaz vakitlerinin belirlenmesi usturlab sayesinde hesaplanıyordu. Bazı matematik problemlerinin çözümlenmesinde de usturlab kullanılırdı.

İlk olarak Appolinius (milattan önce 240) ve Hipporchus (milattan önce 150) tarafından keşfedildiği, Batlemyüs (Ptolemaios) [Ölümü:Yaklaşık olarak m.s. 165] tarafından kullanıldığı ve Philloponos'un altıncı yüzyılın ilk yarısında bu aletten bahsettiği batılı kaynaklarda bildirilmektedir. Dokuzuncu yüzyılda Harran'daki büyük üniversitede Abbasi halifelerinin ilim ve kültüre verdikleri önem neticesinde usturlab hakkında çeşitli eserlerin yazıldığı bilinmektedir. Bu konuda yazılan en eski kitap, 829-830 m. senesinde Bağdat'da ve 833 m. senesinde Şam'da çalışan Ali b. İsa'ya aittir. Başka bir rivayete göre de usturlabı ilk keşfeden ve bu konuda ilk kitap yazan kimse Abbasi devri astronomi âlimlerinden Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim el-Fezari'dir. İslam dünyasında ilk kullanan da kendisidir. Bu konu hakkında kitap yazan diğer alimler El-Biruni, Nasiruddin Tusi ve Habeşül Hasib'dir.(Çeviren)

resmi, üzerinde mine ile nakşedilmiş şiirler bulunan billurdan yapılma lamba yer almaktadır. Sultan III. Selim'in yağlı boya resmi, Osmanlı sultanlarının ilk gerçek resmidir. Çünkü sultanlar daha önceleri resimlerinin yapılmasına izin vermezlerdi.

Topkapı Müzesi

Topkapı Müzesi ifadesinden kastettiğimiz, Topkapı Sarayı bünyesinde bulunan müzelik malzeme ve mücevherlerin depo edildiği yerdir. Buradaki eserler nesiller/kuşaklar boyunca ganimet olarak elde edilmek veya hediye edilmek suretiyle toplanmış Arap, İran, Rum ve Türk eserlerinden meydana gelmiş eserlerdir. Bu eserler Topkapı Sarayında sandıklarda korunmaktaydı. Sultan Abdülaziz bu eserlerin ortaya çıkarılıp düzenli bir şekilde cam vitrinlere konulup fetihten önce Rum İmparatorunun ikamet ettiği binada sergilenmesini emretmiştir. İmparatorun ikamet ettiği bina saraydan bir bölümdür. Bu eserler buraya konulmuş, kilitlerle kapıları kapatılarak buraya hiçbir kimsenin girip, bu eserleri görmesine izin verilmemiştir. Buraya ancak Sultan hazretlerinden izin çıkması halinde girilip bu eserler görülebilir. Meclis-i Mebusan'ın başkanı/Meclis Başkanı tarafından izin istenilmesi üzerine bizim için buraları görme izni çıkmış, biz de bu bölümü incelemek üzere bir gün ayırdık. Bu incelemenin özeti aşağıdadır:

Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı, İstanbul'un tepelerinden ilk tepe üzerinde Ayasofya Camii ve Darphane yanında yer alan bir binadır. Saray, bir takım binalardan ve çeşitli yönlerden bu binalara bağlı kasırlardan meydana gelmiştir. Bu sarayda gördüklerimizi size anlatacağız. Şöyle ki: Saraya Sultanahmet Sebiline bakan

kapıdan girdik. *Hilâl* dergisinde geçen sayılarda bu sebili tanıtan fotoğrafa baktığınız zaman sarayın kapısının fotoğrafın sol tarafında olduğu görülecektir. Bu kapı bu cepheden saraya açılan ilk kapıdır. Bu kapıya "Bâb-ı Hümayun" denilmektedir. Bu kapıdan girerek sur ile çevrili içerisinde büyük servi ağaçlarının bulunduğu eski bir yoldan bu bölüme geçtik. Girişin sol tarafında sura bitişik halde birkaç kabir bulunuyordu. Bu kabirlerin taşları kırmızı renkteydi. Osmanlıların yenilgiye uğrattığı Kostantin'in kabri de bu kabirler arasındaydı. Kabirlerin arkasında ve sol tarafta silah müzesinin kapısı bulunuyor. Daha sonra bu silah müzesinden söz edeceğiz.

Geçtiğimiz bu bölümün uzunluğu 400 metreyi bulmakta, buradan "Orta kapı" denilen bir bölüme ulaşılmaktadır. Kapı girişinin üst kısmında "Lâ İlâhe İllellah Muhammedün Rasûlullah" yazılıdır. İç kısmın duvarında Osmanlının eski dönemine ait silahlar yer almaktadır. Bunlar arasında baltalar, altın kaplamalı çeşitli şekillerde tabancalar yer almaktadır. Bazı baltaların üzerinde "هو الفتاح" ibaresi yazılıdır.(36) Bu kapıdan içeriye girdiğimizde daha çok terk edilmiş bir bahçeye benzeyen bir başka alana girdik. Burada büyük ağaçlar vardı. Ağaçların pek çoğu servi ağacı idi. Alanın uzunluğu üçüncü kapıya kadar 300 metre dolayındadır. Bu alanın sonunda sol tarafta bir bina bulunuyor. Bu binaya doğru yöneldiğimizde burasının içerisi üst üste konmuş evraklarla dolu olduğunu gördük. Düzensiz bir tarzda üst üste konmuş olan bu evrakların hükümet tarafından tutulmuş kayıtlar olduğunu gördük. Bu oda bir tür defterhaneye benzemektedir. Ancak düzenli değildir. Bu oda bir yangın geçirmiş olduğundan bazı evrakların kenarlarının tahrip edilmiş olduğunu gördük. Hükümetin bu evraklardan herhangi birine ihtiyacı olduğu görünmüyor. Bu bina üzerinde düşünmekte iken

36 Bu ibarenin anlamı Hz. Allah kastedilerek "Açan O'dur" demektir. (Çeviren)

büyük bir kubbe ile karşılaştık. Bu kubbenin bulunduğu yere "Kubbealtı" denmektedir. Burada vezirler/bakanlar toplantı yapmaktadır. Duvarın en üst kısmında bakırdan yapılma pencereye benzer bir çıkıntı bulunuyor. Sultan buraya oturup, toplantı halinde iken vezirlerin çalışmalarını gözetlemektedir.

Bu salonun eski sultanlar zamanındaki saygınlığını gösteren delillerden birisi şudur ki, vezir orta kapıdan girdiği zaman bu kubbeye doğru yönelir, kubbenin altına ulaşmazdan 100 metre kadar evvel, orta yerde bulunan yuvarlak şekilde bulunan bir masanın önünde saygı amacıyla secde ederdi. 50 metre kadar ilerledikten sonra başka bir masanın yanında bir kez daha saygı secdesinde bulunur daha sonra kapı önünde üçüncü kez secde eder, ondan sonra içeriye girerdi.

Bu alan "Ağalar kapısı" adı verilen bir kapı ile son bulmaktadır. Yani bu kapını önünde özel olarak bayrak dikilen çukur bir yer bulunmaktadır. Bu kapı oldukça görkemli bir yapıdır. İç kısmında bu kapıya "إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" ayeti nakşedilerek yazılmış bulunmaktadır. Kapıdan girildiğinde iç kısımda sultanların adı altınla yazılmış bulunuyor. Bu isimler arasında iki adet tuğra da yer almaktadır. Bu kapıdan pek çok binaya ve güzel kasırlara ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki kapıyı izleyen "Arz odası" adı verilen binadır. Sultan burada büyükçe bir salonda oturur, kendisine arz edilecek meseleleri olanlar huzuruna gelirdi. Bu salona çıktığımızda orta yerde uzunluğu dört metre kadar olan ve kanepeye benzeyen bir oturma yeri gördük. Kanepenin yanı başında duvarda su akmakta olan bir çeşme bulunuyor. Çeşmeden şiddetli hışırtı çıkararak su akıyordu. Anlatıldığına göre burada yapılan toplantılarda konuşulanların, hizmet edenlerin veya başkalarının duymaması için bu yola başvurulurmuş. Daha sonra gizlilik için kullanılan bu

yöntem değiştirilmiş, orta yerde hizmet görenlerin sağır ve dilsizlerden seçilmesi yoluna gidilmiştir.

Bu binanın yanında bir başka bina daha var ki, burası nefis bir kütüphanedir. Kitaplar dolaplarda düzenli bir şekilde yerleştirilmiş, kitapların hepsi el yazması, güzel bir şekilde ciltlenmiş Arapça kitaplardır. Her kitabın üzerinde kitabın ve yazarın adı yazılıdır. Kitaplar, alanlarına ve konularına göre ayrılmış durumdadır. Bu kütüphanede bulunan kitaplar 3000 cilt civarındadır.

Osmanoğulları Müzesi

Bu binadan sağ tarafa doğru ilerleyince Kostantin'in kasrı ile karşılaştık. Burası Bizans İmparatorunun oturduğu eski saraydır. Burada anlatımı sadedinde olduğumuz müze yer almaktadır. Buraya yaklaştığımızda burasının yönetimi kendisine verilmiş bulunan "Hadım ağası" öne geçerek kapıda bulunan mühürlü bir yeri kontrol edip bir sakınca olmadığını anladıktan sonra kapıyı açıp girmemize izin verdi. İlk anda karşılaştığımız parlayan mücevherler ve dünyada hiçbir müzede eşi bulunmayan eserler dikkatimizi çekti. Bu müzenin ihtiva ettiği eserlerin hepsini açıklamak için yerimiz elverişli değildir. Ancak gördüklerimizin en önemlilerini burada anlatıyoruz:

Adı geçen müze üç odadan ibarettir. Üst kısımda üç oda daha vardır. Duvarlarda ve orta yerde dolaplar ve cam levhalarla çevrilmiş sunum mekânları bulunmaktadır. Dolaplarda ve cam ile çevrili mekânlarda yer darlığından veya malzemelerin çokluğundan üst üste veya sıralı olarak konmuş müzelik eşyalar bulunuyor. Buradaki malzemeler yabancıların müzelerinde olduğu gibi sunulsa, buradakiler gibi on adetten fazla oda gerekecektir. Bunların en önemlileri şunlardır:

Şah İsmail'in tahtı: Buraya girdiğimizde ilk dikkatimizi çeken şey bu taht oldu.

Bu taht, ilk odanın ortasında camdan bir çerçevenin içerisinde duran, mücevherleri parlayan bir koltuktur. Bu, Farslıların kralı Şah İsmail'in tahtıdır. 1514 yılında Sultan Selim tarafından ganimet olarak alınmıştır. Sultan Selim İran üzerine saldırdığında Şah İsmail'i Tebriz'de kuşatmış, Şah İsmail ailesini, mücevherlerini, mallarını ve ordusunu terk ederek kaçmıştır. Sultan Selim bu tahtı ve diğer müzelik malzemeleri ganimet olarak ele geçirmiştir. Daha sonra İranlılar bu tahtın yerine Fetih Ali Şah'ın tahtını, sonra da Tavus tahtını vermek isteğinde bulunmuşlardır. Bu iki taht da değerli mücevher taşlarla süslenmiştir.

Şah İsmail'in tahtı saf altından yapılmış bir koltuktur. Koltuk ve dört ayağı inci, elmas ve zümrüt ile kaplanmıştır. Elips şeklinde olan tahtın uzunluğu 1,5 metre kadar, genişliği bunun yarısı kadardır. Arkasının orta kısmı üçgen şekilde olup, sonra iki yana doğru uzanmaktadır. Koltuk öne doğru eğik durumdadır. Bu şekliyle ön tarafta sadece Şah'ın gireceği bir mekân kalmaktadır. Şah koltuğuna yine küçük bir koltuğun üzerine basarak çıkar, bağdaş kurarak esas koltuğa otururdu. Şah koltuğa oturduğu zaman yanında oturan bir kimseyi dinlerdi.

Bu tahtın kenarı ve ayakları altından yapılmış olup ayrıca diziler halinde iplere dizilmiş incilerle bezenip süslenmiştir. Her bir inci mercimek büyüklüğünde yuvarlak biçimdedir. Adı geçen inciler altın zemin üzerine çift sıralar halinde işlenmiştir. İlk çift sıra koltuğun giriş kısmındadır. Diğer çift inci sırası oturulan yerin alt kısmındadır. Bu iki inci sırası arasında elmas, zümrüt ve yakuttan oluşan başka bir sıra vardır. Koltuğun alt kısmından yukarıya kadar inci dizilerinden oluşan yamuk dörtgen biçiminde şekiller; bir başka deyişle bu dizilerden oluşan penceremsi şekiller vardır. Adı geçen dörtgenlerin ve yan

taraflarda bulunan üçgenlerin içerisinde elmas, zümrüt ve yakut taşlar vardır. Yukarda sözü edilen inci dizilerinin arasında bir inci sırası daha vardır ki yukarıda bulunan ön taraftan yukarıdaki çift sıra ile birleşmektedir. Bu süslemeler koltuğun puf kısmında dairesel olarak bulunan süslemenin dışındadır. Tüm bunlardan başka koltuğun ayaklarında bulunan inci dizilerini de dikkate almak gerekir. Bu dizilerin arasında da elmas, zümrüt ve yakuttan taşlar vardır. Bu büyük ve küçük koltuğun tamamında bulunan inci dizilerinin uzunluğunu hesap ettiğimiz zaman toplam uzunluk 50-60 metreyi bulmaktadır.

Birbirine bitişik durumda bulunan bu inci tanelerinin ne kadar olduğunu, yuvarlak halde mercimek büyüklüğünde olan bu incilerin değerinin ne tuttuğunu bir hesap etmek gerekir. Bunlara bir de bunlara altından yapılmış olan koltuğun ana maddesi olan altın ile inciler arasında bulunan boşluklardaki diğer değerli taşları ekleyin. O zaman tarihi değerinin yanında bu tahtın maddi değerinin ne kadar olduğu ortaya çıkacaktır.

***Bezenip süslenmiş halılar*:** Tarihçiler Arapların Medain'den fetihten sonra ganimet olarak bazı halılar getirdikleri rivayetine yer verirler. "Bu rivayetlere göre bir halının uzunluğu 60 zirâ'(37), eni de 60 zirâ'dır. Bu halıda nehirler gibi (görünen) değerli taşlar, resimler halinde yollar vardır. Halının zemini altın ile kaplı, aralarda inci gibi değerli taşlar vardır... Halife Müstain'in annesine bir halıdan söz etmişlerdi ki bu halının üzerinde her türden hayvanın resmi bulunuyordu. Bu halıdaki kuş resimleri al-

37 Parmak uçlarından dirseğe kadar olan kısım. Bu miktara denk uzunluk ölçüsünün adıdır. Zira'a "arşın" da denilir. Zira', metrenin kabulünden önce kullanılan uzunluk ölçülerindendir. 75 cm. ile 90 cm. arasında değişen zira' şekilleri vardır. Bakınız: M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, 663, I, 88. En az limit olan 75 cm. dahi dikkate alınsa C. Zeydan'ın ifade ettiği halı 56,25 m^2dir. (Çeviren)

tından, gözleri yakut ve mücevherdendir." Bunları okuduğumuz zaman, şöyle bir düşünür ve bu söylenenlerde bir tür abartma olduğu kanaatine varırdık. Topkapı Sarayında Osmanoğullarına ait halıları gördükten sonra bu tür şeyleri garip saymaz olduk.

Burada duvara asılmış üç adet ipek halı gördük. Halılar camdan koruma dolapları içerisinde duvara asılı durumda idi. Halılardan ikisi şekerrengi, üçüncüsü çiçek rengini andıran bir haldedir. Diğer iki halıdan her biri iki metre uzunluğunda, 1,5 metre enindedir. Aynı zamanda incilerle çok güzel geometrik ve doğal şekiller işlenmiş haldedir. Bu işlemeli perdeler köşebentler, dikdörtgen, sekizgen, daire veya kavis şekilleriyle süslüdür. Bu işlemelere gözümüz takılınca ilk bakışta onu "Ağbani" denilen bir türde ipek işleme sandık. Bir süre inceledikten sonra işlemenin güzel ve uyumlu bir biçimde inci ile yapılmış olduğunu gördük. Buradaki inci taneleri de Şah İsmail'in tahtındaki incilerin büyüklüğündeydi.

Büyük halıda ise el ayası büyüklüğünde altın ile bezenmiş yüzeyler bulunmaktadır. Bunlar yıldız biçiminde olup, her biri zümrüt, elmas ve yakut taşlarıyla işlenmiştir. Bunlar arasında badem büyüklüğünde zümrütler bulunmaktadır.

Çiçek rengini andıran halının ortasında 25 santim çapında bir yuvarlak kısım bulunmaktadır. Bu kısım fındık büyüklüğünde incilerle bezenerek süslenmiştir. Bu alandaki inci sayısı 19 tanedir.

Süslü zırhlar: IV. Muradın zırhını tamamlayan parçalar şunlardır: Başlık, göğüslük, dirseklik, dizlik, el ayasını koruyan kısım, kürek kemiğini koruyan kısım ve topukluk. Zırhın kürek kemiğini kaplayan kısmı, yenleri, pazuyu kaplayan kısımları ve kuşak kısmı elmastan taşlarla süslenmiştir. Kuşağın ortasında

büyük bir elmas parçası vardır ki bakan gözleri yerinden oynatmaktadır. Burada isimlerini bilmediğimiz sultanlara ait süslenip bezenmiş başka zırhlar da vardır.

Sultanların giysileri: Üst kattaki odalardan birisinde sultanların resmi giysilerini gördük. Burada giysileri bulunan sultanlar Fatih Sultan Mehmed ile başlayıp, II. Mahmud ile sona ermektedir. Giysiler (manken konumunda) bir takım direkler üzerine giydirilmiştir ki, sanki giysiler sultanların bedeni üzerinde gibidir. Giysilerin üzerinde sarıklar vardır. Her bir sarık üzerinde sarığı giyen sultanın süs olarak kullandığı mücevherat bulunmaktadır. Bu mücevheratın şekli her bir sultana göre değişmektedir. Her bir sultanın belinde kuşandığı kuşak ve hançeri bulunmaktadır. Burada giysileri sunulan sultanların sayıları 24 olup isimleri şöyledir:

Fatih Sultan Mehmed	III. Mehmed	IV. Mehmed
II. Bayezid	III.Osman	I. Ahmed
II. Süleyman	III. Mustafa	I. Selim
I. Mustafa	II. Ahmed	I. Abdülhamid
I. Süleyman	II. Osman	II. Mustafa
III. Selim	IV. Murad	III. Ahmed
II. Selim	I. İbrahim	I. Mahmut
IV. Mustafa		II. Mahmut
III. Murad		

Açıktır ki sultanların giysilerinin bu şekilde sergilenmesinin tarihi bir yararı vardır. Bu serginin önünde duran kişi sanki sultanlardan oluşan bir asker gurubu seyretmekte olduğunu hayal

edebilir. İzleyici giysileri birbirleriyle kıyasladığı zaman nesiller değiştikte giysiler arasındaki farkı görebilir. Genel olarak son zamanlar dışında giysiler arasındaki fark azdır. Her bir sultanın giysisi cübbe, altında ferace veya "Ustufa" denilen bir tür kumaştan yapılmış kaftandan ibarettir. Bel kısmında bir kuşak, cübbenin üzerinde omuzlara inen bir sarık vardır. Bu sürenin [Fatih Sultan Mehmed ile başlayıp, II. Mahmud ile sona eren sürenin] pek çoğunda sarıklar kürevîdir. Nitekim Sultan Süleyman'ın kıyafetinde bu durum görülmektedir.

Sultanlar giysilerinin rengi ile, sarıklarının üzerinde bulunan nesnelerden ve hançerleri üzerindeki süslemelerden birbirinden ayrılmaktadır. Mesela Sultan II. Mehmed sultanlar arasında çiçek rengi ve aralıksız çizgili giysi giyen ilk padişahtır. Sultan II. Mehmed'in giysisindeki çizgilerin rengi diğer renkler arasında belirgindir. Ayrıca hançerinin kabzası üzerinde son derecede berrak ve güzel beyaz renkte üç adet zümrüt vardır. Zümrütlerden her biri dört santim olmak üzere hançerin kabzası boyunca tek sıra olarak sıralanmıştır. Zümrütlerden her biri bakanı hayretler içerisinde bırakır. Sarığı üzerinde elmas ve zümrütle bezenmiş kuş tüyüne benzer bir süsleme vardır. Bunlar arasında hançerdeki zümrütler büyüklüğünde bir zümrüt bulunmaktadır. Sultan Beyazıt'ın sarığında kıymetli taşlarla süslenmiş bir tuğra, Sultan Selim'in sarığında taşlarla süslenmiş bir kuş tüyü bulunmaktadır.

Sultan IV. Mehmed ile sarıkların şekli değişmeye başlamıştır. Bu padişahın sarığının ortasında büyük bir zümrüt bulunuyordu. Sultan II. Süleyman'ın tuğrasında Sultan Mehmed'in hançerindeki zümrütten daha büyük iki adet zümrüt ve 8x7 santim büyüklüğünde kırmızı bir yakut vardı. Yakutun üzerinde de ceviz büyüklüğünde iki inci bulunuyordu. Sultan I. Abdülhamid'in

ve Sultan III. Selim'in sarıklarında da buna benzer şeyler bulunmaktadır.

İnciden yapılmış iki heykel: Raflar üzerinde küçük iki heykel gördük. Heykeller altından yapılmış olup Fas kralların-dan bir kıralı ve onun hizmetçisini temsil etmekteydi. Heykellerden birisinin uzunluğu 12 santim idi. Heykellerden birisinin göğsü büyük bir inciden, diğerinin oylukları iki inciden ibaret bulunuyordu. Bilindiği üzere inci kabilinden değerli taşlar büyüdükçe kıymeti artmaktadır.

Kıymetli taşlardan yapılmış tuvalet: Batılıların terminolojisinde "tuvalet" ayakta durmasını sağlayan iki destek arasında hareket eden, çekmeceleri olan bir ayna anlamına gelmektedir. Bu ayna hanımların ayakta olduğu halde yüzünü görmesi için masa üzerine konulur. Osmanlı müze materyalleri arasında bu tür bir tuvalet gördük. Bu tuvaletin çapı 40 santim, üzerine konulduğu masanın uzunluğu bir metre dolaylarındadır. Masa ve üzerindeki parçaların her biri; aynanın çevresi, ayakları, alt kısmı, çekmecelerin yüz kısımları, masanın üstü ve ayakları elmas ile süslenip bezenmiştir. Bu tuvalet masasındaki elmas işleme bakanları hayrette bırakmaktadır.

Bu tuvalet 1702 tarihinde vefat eden Sultan III. Ahmed döneminde Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İmparatoriçe Katerina tarafından, Baltacı Mehmed Paşa'ya hediye edilmiştir.

Sultan III. Ahmed'in tahtı: Şeffaf bir malzemeden yapılmış olan bu taht, bayramlardan bir gün önce, "Arefe günü" yapılan merasimlere mahsustur. Taht, zümrüt ve sedef ile süslenmiştir. Tahtın ortasında iki adet zümrüt, iki zümrüt arasında

yakut ve bir zümrüt daha vardır. Ortadakilerin üzerinde işlenmiş halde yuvarlak bir altın bulunmaktadır.

Üç adet zümrüt: Bunlardan birincisi el ayası büyüklüğünde, 1,5 kg. ağırlığındadır. Fakat tam olarak berrak değildir. İkincisi küresel şekilde olup diğerinden daha sarıdır. Üçüncüsü elips şekildedir. Bu ikisi de büyüktür. Her ikisi de Fatih Sultan Mehmed'in hançerindeki kadar parlak değildir.

Çeşitli araç gereçler: Burada mavi mine üzerine altın işlemeli bir tas ve ibrik gördük. Bunlar aynı zamanda elmas, yakut ve zümrüt ile süslenmişti. Başkaca büyük kap kacak da gördük. Bazıları zümrüt, bazıları yakut dolu idi. İçerisinde kıymetli taşlarla süslenmiş kaşıklar bulunan tabaklar ve yine kıymetli taşlarla süslenmiş ibrikler var. Bir de yumurta büyüklüğünde tek bir inci de gördük. Gizli bir mekanik sistemle çalışan son derecede titiz ve güzel bir sanat eseri olan bir de nargile gördük. Nargilenin baş kısmının altında yuvarlak kısmın çevresinde üzerinde altın ve gümüşten heykeller yapılmış bir levha bulunuyor. Nargileyi kullanan kişi nargileden nefes çekerek içmeye başlayınca harekete geçerek dans etmeye başlıyor. Başkaca kıymetli taşlarla süslenmiş vantilatörler gördük. Binicileri altın heykel şeklinde olan, elmas ve yakutla süslenmiş at eğerleri de gördük. Eğerin kendisi de zümrüt ve mercandan yapılmıştı. Altından yapılmış süslü bir başka eğer de gördük.

Gördüğümüz bir başka nesne de kehribar([38]) ile kaplanmış son derecede sanatkârane yapılmış bir çekmece idi. Burada do-

38 Kehribar: Aslı sarı renkte şeffaf bir reçine maddesidir. Elektrik yoluyla ayrışımı güçlüdür. Tarihte sürtme yoluyla elektriklenme meydana getirdiği bilinen ilk maddedir. (Arapçada "Kehriba" olarak ifade edilen) elektrik kelimesi "Kehribar" kelimesinden türetilmiştir. Nitekim Kehribar da kıymetli bir taştır. Bu

ğal büyüklükte Sultan II. Mahmud ile Sultan Abdülaziz'in altın çerçeve içerisindeki resimleri de vardı. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in ve Sultan Beyazıt'ın altın süslemeli kılıçlarını ve onlarca Çin yapısı tabakları da gördük. Bize söylediklerine göre bu tabaklar Abbasi dönemine ait tabaklarmış. Tabakların üzerinde Arapça nakışlar vardı. Bunlar tarihi değeri bir yana, ham maddesi itibariyle de son derecede değerli nesnelerdir.

Burada özel olarak dikkatimizi çeken bir şey vardı ki, buradaki eşyalar arasında Çin işi fincanlar ve usturalar yer almaktaydı. Bu usturalar erkek çocukların sünnet edilişinde kullanılan usturalar imiş. Bunların hepsi elmas ve altın ile donatılmış ve süslenmişti. Buradaki eşyanın değerini takdir etmek bakımından şu eşyalar bile yeterlidir: Mine ile kaplanmış taslar, elmas ile işlenmiş bir altın küre, (zamanına göre) modern bir güneş saati. Ayrıca Kostantiniyyenin kralı Kostantin'in kılıcını da gördük. Kılıç sadece demir kısmı kalmış haldedir. Şekilleri gayet güzel olan altından yapılmış altın kale anahtarlarını da gördük.

Bu bölümde sunulan nesneler arasında içerisinde Sultan Abdülhamid'in tesbihinin bulunduğu bir tas gördük. Bu tesbih, gazetelerin sık sık sözünü ettiği kıymetli bir tesbihtir. Değeri 75.000 cüneyh(39) olup, tertemiz inciden yapılmış; her bir tanesi zeytin çekirdeği kadar büyüktür. Fakat daha önce adı geçen müze malzemelerinin yanında bunun adı geçmemektedir.

Ayrıca çeşitli büyüklükte Abdülhamid'ten kalma saatler gördük. Abdülaziz zamanından kalma, mücevherle süslenmiş şefkat nişanını gördük. Burada altından yapılmış elmasla süslenmiş "Serçift" denilen kahve fincanları da vardı. Fincanlar elmas

kelimeden maksat Kehribar ise bunun asıl maddesi eski jeolojik dönemde yaşayan könik türde bir ağacın fosilleşmiş sakızıdır.

39 Cüneyh'in değeri hakkında bilgi edinmek için 26 numaralı dipnota bakınız. (Çeviren)

işlemeliydi. Altın ve fildişi işlemeli pek çok tüfek de vardı. Atkuyruğundan yapılmış bayraklar da gördük. Eskiden vezirler bu bayraklarla ayrıcalıklı muamele görürlermiş.

Gördüğümüz en ilginç şeylerden birisi yirmi kadar yağlı boya resimdir. Bunlardan kimisi boydan olmayıp vücudun yarısını, kimisi omuzdan yukarısını gösteriyordu. Dediklerine göre bunlar Abbasi halifelerinin resimleri imiş. Resimlerin hepsi yağlı boya tablo halinde idi. Fakat doğaldır ki resimlerin hepsi hayal mahsulü idi. Burada sayılamayacak kadar Çin işi malzeme bulunmaktadır. Buradaki malzemeler arasında Osmanlı altın paralarına ait bir gurup da bulunmaktadır. Paralar iki odanın ortasında ayrı ayrı dolaplarda sergilenmektedir. Müze olarak kullanılan binanın ayrıca tarihi bir değeri de vardır. Çünkü bu bina Bizans döneminde imparator Kostantin'in ikamet ettiği bina imiş.

Özetle söylemek gerekirse bildiğimiz kadarıyla Osmanoğulları Müzesi medeni devletlerden hiç birisinde bir örneği bulunmayan bir müzedir. Umulur ki Osmanlı hükümeti bu müzenin düzenlenmesine ve eserlerin sergilenmesine gereken önemi gösterir. Her bir eserin aslı ve tarihi ile ilgili bilgilere yer veren bir tanıtım katalogu hazırlayarak ziyaretçileri bilgilendirir. Müzenin ziyareti için belli bir ücret alarak iki taraflı bir yararlanma meydana gelmiş olur. Bize ifade edildiğine göre hükümet bu konu ile ilgilenmekte imiş.

Hz. Muhammed ile ilgili eserler:

Buradaki uzmanlar bize Topkapıda, içerisinde Hz. Muhammed ile ilgili eserlerin bulunduğu iki ayrı yer gösterdiler. Bunlardan birisi daha önce adı geçen kütüphanenin yanında bulunmakta ve kapalı haldedir. Diğeri ise büyükçe bir yerdedir. Burası

Müslümanlar tarafından cami gibi kutsal sayılmakta ve buraya "Hazîne-i Hümâyûn" denilmektedir. Bu ikinci yer, hasır döşenmiş revaklarla çevrilidir. Duvarı ise içten ve dıştan değerli çinilerle kaplıdır. Dış kısımda kırmızı kumaşla kaplı, düzenli bir şekilde yüzlerce tüfek yer almaktadır. Her birinin arasında düzenli aralıklar vardır. Söylendiğine göre Sultan Selim bunları yaptığı savaşlardan sonra buraya getirmiştir.

Bu bölüme saygılı ve heyecanlı bir şekilde girdik. Burasının alanı 20x15 metredir. Binanın tabanı halı ile kaplı olup, çevresinde oturma ihtiyacını karşılamak üzere oturaklar vardır. Tavanda altın kaplı avizeler bulunmaktadır. Ortaya doğru yürüdüğümüz sırada görevli sol tarafa doğru yönelmemizi işaret etti. Kapıya doğru yöneldiğimizde kapı üzerinde koyu iki perde gördük. Kapının yan tarafında yeşil bir bayrak vardı. Herkes bu bayrağı öpüyordu. Görevli sessiz ve sakin bir şekilde içeriye girmemizi işaret etti. Kapıdan geçerek peygamber ile ilgili eserlerin bulunduğu odaya girdik.

Bu oda on metre kare alanı bulunan bir mekân olup, iç içe girmiş halde üç kısma ayrılmış bulunuyordu. Dikdörtgen bir oda düşününüz. Bu odanın kapısı batı taraftaki duvarın güney yönündedir. Odaya girdiğin zaman doğu taraftaki duvar senin önündedir. Batı kuzey köşesi, senin sol tarafında kalır. Bu köşe gümüşten yapılmış, delikli iki duvarla kapanmış haldedir. Bu iki duvar odanın iki köşesinde birbirine karşılıklı haldedir. Öyle ki, bu yapılanma ile gümüş kubbeden oluşan tavanlı bir oda meydana gelmektedir. Bu odanın yüzölçümü 3 metre kare olup, daha öncede ifade edildiği üzere doğu ve güney duvarları gümüştendir. Bu duvarlar üç metre veya biraz daha fazladır. Bu iki duvarın üzerine dışarıdan, işlemeli atlastan yapılmış kısa iki perde sarkıtılmış haldedir. Sarkıtılan perdeler ayakta

duran kimsenin görüşünü kapatmıyor. Perdelerden birisinin üzerinde Arapça olarak

"شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ" (40)

ibaresi yazılmış bulunmaktadır.

Bu odada masa türünden üç adet bank bulunmaktadır. Bunlardan ikisi batı yönündeki duvara bitişik haldedir. Bunlardan birisi bir metreden biraz uzuncadır. Bu iki bankın üzeri gümüş sim ile işlenmiş yeşil bir kadife ile kaplıdır. Birisinde Hz. Peygamberin sancağı bulunmaktadır. Diğerinde Rasûlüllah'ın pelerini bulunmaktadır. Bu iki sandık ancak padişahın huzurunda senede bir defa açılır. Üçüncü bank ise güney cephedeki gümüş duvara bitişik haldedir. Bunun üzerinde bir şey bulunmamaktadır. Odanın kapısı doğu taraftaki duvardadır. Bu kapıdan içeriye girecek gibi durduğun zaman üzerinde sanduka bulunan iki bank senin önüne denk gelir. Padişah bu iki manevi eser ile bereketlenmek üzere bu kapıdan girer. Peygamber ile ilgili diğer eserler, daha önce adı geçen kütüphane yakınında bulunan yerdedir.

Oda, birkaç metre ötede iki gümüş duvarın arkasından; bu iki duvara paralel iki perde ile ayrılmaktadır. Bu perdeler aşağı salındığı zaman, perdeler ile duvarlar arasında köşe şeklinde harici bir oda oluşmaktadır. Bu kısımda dörtgen bir iç oda oluşmakta ve burada peygamberin hatırası olan diğer eserler yer almaktadır. Adı geçen iki perde yeşil atlastan olup üzerinde, gayet güzel bir tarzda, altın ile ayet ve hadisler yazılmıştır. Bu iki perde enlemesine yatay olarak salınmış haldedir. Bu iki perde gümüşten yapılmış bir direkte birbirine kavuştuğu zaman bir

40 Bu ibare üç cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle hadisi şerif olup anlamı: "Şefâatim ümmetimin büyük günahı olanlarınadır" demektir. İkinci ve üçüncü cümleler Fetih sûresi 28. âyetin sonu, 29. âyetin başıdır ve anlamı şöyledir: "Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın elçisidir."(Çeviren)

köşe meydana getirir. Büyük odanın geri kalan kısmı bu iki perde ile doğu ve güneydeki duvarların arasında köşe olarak boşluk halindedir. Odanın şeklini zihnimde yer aldığı biçimde *Hilal* dergisindeki yayında çizmiş bulunuyorum.

Odanın duvarlarında ve iç odanın duvarları üzerinde çeşitli büyüklüklerde, bilinen tarzı ile yapılmış bulunan Kâbe örtüsünden oraya buraya asılmış parçalar bulunmaktadır. Perde ile iç oda arasında odanın kuzey cephesinde bir dolap bulunmaktadır. Dolap kapalıdır ve kilidin üzerinde açılmasına izin verilmeyen kırmızı bir mühür bulunmaktadır. Bekçinin bize bildirdiğine göre bu dolapta peygamberin kızı Hz. Fatıma'nın arkasında kalan eşyaları; tarak, misvak, sürmelik gibi eşyalar bulunmaktadır. Bu dolap yarım asırdan beri kilitli halde olup, Sultan Abdülmecit tarafından kapatılmış, o günden beri de kapalı haldedir.

Odanın doğu cephesindeki duvarda iki adet dolap bulunmaktadır. Bunlardan birisinde sahabeden bazılarının ve büyük âlimlerin eşyaları yer almaktadır. Bu eşyadan her biri, raflar üzerine yerleştirilmiş bir kutuya veya torbaya konmuş haldedir. Her bir kutu veya torba yeşil ince pamuklu bir kumaşla kaplanmıştır. Bunlardan her birinde bir eşya bulunmaktadır. Bunlardan birisinde İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin cübbesi bulunuyor. Bir diğerinde ise Hz. Ali'nin eşyaları, bir diğerinde sahabenin büyüklerinden bazılarının eşyaları veya bir takım önemli anlaşmaların metinleri yer almaktadır.

Diğer dolapta da bir takım eşyalar gördük. Bunlardan birisi bir raf üzerine konulmuş bulunan saf altından yapılmış bir kutudur ki altının parlaklığı bakanın gözünü alır. Kutu açıldığı zaman içerisinde peygamberin mermer üzerinde doğal boyutta görünen ayak izi vardır. Buradaki iki dolap arasında asılmış bir levha üzerinde geometrik şekiller içerisinde yazılmış Kur'an bulunuyor. Yazı gayet ince fakat güzel ve açık bir şekilde görünüyor.

Burada başka bir dolap daha bulunuyor ki içerisinde deri ve parşömen üzerine yazılmış kitaplar yer almaktadır. Bunlar arasında bir de Kur'an var. Onu saygı ile bize göstermek için çıkardılar. Yazısı kûfi sitilde olup parşömen üzerine yazılıdır. Çok eski dönemlere ait olduğu için yıpranmış haldedir. Bu Mushaf 35x25 santim büyüklüğündedir. Görevli bu mushafın sayfalarını çevirerek bize gösterdi. Bir sayfaya geldiğinde sayfa üzerinde kan izi gördük. Görevli bu sırada şunları söyledi: "Bu Hz. Osman'ın kendi eliyle yazdığı mushaftır. Hz. Osman öldürüldüğü sırada bu sayfayı okuyormuş. Saldırganlar onun başını yaraladıkları zaman -gördüğünüz üzere- kanı bu sayfaya damlamıştır." Görevli ayrıca şunları söyledi: "Hz. Osman dört mushaf yazmış olup, üç tanesi buradadır. Dördüncüsü kayıptır." Bu inanış yaygın olup ispat edilmeye muhtaçtır. Fakat burası bu meselenin inceleneceği yer değildir.

Odanın duvarları üzerinde nakşedilmiş halde âyetler, hadisler ve şiirler gördük. Bunlardan birisi kapının üst eşiği üzerinde yazılı bulunan "Kaside-i Bürde"nin giriş kısmındaki şu beyittir:

"أَمِنْ تذَكُّرِ جِيرَانٍ بِذِي سَلَمِ =مَزَجْتَ دَمْعاً جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بدمِ" (41)

41 Bu beytin anlamı şöyledir: "Selem ağaçlarını mı, oradaki dostları mı andın ki birden gözbebeğin kanlandı, gözyaşın aktı kırmızı kırmızı.."
Bu iki mısra ile başlayan şiirin bütünü halkımız arasında "Kaside-i Bürde" olarak bilinmektedir. Oysa "Kaside-i Bürde" Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın affedilmesi için Hz. Peygamberin huzurunda söylediği "بانَتْ سُعادُ فَقَلبي اليومَ مَتْبولُ =مُتَيَّمٌ إثْرَها لم يُفْدَ مَكْبُولُ" beyti ile başlayan kasidedir ki anlamı şöyledir." Yurdundan koparılmış gözleri sürmeli yaralı bir ceylân gibi Suat'ı alıp götürdüler. Gönlüm öyle kırık ki! Gönlüm, azat nedir bilmeyen bir köle örneği ezgin…"
Esasen yazarın yer verdiği beyit ile başlayan kaside, "Kaside-i Bür'e"dir ki bu kasidenin yazarı İmam Bûsırî bu kasideyi rüyasında Hz. Peygamberin huzurunda söylediğinde tutulduğu felç hastalığından iyileştiği için kaside; "hastalıktan iyileşme" anlamında olan "Bür'e" adıyla adlandırılmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında "Kaside-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş" adıyla yayınlanan kitapta kasidenin aslını ve Türkçeye tercümesini bulabilirsiniz. Prof. Dr. Mahmut KAYA'nın yaptığı çalışmada olayın uzun hikâyesi anlatılmış ve akıcı bir ifade ile kasidenin tamamı dilimize çevrilmiştir. (Çeviren)

Batı tarafındaki duvarda, perde ile iç oda arasında kış sezonunda ısınmayı temin etmek üzere bir şömine yer almaktadır. Şömine altın kaplama porselenden yapılmıştır. Odanın kuzey doğu köşesinde peygamberin sancağının asıldığı direk yer almaktadır. Direk duvara tespit edilmiştir. Buradaki değerli eserlerden birisi de Kâbe'nin altınoluğudur. Altınoluk sandal ağacından veya öd ağacından yapılmış olup altınla kaplanmıştır. Altınoluğu buraya Sultan IV. Murad getirtmiş, yerine yeni bir altınoluk koydurmuştur. Nitekim bu odayı ve çevresindeki yapıları yaptıran da odur.

Burada, odanın yanında bir kütüphane vardır. Bize yakın bir kapıdan kütüphaneye girdiğimizde burasının gayet küçük olduğunu gördük. Bu kütüphanede, dolaplarda düzensiz halde duran kitaplar vardı. Fakat kütüphanenin binası diğer binalar gibi çini ile kaplanmıştır. Yapının tavan kısmı ceylan derisiyle kaplanmış kubbe halindedir. Tavanı kaplayan ceylan derisinin üzerinde altın yaldızlı bir takım resimler, nakışlar ve âyetler vardır. Derinin bazı kısımları yıpranıp yerinden dökülmüştür. Kaplamanın deri olduğunu kesin olarak anlamış olduk.

Hazine-i Hümayun yanında odanın giriş kısmında dışarıda bir başka oda daha gösterdiler. Burada oturacak yerler bulunmaktadır. Bize söylendiğine göre bu odaya "Sünnet odası" denilirmiş. Bu odada sultanların erkek çocukları sünnet edilirmiş. Odanın pencerelerinden birisinde mermerden yapılmış, küvet (veya kurna) benzeri bir yer vardır ki burada sünnet işleminden sonra çocuk banyo yaptırılırmış.

Bağdat Kasrı

Bu kasır, Topkapı Sarayının en güzel yapılarından birisi olup, Hazine-i Hümayun'un bulunduğu binanın yanında ve denize en

yakın olan yerdedir. Bu binaya "Bağdat Kasrı" denmesinin sebebi, Sultan Murad'ın onu Bağdat'tan getirmiş olmasıdır. Muhtemel ki Sultan Murad onun parçalarını veya içerisindeki değerli müzelik malzemeleri Bağdat'tan getirmiş olmalıdır. Ne var ki yaygın söylentiye göre Sultan Murad Bağdat'ta elde ettiği zaferden sonra bu kasrın tamamını oradan İstanbul'a getirmiştir. Bu kasır öyle bir binadır ki yerinin güzel olması, şeklinin güzelliği ve titiz bir sanat ürünü olması gibi özellikler onda bir araya gelmiştir.

Bu kasrın en güzel yeri dışarıdan ve içeriden çini ile kaplanmış olan büyük salonudur. Salonun süslü direkler üzerine oturan revakları, pek çok pencereleri ve oturma yerleri vardır. Revakların üstleri üzerinde altın yaldızlı ceylan derileriyle kaplanmış haldedir. Burada eski zamanlara dâir bir oturma yeri gördük. Bu koltuk (gibi nesne) yabancıların kullandığı oturaklara benzemektedir. Oturağın üzeri işlemeli atlasla kaplıdır. Uzun bir zamandan beri burada durmakta olduğundan yıpranmış haldedir. Söylendiğine göre bu oturak Bizans imparatorluğunun kalıntılarındandır.

Sultan Abdülhamid (Mukaddes emanetler arasında bulunan) "Hırka-i Şerif"i ziyaret için geldiğinde bu salonda otururmuş. Muhtemel ki sultan, salonda değil de, revakların bulunduğu yerde oturur ve oradan boğazı seyrederdi. Burada öyle bir manzara vardır ki, insanın kalbini rahatlatır ve gönlünü açar.

İrini kilisesindeki silah sunum yeri

"İrini" Bizans İmparatoriçesi idi. Miladi 8. yüzyıl sonlarında tahta oturmuştu. Bu kilisenin adı imparatoriçenin adıyla anılmıştır. Söylendiğine göre bu yapıyı imparatorluk sarayına yakın bir yerde büyük Kostantin yaptırmış, Jüstinyen zamanında

çıkan bir yangında yanmış, Jüstinyen tarafından yeniden yaptırılmış, daha sonra 8. yüzyılda meydana gelen bir depremde yıkılan bina sonra tekrar yapılmıştır.

Osmanlılar İstanbul'u fethedince bu kiliseyi camiye çevirmemişler, fakat burasını silah sergilenen bir yer olarak düzenlemişlerdir. Silahların sergilendiği yer, Topkapı sarayının girişinde dış kapının sol tarafındadır. Silahların sergilendiği yere büyük bir kapıdan öne doğru gittikçe eğilen bir dehlize giriş yaparak dâhil olduk. Silah sunum yerinin zemini büyük taşlarla döşenmiş olup, kilisenin avlusuna kadar elli metre uzunluğu vardır. Sol tarafta büyük bir genişlik bulunmaktadır. Bu alan 100x50 genişliğinde bir yerdir. Baş tarafta yarım kubbe şeklinde bir heykel yeri bulunmaktadır. Kubbenin üst kısmında haç resmi bulunuyor. Yerden derece derece yükselen oturakların yer alması burasını bir tiyatro anfisine benzer hale getirmiştir. Burada asılı vaziyette zırhlar ve kalkanlar yer almaktadır. Kilisenin içerisi direkler ve kanepemsi oturaklarla doludur. Buralara düzenli bir şekilde tüfekler konmuş, duvarlara da yine tüfekler ve baltalar asılmıştır. Burada ayrıca çeşitli şekillerde pek çok zırh ve miğfer bulunmaktadır.

Bu kilisede dikkatimizi çeken bir başka şey, baş tarafta heykelin arkasında bulunan iki kapıdır. Bunlardan birisi heykelin sağ tarafında, diğeri sol tarafındadır. Bu bölüm sesi bir arada toplamak ve sesin duyulmasını kolaylaştıracak şekilde geometrik olarak yapılmıştır. Bu iki kapıdan birinde duran kimse, fısıltı halinde de konuşsa diğer kapıda duran kimse bunu net olarak; sanki konuşma kulağına söyleniyormuş gibi işitir. Oysa iki kapı arasında 25 metre mesafe vardır. Bu mekanizma, kâhinlerin azizlere hizmeti sırasında bir şeye ihtiyaçları olduğunda salonda bulunanların duymaması için kâhinlerle azizler arasında da

kullanılmıştır. Londra'da aziz Pavlos'un kilisesinde de böyle bir mekanizma bulunmaktadır.

Altın boynuzun zinciri

Kilise salonunun batısından dehlize doğru eğik olarak inen dış boşlukta bir takım mezarlar ve dikili taşlar bulunmaktadır. Burada gördüklerimizin en önemlisi Bizanslıların düşman gemilerinin girmesine engel olmak amacıyla Altın boynuz'un giriş kısmına germiş olduğu zincirdir. Hilal dergimizin 6. yıl 17. ve 18. sayılarında İstanbul'da bulunan denizdeki ve karadaki kaleler ve Osmanlıların çalışmaları hakkında detaylı bilgiler verdikten sonra şöyle demiştik: "Şehri güçlü kılan, Altın boynuz bölgesindeki limanı kilitleyen büyük zincirlerdir. Bunun yanısıra Bizans gemileri, Osmanlı zırhlılarının içeriye girmesini engellemek üzere gece boyunca devriye gezmektedir. Fatih Sultan Mehmed Han kesin olarak kanaat getirmiştir ki hem kara hem de denizden saldırılmadıkça şehrin fethedilmesi mümkün değildir.

Osmanlılar neredeyse fetihten ümitlerini kesmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed Han öyle bir plan düşünmüştü ki bu planın uygulanması neredeyse mucize gibi bir şeydi. Çünkü Sultan şehrin karadan surlarla çevrili, denizden zırhlılarla korunuyor durumda olduğunu görmüştür. Hem karadan hem de denizden hücuma geçilmedikçe şehrin alınması mümkün değildir. Kendisine ait zırhlıların şehre yanaşması Altın boynuza gerilen demir zincirlerle engellenmiştir. Ayrıca şehir güçlü gemiler tarafından korunmaktadır. Sultanın planına göre karargâh kara yoluyla boğazdan altın boynuza; Galata'ya taşınacaktır.

Bu planın ne kadar himmete ve gayrete muhtaç olduğu açıktır. Çünkü Osmanlı gemilerinin boğazda demir attığı yer ile Altın boynuzdaki taşınması düşünülen yer arasında tarihçi

Hammer'in söylediğine göre 6 mil (Gaben'e göre 10 mil) karadan uzaklık vardır. Buna yoldaki engebeli durum, inişli çıkışlı bir yol, bol ağaçlı ormanlık bölge de eklenince insan gücü ile taşınacak gemilerin buradan kaydırılıp denize indirilmesi kolay bir şey değildir. Fatih'in planına göre bu mesafe ağaçtan bir kaldırım ile kaplanacak, gemilerin kaymasına imkân vermek üzere kalasların üzeri yağlanacaktır. Osmanlılar geceli gündüzlü bir çalışmaya giriştiler. Gemileri kıyıya yanaştırarak bu kaldırımın üzerine aldılar. Ahşap kalaslarla döşeli kaldırım ile gemilerin altında kalan tomruk halindeki yuvarlak kalasların üzerinden gemiler kaydırılmaya başlandı. Tomruklar yuvarlandıkça gemiler kolaylıkla kayıyordu. Osmanlılar geceyi çalışmakla geçirdiler. Aynı zamanda limanı koruyan Bizans askerlerinin durumdan haberdar olmamasına da itina gösteriyorlardı. Sabah olunca Osmanlı askeri karargâhı Bizanslı korumaların haberi olmaksızın Altın boynuza intikal etmiş bulunuyordu."

İşte Altın boynuzdaki bu demir zinciri, İrini kilisesinin yanında bulunan bir odada gördük. Dövme demirden yapılmış olan zincir burada büyükçe bir tepe oluşturmaktadır. Zincirin her bir halkası oval şekilde olup, bir halkanın uzunluğu 50 santim, kalınlığı zayıfça bir gencin bileği kadardır. Yapımı sırasındaki demir üzerindeki dövme izleri, zincirdeki paslanmaya rağmen açık bir şekilde bellidir. Her bir halkanın 50 santim uzunlukta olduğunu dikkate alırsak, zincirin toplam uzunluğu 500 metre kadardır. Zira zincir halkalarının sayısı toplam 1000 tanedir. Bu demir zincirin yanında bir süre durarak ibret verici sonuçlar veren düşüncelere daldık. Burada Osmanlıların savaşta ele geçirdikleri halatlar da gördük.

Bir başka odada Osmanlıların savaşlarda kullandıkları davulları gösterdiler. Bu davullar günümüzde kullanılan davullardan farklıdır. Devlet bunları ilk dönemlerde kullanmıştır. Davul

ağız kısmı deri ile kapatılarak bağlanan bakırdan yapılma bir kaba benziyor. Bu haliyle Mehdi zamanında Sudanlı dervişlerin kullandığı davullara benzemektedir. Aygıtın deri kısmına vurularak ses çıkarması sağlanmaktadır. Burada bu davullardan onlarcasını gördük. Normal boyutta olanından yüksekliği bir insanın göğüs hizasına kadar yükselenleri var idi. Osmanlıların terminolojisinde bu büyüklüğün bir manası bulunuyor. Buna göre her bir komutanın bir davulu vardır. Davulun büyüklüğü komutanın rütbesine göredir. Komutanın makamı ve rütbesi büyüdükçe davulu da büyümektedir.

Bu kilisenin dışında kapıya yakın bir yerde, üzerinde kırmızı mermer olan birkaç mezar bulunmaktadır. Söylediklerine göre bu mezarlardan birisi Kostantiniyye'nin kendi döneminde fethedildiği kralın mezarı imiş. Daha önce de buna işaret etmiştik. Bu mezarın kral Paleologus'a ait olduğu söylenmektedir. Fetih sırasında kralın cesedi ölüler arasında bulunmuş, üzerindeki zırhta bulunan simle işlenmiş kartal resminden tanınmış, Fatih Sultan Mehmed kendisine saygı gösterilerek bu çevreye defnedilmesini emretmiştir.

Topkapı sarayından çıkmazdan önce saraydaki hadım edilmiş korumaların ileri gelenlerini tanıdık. Bunlar iki gurup olup, bir kısmı beyaz, diğer kısmı siyahtır. Bunlardan beyaz olanlara "Ağalar" siyahlara "Tavaşi" denilmektedir. Bu görevliler farklı rütbe ve tabakalardadır. Baltacı, Zülüflü ve diğerleri bunlardandır. Bu görevliler, kendilerine mahsus büyük bir nezaket ve itaat hali içerisinde, gönüllerinde padişahların ve saraya girip çıkanların nice sırlarını saklamaktadırlar.

Yeniçeri sergisi

Bu sunum yeri için At Meydanı mevkiinde özel bir bina tahsis edilmiştir. Buraya çıktığımızda büyük bir salonla karşılaştık.

Burasının tamamı yeniçerilerle ilgili sunum yeridir. Burada sergilenenler, yeniçerileri ve onların döneminde bulunan çeşitli rütbelerde bulunan diğer devlet adamlarını temsil eden mankenlerden ibarettir. Burada yeniçerilerin yanında en küçük askerden büyü ağa'ya, kadı'dan vezire ve diğerlerine varıncaya kadar insanlar şekilleri ve giysileriyle temsil edilmektedir. Buradaki mankenlerin yüzleri insanı çağrıştıracak şekilde boyanmış, sarık veya kavuk giydirilerek ve tüyler kullanılmak suretiyle kişinin durumuna göre çene kısmına sakal, dudak üzerine bıyık şekilleri verilmiştir. Mankenlere bir şey giydirilmemiş el de yapılmıştır. Vücudun diğer kısımlarına çeşitli kumaşlardan değişik renklerde kıyafetler giydirilmiştir. Kıyafetler arasında; kişinin durumuna ve rütbesine uygun olarak cübbe, kaftan, sarık, pantolon yer almaktadır.

Bu sunum yerindeki şahıslar birkaç kişiden oluşan guruplar halinde birbirleriyle; yeniçeri, kadı, vezir olarak toplantı halindedirler. Bunlara bakan kimse ilk anda gerçek insan görüyorum sanır. Belki de iri ve heybetli bir cüsse karşısında bulunmaktan ürperip sarsılır. Özetle ifade edersek, buradaki mankenler doğal büyüklüğünden biraz iridir. İhtimal ki bilerek böyle iri yapılmıştır. Tâ ki uzaktan bakan mankeni doğal büyüklüğünde görebilsin.

Burada toplantı haline bulunanlar 15 guruptan oluşmaktadır:

1-Yedi kişilik gurup. Bunlar, bayanlara hizmet veren bir hizmetçi, başındaki yuvarlak sarığı ile komik bir görüntü veren bir cüce ve üst düzey görevliler.

2-Bir subay, bir gurup görevlisi, aşçı ve su dağıtıcı.

3-Bahriye nâzırı, teşrifatçı, kaptan başı, değişik guruplardan birkaç bahriye askeri.

4-Yeniçeri ağası, vekili, sicil memuru, koruma görevlilerinin başkanı ve diğerleri.

5-Nafia nâzırı, siyaset yazarı, bâb-ı âli sekreteri, sâî, kavas, hizmetçi ve çavuş.

6-Dâhiliye nâzırı, başkâtip, sadrazamın önünde yürüyen bir subay, diğer nâzırlar, merasimin ön safında bulunmakta olan bir subay ve postacı.

7-Reîsü'l Ulemâ, Rumeli kadısı, şeyhülislam, İstanbul kadısı, Mekke kadısı, medrese başkanı, fıkıh bilginlerinden ileri gelenler, müezzin ve süpürgecilerin başkanı.

8-Sadrazam, kasır kayyumu, saray koruma birliğinin başkanı, sadrazamın emirlerini uygulayan gurubun başkanı.

9-Sultan risaleleri ile ilgili işlerden sorumlu nâzır, atların barındığı tavlanın müdürü, teşrifat başkanı ve ona bağlı bazı görevliler.

10-Çeşitli görevliler; bunlar arasında falaka görevlisi ve hırsızlık suçlarını soruşturma görevlisi.

11-Silah deposu başkan yardımcısı, bazı koruma ekipleri ve silah komutanı, bir çavuş ve bir mülazım.

12-Beytülmal kontrolörü, evrak sorumlusu, para basımevi sorumlusu ve diğerleri.

13-Bir mülazım, koruma başkanı, haraç/vergi vekili, silahlı saldırı neferleri.

14-İdam fermanlarını okuyan görevli ve büro başkanı.

15-Bölük başkanı ve Sultan III. Selim zamanına ait diğer subaylar. Bunların kıyafetlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.

Bu sunum yerinde çeşitli durum ve rütbelerde sergilenen kişilerin sayısı 91'dir. Bunlardan her biri görevine ve rütbesine göre farklı renk ve kumaşlardan kıyafetler giymiş durumdadır.

Bu sebeple burada değişik şekillerde sarıklar, pantolonlar, ayakkabılar, cübbeler, kavuklar ve kürkler görülmektedir.

* * *

Sosyal durumu

Lady Wortley Montague Âsitâne'yi (İstanbul'u) ziyaretinden sonra yazdığı yazısında oradaki çok ulusluluğu şöyle dile getirmektedir: "Buradaki konuşulan dillerin çokluğundan dolayı sanki "Babil Kulesi" gibi bir şehirde yaşamaktayım. Çünkü Beyoğlu halkı Türkçe, Yunanca, İbranice, Ermenice, Arapça, Farsça, Rusça, Eflakçe, Almanca, Avusturya'ca, İtalyanca, Fransızca, Macarca ve İngilizce dil(lerinden bir)ini konuşurlar. Bundan daha garibi, benim evimde yaşayanlar tarafından bu dillerden on tanesi konuşulmaktadır. Seyislerim Arap, hizmetçilerim Fransız, İngiliz ve Alman, çocuk bakıcım Ermeni, komşularım Rus, hizmetçilerimden bazısı Yunan, mutfak işlerimi görenler İtalyan ve korumalarım Türk'tür."

Lady Montague yaklaşık bir yüzyıldan fazla bir zaman önce bunları söylemektedir. Leydinin söylediği tamı tamına bu günün İstanbul'una uymaktadır. İhtimal ki, Leydi o zaman bu kadar dilin konuşulmasını ve İstanbul'da bu kadar çok değişik grupların bulunmasını çok görmektedir. Geçen yüzyılda taşıma araçlarının birden fazla olmasıyla ulaşım ve iletişim de artmıştır. Biz, adı geçen yazarın faklı milletlerden insanların ve dillerin birbirine karışmasını tuhaf karşılaması gibi, bu durumu tuhaf görmüyoruz. Çünkü Mısır da çok milletli ve çok cinsten insanların bulunduğu bir ülkedir.

Yukarıdaki anlatımda Lady Montague'ın İspanyolcayı dikkate almadığını görmekteyiz. Oysa günümüzde İstanbul'da Yahudiler arasında İspanyolca yaygın haldedir. Çünkü Yahudilerin

çoğu İspanyadan göç etmişlerdir. Dolayısıyla aralarında İbraniceden ziyade bu dil ile anlaşmaktadırlar.

İstanbul'da değişik milletlerden insanların yaşaması doğal bir şeydir. Çünkü İstanbul iki kıt'a ve iki deniz arasında yer almaktadır. Çok eski zamandan beri insanlar seyahat veya ekmek parası kazanmak üzere bu şehre gelmektedir. Âsitânenin eski halkı Yunanlılar idi. Bizanslıların yönetimine geçince iki Roma'dan birinin başkenti oldu. Şehre Romalılar ve onların yönetimi altında olan Asya, Afrika ve Avrupa'daki halklar göç etmeye başladı. Daha sonra şehir Türklerin yönetimine geçince Türk askerlerini oluşturan çeşitli sınıflardan insanlar ve Türklerin yönetimi altında bulunan doğudan da insanlar şehre geldiler.

İstanbul'un farklı unsurlardan oluşan halkının incelenmesine bu çalışmanın durumu elverişli değildir. Ancak bunlardan en önemlilerini; Türkleri, Yunanlıları, Ermenileri, Yahudileri, Arapları, Arnavutları ve yabancıları ele almakla yetineceğiz. İstanbul'da her bir milletten insanlar kendilerine mahsus işlerle meşgul olmaktadır. Türkler çoğunlukla İstanbul'da ikamet etmekte olup şehir halkının ekseriyetini teşkil etmektedirler. Yunanlıların çoğu Altın boynuz mıntıkasında bulunan Fener mahallesinde oturmaktadır. Yine de Yunanlılardan Beyoğlu gibi semtlerde ve kilise yakınlarında oturan Yunanlılar da vardır.

Ermenilerin iki mahallesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Marmara Denizi kıyısında, diğeri limandadır. Ermeniler Abdülhamid'in on küsur yıldan beri onlara uyguladığı yok etme politikasından önce daha çok sayıda idiler.

Yahudilerin çoğu İspanya'dan gelme olup Balat, Hasköy ve Altın boynuzda bulunan diğer semtlerde oturmaktadırlar.

Yabancılar ki bunlardan maksadımız Avrupalılardır. Özetle ifade edersek yabancılar genellikle Beyoğlu'nda ikamet ederler. Onlarla birlikte yabancı durumda olan Araplar da burada oturmaktadır.

İstanbul'da oturan çeşitli milletlerin birbirlerine oranlarını ortaya koyacak bir istatistik dökümünü yapmak oldukça zor bir iştir. Çünkü uzun bir süreden beri İstanbul halkının sayımı yapılmamıştır. Fakat özet bir ifadeyle şöyle denilebilir: İstanbul halkının beşte ikisi Türk, beşte biri Yunan, diğer beşte birinin çoğunluğu Ermeni, geri kalanı diğer milletlerdendir.

İstanbul'da Türkler

Türklerin hepsi müslümandır. "Türk" denildiği zaman "müslüman" denilmek istenmiştir. Her Türk müslümandır. Lâkin her müslüman Türk değildir. İstanbul'daki Türkler devlet işlerinde ve hükümet görevlerinde çalışırlar. Her Türkün küçüklükten beri gelecekteki emeli hükümet görevinde çalışmaktır. Türklerden sanat ve ticaretle meşgul olanı pek azdır. Türk çocuğu daha ilk dönemlerinde okulda iken kendisini gücüne ve ortamına göre bir vazifeye hazırlar. Türk çocuğu bir ticari işyerinde iyi bir maaşla çalışmaktansa, maaşsız olarak divanda kâtiplik yapacak görevliler arasında yer almayı tercih eder. Osmanlı hükümetinde küçük bir kâtibin maaşı aynı durumda olan Mısır'daki bir kâtibin maaşından farklıdır. Mısır'da bir kâtibin maaşı dört cüneyh'ten ([42]) az değildir. Fakat İstanbul'da bir kâtibin maaşı aylık 40 kuruştan başlar. Çoğunlukla bu vazifeleri isteyenler, hükümet hizmetinde olmaya ihtiyacı olmayan toplumda ileri gelen kimselerin çocuklarıdır. Tüklerin hükümette vazife almak meselesine olan ilgisi, Mısırlıların hükümette vazife almak hususundaki ilgilerine benzemektedir. Hükümette vazife sahibi olmak iste-

42 Cüneyh'in değeri için 26 numaralı dipnota bakınız.

ğinde olanlar ticareti ve diğer işleri dışarıdan göç ederek gelenlere bırakmışlardır. Osmanlı hükümetinde çalışan yabancıların oranı % 1 den fazla değildir.

Osmanlılardaki üstün tabaka mensupları Avrupa'daki sosyal yapıda yer alan üstün tabaka mensupları gibidir. Bunların çoğunluğu özgür kimselerdir. Genellikle Fransız tarzı bir kültürü benimsemişlerdir. Bunların pek çoğu güzel bir şekilde Fransızcayı konuşurlar ve Fransız âdet ve geleneklerini bilirler. Fransızların âdet, alışkanlık ve ahlaklarını taklit ederler. Fransızca buradaki üstün tabakaya mensup kimseler arasında en yaygın dildir. Nitekim bizim bildiğimize göre özellikle İngiliz işgalinden önce aynı düzeydeki insanların Suriye ve Mısır'daki durumu da aynı idi.

İstanbul'da Anadolu'dan göç eden Türklerden bir kısmı ticaret ve sanatla meşgul olmaktadır. Türklerden büyük bit topluluk taşımacılık ve denizcilikle uğraşırlar. Türklerin ileri gelenleri servet ve mevki sahibidir. Lüks ve bolluk içerisinde yaşarlar. Evleri pek geniştir. Evde kullanılan mobilyalar için büyük miktarda paralar öderler. Evdeki hizmetleri gören pek çok hizmetçi ve cariyeleri vardır. Müslüman Türkün evi iki kısımdan meydana gelir. Birisi erkekler, diğeri hanımlar içindir. Evlerden her ikisinin de yerine getirilecek özel hizmetleri vardır. Türklerden ileri gelenlerin âdeti odur ki evlerinde çalışan hizmetçiler, çalıştıkları evlerde çoluk çocuk sahibi olurlar. Evin beyi kendilerine bir fayda sağlamayacak olmasına rağmen bu hizmetçilerin çocuklarının yetiştirilip eğitilmesiyle ilgilenirler. Bazen bir hizmetçinin derecesi, kendisine bir hizmetçi tutacak düzeye yükselir. Hizmetçiler ve ev halkı hep birlikte aynı evdedirler. Bu âdet eski doğudaki bolluk zamanlarından kalmadır.

İstanbul'daki diğer unsurlar

Yunanlılar (ki bunlara "Rumlar" denilmektedir) her işi yaparlar. Özellikle ticaretle meşgul olurlar. Bunlar arasında küçük satıcı da büyük tüccarlar da vardır. Nitekim bunların Mısır'da da durumları aynıdır. Bazıları mücevherat tüccarı, kimisi giyim kuşam tüccarı, kimisi bakkal, kimisi meyhaneci, kimisi yağ tüccarı, kimisi kahveci, kimisi bar işletmecisidir. Bunlardan hükümet hizmetinde olmayı arzu eden yoktur.

Yahudiler başka yerlerde yaptıkları gibi İstanbul'da da çeşitli işler yapmaktadırlar. Yahudilerden kuyumculuk yapan ve az çok hırdavatçılık yapanlar vardır. Yahudilerin sanatla uğraşanı azdır.

Ermeniler Rumların ve Yahudilerin yaptığı işlerle meşgul olmuşlardır. Çeşitli işler yapmakta olan Rumlar, ekonomik güçleri yönünden Yahudilere benzerler. Ermenilerden büyük kuyumcular, banka sahipleri ve büyük tüccarlar vardır. Ermeniler arasında zahire tüccarları, at eğiticileri ve satıcıları da vardır. Ayrıca bunlar arasında kuyumculuk, doktorluk, eczacılık, mühendislik, marangozluk, fırıncılık ve demircilik gibi ince sanatlar ve bilgiye dayalı meslek erbapları da vardır. Dünyaya ait sanat işleriyle ilgilenenler pek çoktur. Abdülhamid Ermenileri sıkıntılı duruma sokuncaya kadar İstanbul'un ticareti ve ekonomik birikimi bunların elinde bulunuyordu. Fakat onlar daha önceki hallerine yine dönüş yapacaklardır.

Araplar -ki Suriyeliler de bunlar arasındadır- çoğunlukla Suriye mallarını alıp satarlar. İçlerinden bazıları hükümette çalışmak isteğinde bulunmaktadır. Araplar arasında yazarlar, gazeteciler ve itibarlı kimseler de vardır. Bunlardan pek çoğu ticaret yoluyla servet sahibi olmuş ve mal mülk edinmişlerdir.

Başka milletlerden olanlara gelince: Bunlardan her bir milletin mensubu bir işi yapmakla meşhur olmuştur. Mesela Bulgarların pek çoğu sütçülük yapar. Arnavutlardan bazıları hükümet

ve siyasilerin işlerinde çalışırken bazıları (maydanoz, roka, marul vs. gibi) yeşillik üretip satarlar.

Türk kadını

Yazarların Türk kadını hakkında değişik görüşleri vardır. Fakat Türk kadınının doğu kadınları arasında en üst düzeyde olduğunda görüş ayrılığı söz konusu değildir. Günümüzde Türk kadını eğitimli, bakımlı ve temizdir. Edebiyat konularında kitaplar okur, gazeteleri okur, erkeklerle çeşitli bahislerde tartışmalar yapar, yaptıkları çalışmalarla erkekleri teşvik eder ve onları başarıya sevk ederler. Yüksek tabakadan aileler kız çocuklarını yetiştirmeye özen göstererek onlara bilgi ve edep öğreten yabancı öğretmenler getirtirler. Türk kızları erkeklerle tartışmaktan çekinmeyecek derecede cesur ve terbiyeli olarak yetişir. Öylesine yetişir ki bir erkeğin ondan üstün bir yanı bulunmaz. Yüksek tabakadan ailelerde kadın ve erkekler aynı sofrada birlikte yemek yerler. Sofrada aileden olmayan misafirler bulunsa bile yemeği yine kadın-erkek beraber yerler.

Anayasanın tekrar uygulamaya konmasından sonra anlaşıldı ki anayasanın tekrar uygulamaya konmasında kadının etkisi olmuştur. Çünkü Türk kadını erkeğini teşvik etmiş, onu sebat ve sabırlı olmak istikametinde yönlendirmiştir. Türk kadını bu konuda erkeği ile yan yana çalışmış, yazıları, mektupları (gerektiğinde) konuşmalarıyla katkıda bulunmuştur. Türk kadını Türkçeyi en güzel şekliyle konuşur.

Türk kadını din kabilinden saydığı doğu/şark âdet ve geleneklerine saygılıdır. Türk kadını omzuna atkısını almadan sokağa çıkmaz. Yüzüne başından aşağı sarkan bir örtü veya "yaşmak" denilen bir örtüyü örter. Yaşmak beyaz renkte bir tülbenttir. Ütülenerek başa sarılarak alın'ın aşağısına kadar baş örtülerek

boyun etrafında dolandırılır. Bununla ağız da örtülür. Gözlerden ve burun'un bir kısmından başka hiçbir yer açıkta kalmaz. Fakat Türk kadını bahçesinde ve şehir dışında ve evler arasında evdeki giysisinin üzerine bornoz veya aba gibi bir üst elbisesi giymekle yetinir. Başına ise bir mendil veya örtü örterek yüzünü açık bırakır. Türk kadınının bu davranışı örtünmekten kast olunan şeyde bir azalmaya yol açmaz. Bakan göz, ahlaksızlıktan uzak olan hanıma ancak saygı duygusu ile bakar. Şair Şevki Bey İstanbul kadınlarının yüzleri açık vaziyette dışarıya çıkışını anlatan kasidesinde şöyle der:

Örtünmeye yönelenlere söyle.
Allah'ın nefis sanatını mı örtüyorsun böyle.
Edep örtmüyorsa ahlaksızlığını senin
Faydası olmaz; ne ibrişimin ne de ipeğin
Bir düşün: Ancak parlak bir yüz görürsün açıksa
Nefis ondan hissedeceğini hisseder ibretle baksa.
Bâkire Meryem'in yüzü açıktı
Ona havariler ve kutsal kişi baktı.
Saygı gösterdi ona bütün erkekler
Ne göz casusluk yaptı ne de bozuldu kalpler.

Âsitânede eşraftan olan kimselerin evlerinde diğer hizmetçilerden başka hanımlara ait işlerde çalıştırılan hadım hizmetçiler bulunur. Evlerde çalışan hizmetçiler pek çoktur. Bir evde bulunan hizmetçilerin bazısı hanımlara, bazısı erkeklere hizmet sunarlar. Çünkü erkekler ve bayanlar için ayrı özel sofralar kurulur. Bu tür hizmetleri görenlerin çoğu satın alınmış cariyelerdir. Abdülhamid'in zamanına kadar cariyelerin satıldığı ilgi gösterilen bir pazar bulunurdu. Bir cariye 50 cüneyh(43) ile 500

43 Cüneyh'in değeri için 26 numaralı dipnota bakınız.

cüneyh arasında bir bedel ile satılır; cariyeler iş gördürmek veya başka amaçlarla satın alınırdı. Hidiv İsmail Paşanın Âsitâneden 1000 cüneyh karşılığında bir cariye satın aldığı söylenmiştir. Bu cariyelerin çoğu Çerkez veya Kafkasyalı idi. Cariyeler dışında kalan hizmet erbabı kadın olsun erkek olsun, Anadolu'dan gelmiştir. Bunların büyük bir kısmı müslümandır. Bunlardan bazılarının mutfak veya sofra hizmeti görmek üzere Ermeni veya Yunanlı olduğu da görülmüştür.

Halktan ileri gelenlerin evlerinde çocukların eğitimi için yabancı öğretmenler bulunur. Bunların çoğu Alman ve Fransızdır. Bazıları ise İngilizdir. Kapıcılar, bekçiler ve hamallar müslümandır.

Genel ahlâk

Genel ahlâk meselesine (eski) Âsitâne'de yaşayan halkın durumu açısından bakarsak, halkın utanma ve iffet özelliklerinden yoksun olmaya en yakın topluluk olduğunu görürüz. Yabancıların yaşadığı mahallelerde Kahire ve İskenderiye'de olduğu gibi caddelerde hayat kadınları dolaşır. Hükümet Türk mahallelerinde genel ahlâkı korumaya özen göstermektedir. Aynı durumu şiddetli ihtiyaç olduğu halde Mısır da göremiyoruz.

Hükümet Türklerin yaşadığı bölgelerde gezinti mıntıkalarında ve herkese açık çay bahçesi benzeri yerlerde ve Boğaz kıyısındaki yerlerde kadın-erkek karışıklığına bir sınır getirmiştir. Bu tür yerler haftanın bir günü kadınlara tahsis edilmekte, bu günde buralara erkeklerin girmesine izin verilmemektedir. Kamuya açık bu tür yerler, deniz kıyısında ve yol kenarında ise, yolun bir yerinde zabıta görevlileri erkeklerin buralarda durmasına engel olurlar.

Alkolün başka medeni şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da küçük çapta yaygın olması dikkatimizi çekti. İstanbul halkı diğer şehir halklarına nazaran alkolden uzaktır. Kahveler ve barlar ancak yabancıların mahallesinde bulunduğu takdirde alkol satışı yapabilirler. Türk mahallelerinde bulunan kahve, gezinti yeri veya lokantalarda alkol satılmaz. Türkler kahvehanelere "Kırâathane"/"Okuma Evi" adını vermişlerdir. Bu isimlendirmeden maksatları bu mekânlarda alkolün bulunmadığını ifade etmektir. Âsitânedeki milli kahvelerin çoğunluğu bu türdendir.

Kısaca bir ifade ile İstanbullular konuşmalarında edepli, insanlar arası ilişkilerde kibardırlar. Sözlerinde bir zerâfet, ahlâki davranışlarında bir kibarlık ve huylarında bir yumuşaklık vardır. Paşa, tüccar, sanatkâr, kâtip, genç, ihtiyar, genç, eşek üstünde satış yapan, gemici, hangi sınıftan olursa olsun hepsi aynıdır. Başka memleketlerde bu türden ayak işlerinde çalışanlar katı davranışlı ve kabadırlar. Varlıklı kimselere bir iş yaparlarsa onlardan haklarından fazlasını isterler. Hakları ile yetinmeyip, bağırıp çağırarak hatta muhataplarına düşmanca davranarak istediklerini elde etmek isterler. Fakat İstanbul'da bu işleri yapanlar zerâfet ve kibarlık bakımından üst tabaka mensuplarından geri kalmazlar. Biz bunu defalarca denedik. Sizi bir yere götüren arabacı tarifesine hatta tarifeden aşağısına bile kani olarak problem çıkarmaz. Hatta yol güzergâhında bir arkadaş veya dostunuza rastlayıp onunla görüşmek için yahut bir şey satın almak için arabayı durdursanız, durma süresi için sizden ek ücret istemez. Aksine yolcu tamahkâr davranarak hakkından az verse yine de kibarlıkla ve hafif bir sesle hakkını ister. İstediğini elde edemezse susar ve gider. İstanbul yakasına geçmek isteyenleri taşımak üzere Galata Köprüsünde çok sayıda bulunan kayıkçılar ve hamallar bile son derecede kibar insanlardır.

* * *

İlim ve edebiyattaki durumu

İstanbul bir Türk şehri, burada konuşulan dil Türkçe, halkının çoğu da Türk olduğuna göre İstanbul'un edebiyat ve ilimdeki durumunu incelemek için Türk dili ve edebiyatının durumunu ele almak gerekir. Basın, okullar, matbaalar, yazarlar ve şairler bu bahse girmektedir. Esasında bu konu pek geniş olup tam manasıyla burada ele almak mümkün değildir. Adı geçen konularda özet bilgi vermekle yetineceğiz. Türk edebiyatı tarihini ele almakla işe başlıyoruz.

Türklerin dünü ve bugünü

Osmanlı Türkleri hakkında yazan bir kimse Osmanlı Türkleri ile İslam'ın ilk yıllarında Arapların tanıdığı Türkistan, Azerbaycan ve diğer yerlerde bulunan diğer Türkleri birbirinden ayırmak zorundadır. Çünkü Osmanlı Türkleri bunlardan ahlâk, edep ve mizaç yönünden ayrılırlar.

Abbasiler dönemindeki Türklerin ayrıcalıklı özelliği, güçlü bedene sahip olmaları, cesaretli olmaları, ok atmaktaki başarıları, at sırtında zor yolculuklara sabretmeleri, savaş meydanındaki kararlılıkları, ilim meselelerine; özellikle felsefe ve doğa bilimlerine az ilgi göstermeleridir. İslam medeniyetinin geliştiği sıralarda Türklerden pek az kişi ilimle ilgilenmiş, onlar bu özellikleriyle meşhur olmuşlardır. Bu dönemde bir Türkün ilimle meşgul olduğu duyulduğu zaman bunun enteresan bir şey olduğu söylenmiştir. Nitekim İbn Esir Kutalmış'tan söz ederken şöyle demiştir: "Bu Kutalmış bir Türk olduğu halde yıldızlara ait bilgileri ve diğer konuları gayet iyi bir şekilde bilmektedir."

Osmanlı Türklerinin düşmanları Türkler hakkındaki bu sözleri ileri sürerek bilgi konusunda onlara dil uzatmışlar ve onların medeniyete elverişli olmadığını söylemişlerdir. Fakat

Osmanlı Türkleri, eski köklerinden son derecede uzaktırlar. Bu durumun açıklaması şöyledir:

"Osmanlıların atası Süleyman Bey, hicretin altıncı yüzyılında kabilesi ile birlikte Türkistan ortalarından göç etti. Onlar göçebe halinde yaşamaktaydı. Ömürleri at üzerinde geçer, iyi ok atarlar, göç sırasındaki sıkıntılara dayanıklıdırlar ve savaş sırasında kararlı bir duruşa sahiptirler. Göçebe döneminde Türkler ilme önem vermezler, dillerinde edebiyat ve şiir yoktur.

Lâkin Orta Asya üzerine yaptıkları saldırılardan ve İstanbul'u fethettikten sonra medenileştiler ve diğer milletlerle iletişime geçtiler. Değişik milletlerden evlilik yaparak onlarla içli dışlı olmak suretiyle mizaçları değişti. Arapların medenileştikten sonra oldukları gibi tabiatları daha latif hale geldi."

Osmanlı Türkleri eski Türklerden farklı bir konumdadır. Değişik milletlerden gerçekleştirilen evlenmelerle kanlarındaki genlerinde değişme meydana geldi. Yeni oluşan kuşakların annelerinde değişik mizaçlardan, farklı soylardan olanlar vardı. O anneler arasında Türklerden ayrı olarak Çerkez, Rum, Ermeni, Arnavut, İranlı olanlar vardı. Türk ırkına giren bu farklı soylar Türklerin içerisinde asimile oldular. Başka milletlerden Türkiye'ye gelenler de karma bir toplum meydana getirdiler. Bu milletlerin arasında Fransızlar, Almanlar, Araplar, Arnavutlar, Macarlar, Rumlar İranlılar ve diğerleri yer almaktaydı. Bu çeşitlilik özellikle İstanbul'da bir altyapı oluşturmaktaydı. İşte Osmanlı Türkleri medeni dünya ile iletişime geçtiklerinde onların medeniyet ve edebiyatından alıntılar yaparak kendilerine has bir medeniyet oluşturdular. Aşağıda anlatılacağı üzere aralarından şairler, edebiyatçılar, yazarlar, gazeteciler ve diğer seçkin insanlar yetişti.

* * *

Kalkınma döneminden önce Türk edebiyatı

Eski Türkler Yunanlılarda ve İranlılarda olduğu gibi ilim ve felsefe üreten bir millet değil idi. Türk dilinde onların eski bir medeniyet sahibi olduklarını gösteren eski bir edebiyatı yoktu. Onlar edebiyat ve ilim konularında Arap ve Romalıların yaptığı gibi başka milletleri taklit ettiler. Araplar ve Romalılar alıntı yaptıkları ilim ve edebiyata ilaveler yaparak kendilerine mahsus bir özellikle dünya tarihinde yer aldılar. Fakat Türkler, taklitten sonra ilim ve edebiyatta anmaya değer bir iyileştirme yapamadılar.

Osmanlı Türklerinin hicretin yedinci yılı öncesine kadar, yani devletlerini kuruncaya kadar edebiyat alanında bir varlıkları yoktu. Onların en eski edebiyatı, İran'dan alıntı olarak oluşturdukları edebiyat idi. Zira o dönemdeki edebiyatın hem kelime yapısı, hem kelimelere yüklenen mana Farsça idi. Osmanlı Türklerinin Arap edebiyatını değil de İran edebiyatını örnek almalarının sebebi Osmanlıların, Küçük Asya'da kurmuş oldukları devleti, Selçukluların enkazı üzerine kurmuş olmalarıdır. Nitekim Selçuklular Horasanda İranlılarla karma bir halde yaşadılar ve onlardan edebiyat alanında yararlandılar. Farsça, siyasetin yanında devletin ilim ve edebiyat dili olmuştu. Oradan Küçük Asya'ya geçtiklerinde bu edebiyatı da beraberlerinde taşımış oldular. Osmanlılar yerleştikleri bu yeni bölgede devletlerini Selçukluların enkazı üzerine kurarak onlardan kalan edebiyat, ilim ve ulemanın varisi oldular. Artık bu medeniyet bir devletten diğerine geçmiş, doğal yolunda yolculuğuna devam etmiştir. Bu haliyle daha önce "Selçuklu Medeniyeti" denilirken artık "Osmanlı Medeniyeti" denilmeye başlandı.

Osmanlıların oluşturdukları medeniyete İranlılar yönünden bakış tarzı, onların Araplarla işbirliği içerisinde olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü müslümanlar farklı diller konuşmalarına

rağmen, İslami ilimler ve diğer dini edebiyat ürünleri konusunda Arapça olarak anlaşıyorlardı. Bundan dolayıdır ki müslüman ülkelerdeki dillerde; özellikle Türkçede ve Farsçada çok miktarda Arapça kelime bulunmaktadır. "Türkler edebiyatını İranlılardan aldı" dediğimiz zaman aynı zamanda onunla beraber Arap edebiyatından da aldığını söylemiş oluruz. Çünkü İranlılar da Arap edebiyatından çok şey almıştır. Türkler İran edebiyatından gelenden başka doğrudan Arap edebiyatından da alıntı yapmışlardır. Bunun içindir ki Türkçedeki Arapça kelimelerin sayısı Farsçadakinden kat kat fazladır. Bizim burada Türk edebiyat tarihi üzerinde duracağımız husus, Farsçadan alınan edebiyat ve şiirden ibarettir.

Osmanlı Türk Edebiyatının en eski ürünü şiirdir. Bu bağlamda elde bulunan en eski eser, Farsça olarak yazılmış olan meşhur "Mesnevi" adlı eserin sahibi Celaleddin Rumi'nin "Sultan" lakabıyla meşhur(44) oğlu Şeyh Bahaüddin Ahmed'in eseridir. "Sultan" lakaplı bu meşhur şair Sultan I. Osman'ın çağdaşı idi. Daha sonra "Aşıkpaşazade" adlı(45) bir başka şair ortaya çıktı. Bu şair "Âşık Paşa Divanı" adıyla bilinen uzun bir kaside kaleme aldı. Bunları daha sonra gelen şairler izledi. Gazi Fazıl ve II. Murad'ın çağdaşı olan(46) Şeyh Germiyan bunlardandır. Şeyh Germiyan İranlılarca meşhur "Hüsrev ve Şirin" hikâyesi üzerine mesnevi tarzında manzum bir eser meydana getirmiştir. Şeyh Germiyan aynı zamanda "Yazıcıoğlu"(47) adlı bir şairin de çağdaşıdır. Yazıcıoğlu "Muhammediyye" adını verdiği bir eser yazmış, bu eserde Hz. Peygamberin hayatını şiir tarzında

44 Bakınız: Tarihu'l Edebi't-Türki, Dr. Hüseyin Mücib el-Mısri, S. 24. Dâru's-Sekafe basımı, Kahire, 2000.

45 A.g.e. s. 35.

46 A.g.e. s. 60.

47 Tarihu'l Edebi't-Türki.

anlatmıştır. Daha sonra "Şeyhzâde"nin(48) "Kırk Vezirin Hikâyesi" adlı eserinin çıktığını görmekteyiz. Bütün bunlar İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından önce ortaya çıkan ürünlerdir.

Osmanlılar İstanbul'u fethettikten sonra yeni kabiliyetler dikkat çekmeye başladı. Fetihten az bir zaman sonra "Mir Ali Şir" adında Tatar asıllı bir şair ortaya çıktı. Şairin yazıda kullandığı adı "Nevâî" idi. Nevâî Türklerin kadrini yüce bildikleri bir şair idi. Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Ahmed Paşa Nevâî'yi taklit etmiş(49) onun halk arasında yaygın olarak tanınmasını sağlamıştır. Ahmed Paşa'nın bu alandaki çalışması âdeta bir kalkınma meydana getirmiştir. Onu yine vezir olan Sinan Paşa izlemiştir. Sinan Paşa yüksek bir edebiyatçı ve etkileyici bir yazardı. Onun çalışmaları Türklere nesir (düz yazı) türünden eserleri sevdirmiştir. Sinan Paşanın "Tazarruât" adlı bir eseri vardır.

Şair ve musikişinas olan Necati(50) ve Zâti,(51) ayrıca bayanlardan Zeynep(52) ve Mihri(53) Fatih Sultan Mehmed(54) döneminin edebiyatçılarındandır. Fatih Sultan Mehmed pek çok Osmanlı padişahı gibi edebiyatı seven bir sultan idi. O edebiyatçıları yakınında bulundurur ve onları teşvik ederdi. Okuyucular, Osmanlı sultanlarının edebiyatçılara rağbet etmelerini garip bir olay gibi görmesinler. Çünkü bizzat sultanlar kendileri edebiyat ürünleri vermiş kimselerdir. Osmanlı sultanlarının sayısı 35 iken bunlardan 21'nin günümüze kadar korunmuş şiirleri bulunmaktadır. Bu sultanların en çok şiir yazanı Fatih

48 A.g.e. s. 67.
49 A.g.e. s.70.
50 A.g.e. s. 109.
51 A.g.e. s. 90.
52 A.g.e. s. 87
53 Bakınız: Tarihu'l Edebi't-Türki, S. 60.
54 Hicri 855-886 tarihleri arasında yönetimde bulunmuştur.

Sultan Selim'dir.(55)Sultan Selim de fatihtir. Çünkü o kendisinden evvel yapılan fetihlere yenilerini eklemiş, şiir ve edebiyatta kendisinden öncekileri geçmiştir. Fakat şiirlerinin çoğu Farsçadır. Türkçe olarak yazdıkları gösteriyor ki, şairler arasında çok iyi derecede olan bir edebiyatçıdır.

Sultan Selim zamanında Kemal Paşazade adında bir zat daha ileri derecede kaliteli eserler vermiştir. Bu zât "İbn Kemal" adıyla bilinmektedir. Hem şiir, hem düz yazıda güzel eserleri vardır. Şiirlerinden birisi "Yusuf ile Züleyha", diğeri Sâdi'nin "Gülistan" adlı eserine meydan okuduğu "Nigaristan" adlı kitabıdır.

Sultan Selim'in oğlu Sultan Süleyman(56) tahta geçince Türk Dili Edebiyatında bir başka gelişme olmuş, dilin üslubu daha da zarifleşmiş, edebiyatçılar anlatımda kolaylık ve akıcılık özelliğinin yanında edebi değeri olan kelimeleri seçerek kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemin en ileri düzeydeki şairlerinden birisi Fuzuli'dir.(57)Fuzuli eski Türk Edebiyatı döneminin şiirde önde gelenlerinden biridir. Kendisi Bağdat asıllıdır. Kullandığı dil Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan ağzının karmasıdır. Fakat o dilde kendisinden önce hiçbir kimsenin başvurmadığı bir üslup kullanmıştır. Kendi adıyla anılan "Fuzuli Divanı" ve "Leyla ile Mecnun" eserlerinden bazılarıdır. Fuzuli'nin çağdaşlarından bir diğer şair İstanbul'da yaşayan Bâki'dir.(58) Bâki'nin Sultan Süleyman hakkında nefis bir kasidesi vardır. Fuzuli'nin

55 Tarihu'l Edebi't-Türki, S. 95.

56 Hicri 926-974 tarihleri arasında yönetimde bulunmuştur.

57 Tarihu'l Edebi't-Türki, S.113. Ayrıca bakınız: Fuzuli el-Bağdadi, Emiru'ş-Şi'ri't-Türki, Dr.Hüseyin Mücib Mısri,

58 A.g.e. s. 124.

ve Bâki'nin çağdaşlarından meşhur olanlar şunlardır: Ruhi,[59] Lem'î,[60] Yeniçerili Yahya Bey,[61] Müftü Ebûssuud ve diğerleri...

Sultan I. Ahmed[62] döneminde yüzyılının en büyük şairi olan Erzurumlu Nef'î[63] ortaya çıkmıştır. Daha önceleri Fuzuli'nin kendisine has bir üslubu olduğu gibi, Nef'î'nin de kendisine has bir üslubu vardır. Nef'î'den sonra peş peşe daha pek çok şair ve edebiyatçı zuhur etmiştir ki bunların hepsinin tanıtılması uzun sürecektir. Bu yüzyıldaki edebiyatçıların en meşhurları Sabri Şakir, Nâilî ve Cevrî'dir. Ayrıca Nâbî,[64] Seyyid Vehbi, Ragıp Paşa, Kırımlı Rahmi Kelîm ve Sami de bunlar arasında yer almaktadır.[65] Bu yüzyılın meşhur yazarlarından olan Sabit, Rasih ve Tâlib'den her birinin kendisine özgü bir üslubu bulunmaktadır.

III. Ahmed devrinde eski dönem şairlerin en ileri gelenlerinden olan Nedim[66] yetişmiştir. Şair Nedim hicretin 1092 tarihinde vefat etmiştir. Nedim, kendisinden öncekilerden hiçbir kimseyi taklit etmediği gibi, kendisinden sonra da onu hiçbir kimse taklit etmemiştir. Nedimin şiirlerinin ayrıcalıklı özelliği şaşaalı bir tarzda övgü özelliğine sahip olmasıdır. Nedim, Sultan I. Ahmed (1603m.-1011h.) döneminden başlayıp Sultan III. Ahmed'in (1730m-1142h.) tahttan indirilişine kadar olan dönemde tutulan edebi yolun son temsilcilerindendir.

Ali Çelebi bu dönemin düz yazı ile meşgul olan edebiyatçılarındandır. Çelebi, Süheyli'nin "Kitab-u Envar"ını Farsçadan Arapça'ya çevirerek "Hümayunname" adıyla Sultan I.

59 A.g.e. s. 133.
60 A.g.e. s. 105.
61 A.g.e. s. 120.
62 Hicri 1012-1066 tarihleri arasında yönetimde bulunmuştur.
63 A.g.e. s. 141.
64 A.g.e. s. 149.
65 A.g.e. s. 146
66 A.g.e. s.156.

Süleyman'a sunmuştur. III. Murad döneminin adamlarından birisi olan Sadeddin de bu devrin edebiyatçılarından birisidir. Sadeddin Osmanlı döneminin en eski günlerinden başlayarak Sultan Selim'in vefatına kadar olan dönemi içerisine alan nefis bir tarih yazmış, eserine "Tâcu't-Tevârih" adını vermiştir. Ondan sonra gelen meşhur tarihçi Naima'dır. Naima'nın tarihi 1591-1659 yılları arasını içine alan bir eserdir. Bunlardan başka Taşköprülüzade, Atâ ve "Keşfu'z-Zunûn" sahibi Hacı Halife de önde gelen eser sahiplerindendir.

Edebiyattaki eski yol denilen üslubun sonu ile yeni dönem denilen devrenin başlangıcı arasındaki devre; yani III. Ahmed'in(67) tahttan indirilmesi ile II. Mahmud'un(68) zamanına kadar olan devre kendi imkânı ile ayakta durabilen devre olarak sayılmıştır. Bu devrede ortaya çıkan şairler; Beliğ, Nevres, Haşmet, Sünbülzade, Vehbî, Pertev Paşa, Şeyh Galip(69) gibi şairlerdir. Bu şairlerin sonuncusu olarak adı geçen Şeyh Galip Türk şiirinin kahramanlarındandır. Şeyh Galib'in "Hüsn-ü Aşk" adını verdiği bir kasidesi vardır ki bu kaside pek çok şahane tanımlamalar ve ince duygular içermektedir.

Bu yüzyılın en meşhur eser veren yazarları devlet tarihçisi Râşid, Arapça "Kamus" ve Farsça "Burhân-ı Kâtı" adlı sözlükleri Türkçeye tercüme eden Mütercim Âsım,(70) zarif bir yazar olan Kânî'dir.(71)

Son ilmi yükseliş

Bu alandaki son yükseliş II. Mahmud'un saltanatı ile başlar. Çünkü insanlar yeni medeniyet faktörlerini almaya başlamışlar,

67 Hicri 1115-1143 tarihleri arasında yönetimde bulunmuştur.
68 Hicri 1223-1254 tarihleri arasında yönetimde bulunmuştur.
69 Tarihu'l Edebi't-Türki, S. 158.
70 A.g.e. s. 180
71 A.g.e. s. 161.

yazarlar Avrupa'nın edebiyatından ve bilimlerinden alıntılar yapmaya ve Fransızcayı öğrenmeye başlamışlardır. Artık insanlar Fransızların ve diğer yabancıların edebiyatlarını okumaktadır. Bu yüzyılın ilk kısmı geçiş dönemi olmuştur. Bu dönemde eski edebiyat tarzı ile yeni edebiyat tarzı arasında çekişme meydana gelmiştir. Bu dönem çekişme dönemi olduğu kadar, çalışma ve gayret dönemi de olmuştur. Edebiyatta yeni üslubun yerleşmesi uğrunda gayret sarf edenlerin en meşhurları şu şairler olmuştur: Fazıl Bey,(72) Vâsıf,(73) İzzet Molla, Pertev Paşa,(74) Akif Paşa,(75) bayan şairlerden Fitnat,(76) ve Leyla(77). Bu edebiyatçıların hepsi görüş birliği halinde eski tarz edebiyatın yerini, kesinlikle yeni tarz edebiyatın alması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Edebiyattaki eski üslubun ortadan kalkması meselesinde ilk üstün gayret ve başarı, hicretin 1288. yılında vefat eden şair Şinasi'ye(78)aittir. Zira Şinasi düz yazı ve şiirde güzel bir üslup ortaya koymuştur. Şinasi bu alanda başarıya ulaşana kadar pek çok sıkıntı çekmiş ve dirençle karşılaşmıştır. Şinasi'den sonra Türk edebiyatında yazmak kolaylaşmış, bu alandaki yetenekler artık çetrefilli olan eski tarzı bırakarak kolay olan yeni tarz edebiyata dönüş yapmışlardır. Öte yandan şairler, yazarlar ve ilim, edebiyat ve şiirde Avrupaî düşünceleri Türkçeye taşıyanlar çoğalmıştır. Ziya Paşa,(79) Cevdet Paşa, Sadullah Paşa, Namık Kemal Bey bu dönemin edebiyatçı ve düşünürlerindendir. Bu isimlerin sonuncusu olan Namık Kemal Bey'in Türk edebiyatında özel bir yeri vardır. Namık Kemal'in hayatı hakkında *Hilâl*

72 Tarihu'l Edebi't-Türki, S. 167.
73 A.g.e. s. 171.
74 A.g.e. s. 186.
75 A.g.e. s. 183.
76 A.g.e. s. 164.
77 A.g.e. s. 175.
78 A.g.e. s. 185.
79 A.g.e. s. 187.

dergisinin ikinci cildinde "Doğunun Meşhurlarının Tercüme-i Halleri" başlığı altında detaylı bilgi vermiş bulunuyoruz.

Kısaca Türk Dili Edebiyatı Tarihi ve artık vefat etmiş bulunan edebiyatçılar hakkında vereceğimiz bilgi budur. Benim gördüğüm şudur ki, bu edebiyatçıların pek çoğu yüksek makam ve rütbe sahibi kimselerdir. Bunlar arasında on'a yakın hanım vardır ki bunlar Türk kadınının zekâ ve gücünü göstermektedir. Ayrıca bunların arasında Mustafa Reşit Paşa, Fuat Paşa ve diğerleri gibi vezir düzeyinde olan meşhur edebiyatçılarda bulunmaktadır. Hicretin dokuzuncu yüzyılından on dördüncü yüzyılının başlarına kadar Türkçede çeşitli eserler bırakan meşhur Türk edebiyatçılarının isimleri ve vefat tarihleri şöyledir:

Adı	Vefat Tarihi	Adı	Vefat Tarihi	Adı	Vefat Tarihi
Sinan Paşa	891 h.	Kânî	1124 h.	Akif Paşa	1264 h.
Fuzuli	910 h.	Hakkı Paşa	----	M. Reşit Paşa	1272 h.
Naima	1065 h.	Koca Sekbanbaşı	1150 h.	Fuat Paşa	1285 h.
Nedim	1092 h.	Mütercim Asım	1169 h.	Ziya Paşa	1298 h.
Şinasi	1288 h.	Edhem Pertev Paşa	1289 h.	Sadullah Paşa	----
N. Kemal Bey	1305				

Bu yüzyılın şairleri ve yazarları

Bir de halen hayatta olup İstanbul'da düşünce hareketleri sahibi olan şair ve yazarlardan da söz etmemiz gerekmektedir. Bu bahsi ve edebiyatçıların yaptıkları işleri detaylı olarak ele alsak, bu izahat kocaman bir cilt tutacaktır. Bu sebeple bu konuyu gayet özet olarak ifade ediyoruz.

Şâirler:

1. Recâîzade Ekrem. Ekrem Bey adıyla meşhur olan şair hâlen a'yân üyelerindendir.

2. Abdülhak Hâmid Bey. Devlet-i Âliyye'nin Madrid büyükelçisidir.

3. Tevfik Fikret Bey. Genç bir şair olan Fikret, Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesinin müdürüdür.

4. Eşref Efendi. Yergi ve eleştiri türünde güzel eserler veren şair Eşref Adana valiliğinde bulunmuştur.

5. Müstecâbizade.

Yazarlar ve müellifler

1. Said Bey. Yazarın çeşitli konuda pek çok eseri vardır. Aynı zamanda gazetelerde de yazmaktadır.
2. Ebuzziya Tevfik. *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinin sahibi. Hoş makaleler yazar.
3. Ahmed Midhat Efendi. Tarih ve edebiyatla ilgili pek çok eseri vardır.
4. Ahmed Rasim. Gazete yazarı ve müellif.
5. Hüseyin Cahid Bey. *Tanin* gazetesi sahibi ve yazarı. Meclis-i Mebusan üyesi (milletvekili).
6. Uşşâkizade Halid Ziya Bey. Mâbeyn başkatibi.
7. Ali Kemal Bey. Müellif. Üslubu sehl-i mümteni([80]) kabilindendir. Ali Kemal Bey hâlen Paris'te kaçak durumdadır.
8. Babanzade İsmail Hakkı. Yazar.
9. Mahmud Esad Efendi. Defter-i Hâkâni'de nâzır. Eserlerinin çoğu hukuk alanındadır.
10. Süleyman Nazif Bey. Gazete yazarı.
11. Ahmed Cevdet Bey. *İkdam* gazetesi sahibi.
12. Abdullah Zühdü Bey. *Yeni Gazete* sahibi.

80 Edebiyatta, kolay olmasına rağmen benzerini başkasının zor gerçekleştirdiği bir yazı türü. (çeviren)

13. Mahmud Sadık Bey. Yazar.
14. Ubeydullah Efendi. Aydın mebusu.
15. Ahmed İhsan Bey. *Servet-i Fünûn* sahibi.
16. Doktor Arif İsmet. Beyoğlu mebusu.
17. Samih Bey. Şair ve yazar. Aynı zamanda Beyoğlu mutasarrıfıdır.
18. Diran Kelekyan. *Sabah* gazetesi yazarı. (Ermeni)
19. İsmail Müştak. Meclis-i A'yân/senato başkatibi.
20. Said Paşa. Meclis-i A'yan/senato başkanı. Bu zat Türk yazarlarının en büyüğüdür.
21. Ali Şefik Bey. Yazar ve hiciv (yergi) türünde şiirler yazan şair. Aynı zamanda Bitlis maarif müfettişidir.
22. Cavid Bey. Maliye nazırı. Ekonomik konularda önemli eserleri vardır.
23. Musa Kazım Efendi. A'yân mebusu. Dinî konularda eserleri ve yazıları vardır.
24. İsmail Hakkı Efendi. Dinî konularda eserleri ve yazıları vardır.
25. Mustafa Asım Efendi. İstanbul mebusu. Eserlerinin çoğu dinî konulardadır.
26. Mahmud Şevket Paşa. Anayasanın koruyucusu. Askerî konularda eserleri vardır.
27. Gazi Ahmed Muhtar Paşa. A'yândan. Askerî konularda eserleri vardır.
28. Ahmed Muhtar Paşa. Mühendishane nâzırı. Askerî konularda eserleri vardır.
29. Kaymakam Osman Senayi Bey. Askerî konularda eserleri vardır.
30. Necib Âsım Bey. Askerî konularda eserleri vardır.

31. Yüzbaşı Ahmed Reşid Bey. Askerî konularda eserleri vardır.

32. Ali Reşad Bey. Vefa lisesi müdürü. Yazar ve çevirmen.

Bunlar bu yüzyılın en meşhur Türk edebiyatçılarıdır. Ayrıca Türk dili ile çok güzel yazan Arap yazarlar da vardır. Bunlardan birisi *Sabah* gazetesi baş yazarlarından. Zeki Megamiz Bey'dir. Zeki Megamiz Bey Arapça yazmasının yanında Türk dilinde de gayet güzel yazılar yazmaktadır. Dikkati çeken bir husustur ki, Türklerin çağdaş yazarlarından en iyi edebiyat ürünü verenler Arap edebiyatını en fazla ve en iyi bilenlerdir.

* * *

İstanbul'da basın

İstanbul'da basın hayatı oldukça eskidir. İstanbul'da yayınlanan ilk gazete 1831 yılında yayınlanan Fransızca *Monitor De Reyan* gazetesidir. Daha sonra Türkçe olarak *Takvîm-i Vakâyi* gazetesi ve *Cerîde-i Havadis* gazetesi çıkarılmıştır. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz zamanında çıkan gazetelerin sayısı çoğalmış, 1866 yılında Fransızca olarak çıkanların dışında Türkçe olarak çıkan gazeteler 36 adede ulaşmıştır. Gazete sayısı her geçen gün artmış, Sultan Abdülaziz'in son zamanında 46'yı bulmuştur. Geçen yılın *Hilâl* dergisinde bu konuyu detaylı olarak ele almıştık.

Abdülhamid zamanında özgür olarak yazan gazetelerin sayısı artmış, bunların pek çoğu zulümden korkarak ve kontrolden kaçmak amacıyla İstanbul dışında yayımlanmıştır. Bu konunun açıklanması uzun zaman alır. *Hilâl*'in adı geçen sayısında bu gelişmenin tarihini yazmış bulunuyoruz. Burada sadece günümüzde İstanbul'da yayınlanmakta olan basın ürünlerini sahiplerinin isimleri, gazetenin metodunu ve yaklaşık olarak basılan

miktarını belirterek kaydedeceğiz. Bu konuyu yazarken konuyu en iyi bilenlere itimat ederek kaleme aldık.

Günlük Türkçe gazeteler

Gazetenin adı	Sahibinin adı	Konusu/tarzı	Adet
	Ahmed Cevdet	(kapandı)	20.000
	Mihran Efendi	mutedil	15.000
	Hüseyin Cahid	özgür	15.000
	Ebuzziya Tevfik Bey	radikal	10.000
	Nesim Mezliyah Efendi	mutedil	12.000
	(Ahmed) Midhat Efendi	---	3.000
	Ahmed Fethi	---	3.000
	Hükümet	resmî	800
	Abdullah Zühdü	---	12.000
	İttihat Terakki Cemiyeti	---	3.000

Haftalık Türkçe gazeteler

	Ahmed İhsan	edebiyat	4.000
	komisyon	hukuk	1.000

Günlük Türkçe mecmualar

(resimli)	---	edebiyat	2.500
	komisyon	din	2.000
	---	bilimsel	1.000
(resimli)	---	edebiyat	---

	Cavid Bey	ekonomi	---
	Salah Cimcoz	---	10.000
	Fuad Bey	komedi	10.000
	---	komedi	5.000
(resimli)	Mahmud Kenan	komedi	5.000
(resimli)	---	komedi	1.000
	---	komedi	2.000
	---	kadın	1.000
	---	---	---
	---	kadın	1.000
	hükümet	resmi	---
	hükümet	resmi	---
	hükümet	resmi	---
	hükümet	resmi	---
(aylık dergi)	---	resmi	2.000

Anayasadan sonra çıkan

Arapça gazeteler (haftalık)

	Ahmed Paşa	kapandı	---
	Selâvî	kapandı	---
	Selâvî	kapandı	---
	---	kapandı	---
	Mahzûmi Paşa	kapandı	---
	Cemiyetu'l-Arabiyye	kapandı	---
	Safa Bey	kapandı, sonra yine yayınlandı	---
	Neccar İbrahim Efendi	hâlen yayınlanıyor	---

* * *

Yabancı Gazeteler

Satılan en çok yabancı gazete Yunanca (veya Rumca) yayınlanan gazetelerdir. Bunların en meşhurları *Kotastaniyopolis, Tahoromis* ve *Porozis*'tir. Bunlardan sonra Ermenice gazeteler gelir.

Fransızca gazetelere gelince: En meşhurları "*İstanbul de La Turqıe*" "*Le Fant Herald*" "*Monitor Oriantal*" gazeteleridir. Ayrıca Almanca olarak yayınlanan gazeteler de vardır. İngilizce olarak gazete yayınlanmamaktadır. Ancak Fransızca olarak yayınlanan "*Le Fant Herald*" gazetesinde İngilizce sayfalar da yer almaktadır.

Ayrıca harfleri Ermenice fakat yayın dili Türkçe, harfleri Yunanca fakat yayın dili Türkçe gazeteler de yayınlanmaktadır. Bunlardan başka İbranice harflerle İspanyol dilinde yayın yapan gazeteler de vardır.

Özet bir ifade ile söylemek gerekirse, İstanbul'daki gazetelerin sahiplerinin ekonomik dayanağı gazetelerin çarşı-pazarda peşin olarak satılmasıdır. Bizde olduğu gibi abone sistemi yoktur. İstanbul'da bir günde basılan gazetelerin sayısı bizde (Mısır'da) basılan gazetelerin kat kat fazlasıdır. Ne var ki bizde basılan yabancı gazeteler İstanbul'da basılan yabancı gazetelerden kat kat fazladır. Bu durum yabancı unsurların Mısır'da İstanbul'dan daha baskın olduğunu göstermektedir.

* * *

Matbaalar

İstanbul doğu kentleri arasında çok eskiden beri Arapça matbaa harflerine sahip olan bir kenttir. İstanbul'da matbaada basım eylemi 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. İlk başlarda matbaa harfleri Paris harf stilinde idi. Çünkü İstanbul'da ilk olarak matbaayı kuran Muhammed Said Efendi Paris'te bir

süre ikamet etmiş, orada gördüğü Arapça basım yapan matbaaları görmüş ve bunları İstanbul'da bir matbaa kurarak uygulamak istemişti. Daha sonraları Abdürrahim Efendi yeni stilde harfler döktürmekle ilgilenmiştir ki bu harfler meşhur İstanbul stili harfleri oluşturmuştur. Daha sonra 1873 yılında bu harfler daha da geliştirilmiş, daha sonra İstanbul stili bu Arapça harfler şimdi Mısır'da ve Suriye'de kullanılan harfler olarak Arap âleminde de yayılmıştır.(81)

En eski Arapça harfler

İstanbul'daki basım hayatının uzun bir tarihi vardır ki burası üzerinde durulacak yer değildir. Kısaca söylemek gerekirse İstanbul'daki basım çalışmaları ve basılan eserler hem kalite, hem de estetik bakımdan bizdekinden daha iyidir. İstanbul'da basılan eserler Avrupa'da basılanlara yakındır.

İstanbul'un en meşhur matbaası Osmanlı Matbaası, en kaliteli ve nefis olanı ise Ebûzziya Matbaası'dır. Daha sonra Sabah Matbaası ve şimdi Vatan Matbaası olarak bilinen, daha önce bilmece-bulmaca kabilinden bilgiler içeren gazeteleri basan Tahir Matbaası. Daha sonra *Servet-i Fünûn*'un basıldığı Ahmed İhsan Matbaası. Bu matbaaların çoğu müslümanların elindedir. Ayrıca sahipleri Ermeni olan pek çok matbaa da vardır.

Osmanlı hükümetinin de Matbaa-i Âmire adlı bir matbaası vardır. Bu matbaanın harfleri "ta'lik" türünde olup son derecede güzeldir. Bu matbaa Abdülhamid zamanında kapanmış olup yakında açılacaktır. Resmi matbaalardan bir diğeri

81 Yazar bu cümleden sonra şöyle devam ediyor: "Şu okuduğunuz makalenin harfleri bu sözünü ettiğimiz harflerle yazılıp okunmaktadır. Bu harflerle eskiden kullanılan Arapça harflerini karşılaştırınız." Yazar bunları söyledikten sonra İstanbul stili harflerin şekillerini anlatan resimlere yer vermektedir. Biz günümüzde bunlara değer vermenin bir anlamı olmayacağını düşünerek metinden bu kısmı çıkardık. (M. Harb)

de Bahriye'nin matbaasıdır. Seraskerliğe ait bulunan matbaa da resmi bir matbaadır. Burada askeriyenin ve bahriyenin gazeteleri basılmaktadır. Harbiye Okulu'nda da ders kitaplarını basan bir matbaa vardır.

* * *

Okullar

İstanbul'daki okullar ya hükümete bağlı resmi okullardır veya yabancılara ait okullardır. Resmi okullar ya askeri veya resmi yönetime bağlıdır. Resmi yönetime bağlı okullar dört kademeden oluşmaktadır:

1- İlk okul
2- Rüşdiye
3- İdadiye
4- Âliye.

Askeri okullar da dört kademeden oluşmaktadır:

1- Rüşdiye
2- İdadiye
3- İdadiye Tıbbiye
4- Âliye.

Bu kademelerden her biri için bir medrese/okul düzeni vardır. İhtiyaca göre (bazı kademelerde) okul düzeni olmadan da eğitim verilebilmektedir. Âli (Yüksek Öğrenim) kademelerdeki okulların Mülkiye-i Tıbbiye ve Mülkiye-i Askeriye türleri vardır. Ayrıca Bağdat ve Selanik'te şubeleri olan bir de Hukuk Medresesi vardır. Ayrıca mühendislik bölümünün de Askeri, Mülki ve Bahriye türleri bulunmaktadır. Bu okullarla ilgili bulunan kanun gereği olarak hükümet, Âliye medreselerinin askeri, mülki ve bahriye bölümlerini bitiren öğrencileri görevlendirmekle yükümlüdür.

Âsitâne'de/İstanbul'da erkek ve kadın için ayrı ayrı bir öğretmen okulu bulunmaktadır. Buralarda kadın ve erkek öğretmenler yetiştirilmektedir. Rüşdiye kademesinde de kızlar için okullar vardır. Erkek çocuklar için açılmış Sanayi Medreseleri de vardır. Bu medreselere Sıbyan Sanayi Mektebi denilmiştir. Burayı bitirenler asker olurlar. Bunlardan başka Ticaret, Baytar ve Musiki mektepleri de vardır. Musiki mektepleri askeri okullardır. Bunlara Musikiyi Hümâyun denilmektedir.

Bu okullarda eğitim Türkçe ile yapılmaktadır. Yani bu okullarda eğitimin Türk dili ile olması kuraldır. Fakat Arapça ve Fransızca dil eğitimi almak zorunludur. Askeri okullarda Almanca ve Rusça da öğretilmektedir. Âliye Mülkiye mekteplerinde Rumca ve Ermenice de öğretilmektedir. Zorunlu olmamakla beraber isteyenlere Bulgarca da öğretilmektedir.

Okullardan başka camilerde de okuma yazma, Kur'an ezberleme ve Arapçaya dâir temel bilgiler öğretilmektedir.

Osmanlı memleketinde eğitim, medeni ülkelerdeki uygulamaya uyarak zorunludur. Ne var ki bu bağlamda zorlamaya başvurulmamaktadır. Umulur ki Anayasadan sonra eğitimin yapılması hususunda zor da kullanılacaktır. Nitekim maarifin bütçesinde artırıma gidilmiştir. Bu inkılâbı yapanlar eğitimin faydasını ve eğitime olan ihtiyacı insanların en iyi bilenleridir. Nitekim Anayasa uyarınca hükümetin programında buna yer verilmiştir. Çünkü zararlı bağnazlığı ortadan kaldıracak yegâne yol eğitimdir.

Yabancı okullara gelince: Bunların sayısı çok değildir. Mevcut yabancı okullarının çoğu iptidai/ilkokul düzeyindedir. Âsitane'de bulunan her bir milletin çocuklarına eğitimlerini vermeleri amacıyla ibtidai düzeyde okulları bulunmaktadır. Ermenilerin, Rumların ve Fransızların okulları bu kabildendir. Fransa Sultani mektebinin yapılması için yardımda bulunmuştur. Bu okul

Fransızcanın iyi öğrenilmesi amacıyla yapılmış olup idadi/lise kademesindedir.

Âli/Yüksekokul düzeyinde olan yabancı okulları üç tanedir:

1- Robert Amerikan Mektebi. Bu okul Beyrut'taki Suriye fakültelerinin tarzında fakülte düzeyinde bir okuldur. Robert Mektebi boğazda Bebek civarında bir yerdedir. Okul birkaç tane büyük binadan oluşmaktadır. Bu okulun Osmanlı devletinde hürriyet ve cesaret duygularıyla yoğrulmuş bir ruhun meydana gelmesinde büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Anayasayı elde etmek hususunda da yardımı olmuştur.

2- Yunan Salüs Mektebi. Bu mektep beyliklerin adalarından olan Halki adasındadır. Bu okuldan yüksek eğitim almış ruhaniler/papazlar mezun olmaktadır. Bu okulu bitirmiş pek çok öğrenci bulunmaktadır.

3- İstanbul'un Fener mahallesinde bulunan Fener Okulu ki bu okul, yüksek ticaret okuludur.

Kütüphaneler

Daha önce camilerden söz edilmişti. Âsitane'deki camilerin sayısı 480'dir. Bu camilerin çoğunda aynı zamanda içerisinde faydalı kitaplar bulunan bir kütüphane vardır. Fakat İstanbul'da ayrıca umumi kütüphaneler vardır. Bu kütüphanelerin bazısı camilerde, bazısı hayır sahipleri tarafından kamu yararına vakfedilmiş camilerden başka yerlerdedir. Bu kütüphanelerin her birinde, isteyenin kitapların konularına ulaşmasını sağlayan bir fihrist bulunmaktadır. Kütüphanede kitap mütalaa etmek isteyen kimse dilediği kitabı isteyip okuyabilmektedir.

Bu kütüphanelerin en meşhuru ve en büyüğü Beyazıt Cami'i yanında bulunan Umumi Kütüphanedir. Kitapların dolaplardaki sıralanışı ve mütalaa veya herhangi bir kopya almak için

konulmuş bulunan masalar bakımından Hidiv Kütüphanesi'ne benzemektedir. Diğer kütüphanelerde fihrist bulunmasına rağmen istenilen kitaba ulaşmak zordur. Çünkü kitapların yerleştirme düzeni eski usule göredir. İstanbul'da bulunan önemli kütüphanelerin sayısı 29'a ulaşmaktadır. Bu kütüphanelerde bulunan kitapların toplam sayısı 70.000 ciltten fazladır. Kütüphanelerin isimleri ve içerisinde bulunan kitapların sayısı şöyledir:

Kütüphane Adı	Cilt Sayısı	Kütüphane Adı	Cilt Sayısı
Umumi Kütüphane	13464	Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi	1063
Laleli Kütüphanesi	3790	Veliyyüddin Carullah Kütüphanesi	2132
Fatih Kütüphanesi	5400	MuhammedMuradEfendiKütüphanesi	1927
Şehit Ali Kütüphanesi	2878	Bursalı Mustafa Efendi Kütüphanesi	262
Ayasofya Kütüphanesi	5072	Yeni Cami Kütüphanesi	1534
NuruosmaniyeKütüphanesi	5060	Süleymaniye Kütüphanesi	1077
Beyazıt Kütüphanesi	3285	Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi	1152
Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi	2779	Selimiye Kütüphanesi	655
Aşir Efendi Kütüphanesi	2279	Tevfik Yahya Kütüphanesi	462
Esad Efendi Kütüphanesi	3919	Hüsrev Paşa Kütüphanesi	1177
Atıf Efendi Kütüphanesi	2863	Kethüda Mehmed Efendi Kütüphanesi	220
Feyzullah Efendi Kütüphanesi	2189	Kadızade Kütüphanesi	566
Hamidiye Kütüphanesi	1482	Mihrişah Valide Sultan Kütüphanesi	454
Hamidiye (II.) Kütüphanesi	762	Ragıp Paşa Kütüphanesi	1491
Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi	2073		
		Toplam	71467

Bu ciltlerin konuları dikkate alınarak incelendiği zaman çoğunun fıkıh, hadis, tefsir, edebiyat, tasavvuf ve tarih konularında olduğu görülecektir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

* * *

Kütüphane Adı	Tefsir	Hadis	Fıkıh	Tasavvuf	Tarih	Edebiyat	Dil	Diğer konular
Umumi	453	417	784	570	405	450	1000	9385
Laleli	285	428	784	188	123	299	760	923
Fatih	588	575	1050	350	351	502	630	1353
Şehid Ali Paşa	296	264	422	344	122	42	329	1049
Ayasofya	371	520	592	540	604	594	296	1555
Nuruosmaniye	507	684	635	437	415	759	321	1312
Beyazıt	409	415	518	245	221	141	400	936
Köprülü	234	300	240	200	300	350	400	755
Esad Efendi	196	562	270	503	394	458	182	1353
Atıf Efendi	318	284	449	140	154	300	400	918
Feyzullah Efendi	230	311	540	66	187	220	250	285
Hamidiye	188	255	112	225	210	210	280	664
Hekimoğlu Ali Paşa	204	247	267	261	175	185	220	514
Kılıç Ali Paşa	144	104	191	63	43	74	183	261
Veliyyüddin Efendi	228	182	485	135	63	118	285	637
Muhammed Murad	302	295	346	76	49	16	242	621
Yeni Cami	199	177	380	57	132	105	160	224
Süleymaniye	127	162	305	55	29	30	140	215
Damat İbrahim	224	193	249	24	64	42	188	167
Selimiye	88	160	136	144	93	117	163	216
Hüsrev Paşa	22	45	47	54	140	177	78	614
Kethüda Mehmed Efendi	95	72	191	32	29	71	124	171
Mihrişah Valide Sultan	44	45	61	70	25	63	43	103
Ragıp Paşa	216	29	237	76	88	156	200	489
Aşir Efendi (Bursevi)	121	87	152	41	74	207	132	1727
Toplam	6099	6814	9428	4886	4799	5887	7107	26748

Kütüphanelerde bulunan bu kitapların hangi dil ile yazılı olduğu meselesine değinmemiz kaldı. Bu kitaplar Arapça, Türkçe veya Farsçadır. Bu mesele kitapların konusuna göre değişmektedir. Mushafların hepsi doğaldır ki Arapçadır. Tefsir kitapları da böyledir. Ancak tefsir kitaplarının %5'i Türkçe, %5'i de Farsçadır.

Hadis kitaplarının da %10'u Türkçe veya Farsça olup geri kalanı Arapçadır. Fıkıh ve fetva kitaplarında da durum aynıdır. Tasavvuf kitaplarında 1/3'i Arapça 1/3'i Türkçe 1/3'i Farsçadır. Matematik konusunda da durum aynıdır. Tarih kitaplarında ise dil ağırlığı Türkçedir. Daha sonra Arapça ve Farsça gelmektedir. Edebiyat kitaplarının çoğunluğu Arapçadır. Farsça edebiyat eserleri azdır. Bunların da çoğu divan tarzındadır. Dil kitaplarının ise nadiren başka dilde olanlar dışında hepsi Arapçadır. Bu durum karşısında şunu söyleyebiliriz: Âsitâne'deki kütüphanelerde bulunan kitapların çoğu Arapça'dır.

Bu kütüphanelerdeki kitapların çoğu el yazma eserlerden oluşmaktadır. Bazen bir kütüphanede aynı kitaptan birkaç nüsha bulunmaktadır. Kütüphanelerin hepsinde aynı konuda bir kitaptan çok sayıda kitap bulunmaktadır. İstanbul kütüphanelerindeki kitapların toplamı (Mısırdaki) Hidviye Kütüphanesi'ndeki kitapların tamamına yakındır. Ancak Hidviye'deki kitapların konuları İstanbul'daki kitapların konularından kat kat fazladır. Çünkü Hidviye Kütüphanesi'nde aynı kitaptan üç adet bulunması nadir bir durumdur. Fakat İstanbul kütüphanelerinde aynı kitaptan on nüsha, yirmi nüsha, bazen daha fazla bulmak mümkündür. Ne var ki, İstanbul kütüphanelerindeki kitapların önemi oldukça eski yazma nüshaların bulunmasından ileri gelmektedir. Hatta bunlar arasında nadir nüshalar da yer almaktadır. Bu konuya bu yıl içerisine yakında çıkacak olan ""Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eserimizde işaret edeceğiz. Osmanlı hükümeti bu kütüphaneleri tek kütüphane olarak bir araya getirmek ve kolay yararlanılır bir şekilde düzenlemek azmindedir.

Hilâl dergisinin gelecek yayınlarında İstanbul'un siyasi durumunu ele alacağız.

İnşaallah...

Siyasi durumu

İstanbul'un siyasi durumu diğer durumlarına bakarak daha önemlidir. Çünkü şu durumda bizler bir siyasi inkılâbın ilk günlerinde bulunuyoruz. İnkılâbın durumu konusunda değişik sözler ve sonunun ne olacağı hakkında da farklı görüşler vardır. Kimileri iyimser olup işlerin yoluna girdiği, gönüllerin Anayasayı hazmettiği düşüncesindedir. Artık devlet hakkında ne geriye dönüş, ne de bir başkaldırı korkusu yoktur. Kimileri ise karamsar olup tehlikenin pek yakında olup dört bir yanı sardığı, devleti meydana getiren unsurların parçalanacağı, din ayrılıklarının ortaya çıkacağı, daha önceki dönem artıklarının bir takım arzu ve isteklerinin olacağı endişesini taşımaktadır. Ayrıca cezalandırılan, görevlerinden uzaklaştırılan veya sürgüne gönderilenlerin veya bu inkılâbın gerektirdiği değişikliklerden dolayı intikam duygusu içerisinde olanlardan korkulmaktadır. Bunların yanında görüşlerinde ve korkularında ne iyimser ne de karamsar olmayıp, orta bir kanaatte olanlar da vardır.

Osmanlı devletini sevenler Anayasayı korumak ve korku sebebi olacak meseleleri devre dışı bırakmak konusunda gereken araçları göz önünde bulundurmuşlardır. Ne var ki bunlar problemin çözümü için gereken reçetenin ne olduğu, nasıl bir ilacın alınması hususunda görüş ayrılığı içerisindedirler. Bunun yanısıra rahatsızlığın ne olduğunu ve nerede olduğunu belirlemek hususunda da görüş ayrılığı içerisindedirler.

Geçen yaz İstanbul'a geldiğimiz zaman, özenle üzerinde durduğumuz husus İstanbul'un siyasi durumunun araştırılması olmuştur. Bu hususta çalışırken elden geleni geri bırakmadık. Görüş ayrılığı içerisinde olanların mezhebinin, partisinin ve ırk unsurlarının farklı olmasına rağmen sebepler, sonuçlar, gerçeklerin ortaya çıkması için gerekenlere sorup, meselelerin araştırılması hususunda gerekeni yaptık. Çalışmalarımız sırasında

çözümde başvuru kaynağı olacak en iyi insanlarla tanıştık. Onların eğilimlerini, içlerindeki niyet ve maksatlarını incelerken tüm bu meselelere ılımlı bir tenkitçi gözüyle baktık. Ulaştığımız sonuç aşağıda detaylı olarak anlatılmıştır.

Osmanlı hükümeti ve diğer hükümetler

Bugün Osmanlı hükümeti bir anayasa hükümetidir. Şu kadar ki kendisi ile güç veya işlerin yönetimi hususunda çekişme durumunda olan kurumlar bakımından anayasaya dayanan diğer hükümetlerden farklıdır. Kraliyet ile yönetilen anayasaya dayalı hükümetlerde ana hatlarıyla işleri iki güç yönetir:

a- Bakanlar,

b-Milletvekillerinden oluşan meclis.

Osmanlı devletinde ise hükümetle çekişme durumunda olan üç kuvvet vardır:

a-Milletvekillerinden oluşan meclis,

b-Bakanlar,

c-İttihat Terakki cemiyeti.

Bu cemiyetin devletin işlerine karışması zihinlerde algılandığı gibi eskiden olmayıp yeni çıkmış bir şey değildir. Her devrim hareketinin başlangıcında diğer büyük devletlerde olduğu gibi bu gibi müdahalelerin olması doğaldır. Fakat İttihat Terakki cemiyeti diğer siyasi ve devrimci cemiyetlerden şu özellikleriyle ayrılmaktadır. İttihat Terakki cemiyeti kan dökmeme ve barış yanlısı bir cemiyettir. Bu cemiyet, yeni toplumun değişmeyen kanununa aykırı davranma ve eski dönem yöneticilerinin iyi yanlarını koruma yanlısı olma yolunu seçmiştir.

24 Temmuz 1908 tarihinde anayasa ilan edildiği zaman kılıçlar kınına sokulmuş, süngüler silahlardan sökülmüştü. Çok geçmeden cemiyet bu yola girmekle yaptığı hatayı, toplumun

değişmeyen bir kanunu olduğunu anladı. Bu hatayı anlaması neredeyse anayasayı ve anayasaya taraftar olanları yok edecek kadar etkili olan 13 Nisan olayları[82] sayesinde oldu. Şevket Paşa ve ordusu imdada gelip İstanbul'a girerek mevcut padişahı tahttan indirip yerine kardeşini geçirerek anayasayı ve anayasaya taraftar olanları yok olmaktan kurtardı. Bununla beraber bu sonuca ulaşmak için bin küsur kişiden fazla insan öldürdüler.

Her bir anayasa meydana gelirken, karşı çıkanlar ve temizleme hareketi gereği, aralarında krallar ve ileri gelenler olmak üzere binlerce cana mal olur. Fransız devrimi bu konuda bizim için en büyük delildir.

Fransızlar 1789 yılında anayasayı veya hürriyeti ilan ettiler. Kılıçlar kınına ancak birkaç yıl sonra girdi. Bu süre içinde eski yönetim döneminin adamlarını, önde gelen eşrafı ve kralları Fransa'dan kovdular. Bunların sahip oldukları mal ve mülklerine el konularak kendilerini ortadan kaldırdılar. Krallar bile koyunların mezbahaya sevk edildiği gibi ölüme götürülmüştür.

Bu devrim nerede? Hareket noktası sevgi ve uyum olan Osmanlı'nın barışçı devrimi nerede? Eski dönemin adamları hürriyetçilere asılsız iftiralar atmamış olsalardı yapılan devrim yolunda bir kişinin kanı dökülmezdi. Bu konuda erdem

82 13 Nisan 1909 tarihindeki bu olay Hicri Rumi tarih karşılaştırmasında 31 Mart tarihine denk düşmektedir. Yazarın 13 Nisan olayı ile ifade ettiği mesele tarihimizde 31 Mart vakası olarak bilinen olaydır. Bu olay, İstanbul'da avcı taburlarının başlattığı meşrutiyet karşıtı ayaklanmadır. 31 Mart olayının sonuçları kısaca ifade edersek şöyle özetlenebilir:
1) Mahmut Şevket Pasa komutasındaki Hareket ordusu İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırmıştır. (M. Kemal bu orduda Kolağası/Yüzbaşı rütbesindedir.)
2) II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Yerine V. Mehmed Reşat padişahlığa getirilmiştir.
3) Kanun-i Esasinin (anayasanın) bazı maddeleri değiştirilmiştir.
Not: II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle Osmanlı Devleti yönetiminde İttihat ve Terakki dönemi başlamıştır. (Çeviren)

sahibi olması ve kendilerine teşekkür edilmesi gereken kimseler, bu devrimi düzenleyenler; yani akılcı ve hikmetli davranışlarıyla dünyayı hayretler içerisinde bırakan İttihat Terakki cemiyeti üyeleridir. Onlara uzak-yakın herkes, onların daha önce hiçbir kimsenin yapmadığı bir şeyi gerçekleştirdiğini itiraf etmişlerdir. Nitekim geçen yıl yazdıklarımızın arasında bu devrimin tarihi de yer almaktadır. Sözü edilen yazıda bize ulaşan kadarıyla bu cemiyetin tarihinden de söz etmiştik. Bu cemiyetin fazlasıyla gizliliğe düşkün olmaları sebebiyle hâlâ bu cemiyet hakkında detaylı bilgi edinmeye karşı şiddetli bir arzu duymaktayız. İşte bu yüzden İstanbul'a geldik, bu cemiyetin aslını ve tarihini onu en iyi bilenler aracılığı ile araştırdık. Ulaştığımız bilgileri sunuyoruz:

İttihat Terakki Cemiyeti

Hilâl dergisinin geçen seneye ait ilk sayısında şu bilgileri vermiştik: Bu cemiyet 1894 tarihinde İstanbul'da kurulmuş, daha sonra Paris'e taşınmıştır. Ayrıca detaylı olarak nasıl bir düzeni olduğunu, tarihi gelişim içerisinde nasıl şubesi bulunduğunu ve geçirdiği dönemleri anlatmıştık. Murad Bey'in İstanbul'a dönmesiyle cemiyet zayıflamış, Damat Mahmut Paşa ve oğlu Prens Sabahattin eliyle yeniden kalkınmıştır. Sonunda Cemiyetin Selanik'teki şubesi ve üyelerinden Enver ve Niyazi aracılığıyla devrim gerçekleşmiştir. Özetle şunu söyleyebiliriz ki adı geçen cemiyetin Selanik şubesi merkezi Paris'te bulunan cemiyetin aynısıdır.

Fakat son araştırmalarımızda öğrendik ki anayasayı gerçekleştiren cemiyetin Selanik'teki varlığı bir şube halinde olmayıp, 1906 yılında bağımsız bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki cemiyetin oluşumu; cemiyete giriş, asıl görevler ve üyelerin hürriyetçi Türklerden olması gibi hususlarda, ilk cemiyetin oluşumu gibi olmuştur. İlk cemiyetin adı "Nizam ve Terakki

Cemiyeti" idi. En önemli üyeleri de Ahmed Rıza Bey, Halil Ganem ve doktor Nazım Bey idi.

Ortada sanki hürriyetçiler işi ağırdan almışlar da bunu üzerine içlerinden bir gurup Selanik'te yeni bir oluşum meydana getirmişler gibi bir durum var. Yeni oluşumu meydana getirenler arasında Talat Bey, Rahmi Bey, (Emanuel) Karasu ve Manyasizade bulunuyordu. İşte bunlar yeni bir cemiyetin bir benzerini kurarak adına "İttihat ve Terakki Cemiyeti" demişlerdi. Bu isimle kurulan ilk hürriyetçi ve ordu eliyle en yakın ve en çabuk yoldan anayasa isteğinde bulunan cemiyet, bu cemiyettir. Bu cemiyete mülazım/teğmen rütbesinden binbaşı rütbesine kadar olan küçük rütbeli subaylar üye oldular. Bu rütbelerde olan subaylar ordunun özünü oluşturan kuvvet sahibi kimselerdir. Selanik'teki bu cemiyetin haberi Paris'teki "Nizam ve Terakki Cemiyeti"ne ulaşınca Paris'teki cemiyetin başkanı Ahmed Rıza Bey isim üzerinde bir inceleme yaptı ve Selanik'teki cemiyetin de aynı isimde olmasını istedi. Selanik gurubu bunu kabul etmedi.

Selanik'te oluşan İttihat Terakki cemiyetine ancak ve ancak asıl görevinde sebat gösteren ve Abdülhamid'in vaatleri ve parasına aldanmayanlar üye olarak alınmıştır. Cemiyet ciddi bir şekilde işi ele almış ve meşhur olarak bilindiği üzere sonuçta anayasayı gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu noktadan sonra cemiyet idareyi ele almış, idarede en üstün söz sahibi olmuştur. Cemiyetin üyelerinin çoğunun kim olduğu bilinmemektedir. Cemiyetin üyelerinden açıkta olup insanlar tarafından bilinenlerin bir gurubu, aralarında zamanın üç veziri/bakanı bulunan üst düzey yöneticilerdendir. Bu üç bakan dâhiliye nazırı Talat Bey, maliye nazırı Cavid Bey ve Maarif nazırı Nail Bey'dir. Bu üç bakanlık devletin en önemli bakanlığıdır. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz cemiyetin en meşhur üyeleri şunlardır:

İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyeleri

1. Dâhiliye/İçişleri nazırı Talat Bey: Edirne'lidir. 38 yaşındadır. Dâhiliye nazırı olmazdan önce telgraf teşkilatında çalışmıştır. Güzel görünümlü bir fiziği olmakla beraber kilo almış bir görünümü vardır. Güzel ahlakı ile bilinen Talat Bey'in zekâsı bilgisinden fazladır. Öylesine bir ikna gücüne sahiptir ki bir kimse ile görüşmeye oturduğu zaman karşısındaki kimse nezâketinden dolayı ona görüşümü kabul ettirdim sanır. Oysa görüşmenin sonunda karşısındaki kimse çok geçmeden istese de istemese de ona boyun eğmek zorunda kalmıştır. Talat Bey zengin değildir ve bekârdır.

2. Rahmi Bey: 39 yaşında olan Rahmi Bey uzun boylu ince adaleli kır saçlı bir fiziki yapıya sahiptir. Evli ve bir çocuk babasıdır. Cemiyetin zengin üyelerindendir. Servetini cemiyetin zaferi yolunda harcamıştır. Onun cemiyetteki yeri sahabe arasında Ebû Bekir'in yeri gibidir. Bu özelliği ile birlikte kendisi bir casus gibi Abdülhamid'in casuslarını takip ederdi. Abdülhamid onun hürriyetçilere olan yardımından hoşlanmaz, onu anarşistlerden sayardı. Bir keresinde huzurunda Rahmi Bey'in adı geçmişti. Bunun üzerine Abdülhamid şöyle dedi: "*Rahmi anarşistlerin bayraktarlığını yapan bir anarşisttir.*"

3. Karasu (Emanuel): Aslı Selanik yahudilerindendir. Mesleği avukatlıktır. Servet sahibi birisi değildir ama zeki bir kimsedir. Uzun boylu, adalesi güçlü olmayan Karasu esmer tenli, aksakallı bir fiziğe sahiptir. Diğer arkadaşlarından ayrıcalıklı özelliği mason olmasıdır. Pek çok Türk gencini mason cemiyetine sokma eylemini gerçekleştirmiştir. Karasu şu sırada Selanik mebusudur. Ekonomik alanda güçlü bir kişiliğe sahiptir. Meclisi Mebusan'da ekonomik konularda Cavid Bey ile yarış halinde idi. Karasu meclisteki çekişmede başarılı olamadı ve Maliye Bakanlığı Cavid Bey'e verildi.

4. Manyaslı Refik Bey: İstanbul halkından olan Refik Bey avukattır. Mithat Paşa'nın meşhur mahkemesinde avukatlığını yapmıştır. Abdülhamid intikam olarak onu avukatlık mesleğinden ihraç ettirerek, İstanbul mahkemelerinde duruşmalara katılmasını yasakladı. Bunun üzerine Refik Bey Selanik'e sığınarak orada hürriyetçilerle çalışmaya başladı.

52 yaşında ölen Refik Bey ömrünün 35 yılını, çevresinde oluşan edebiyata düşkün Osmanlı gençleri arasında gizliden gizliye hürriyet ruhunu yaymaya sarf etmiştir. Hürriyetçiler zafere doğu yaklaşırken, kanun bilgisindeki genişliği ve engin deneyimi sebebiyle hürriyetçilerin en değerli görüş sahiplerinden birisi idi. Esmer tenli, büyük değirmi sakallı olan Refik Bey çalışkan ve onurlu bir kimse idi. Refik Bey Adalet Bakanı oldu.

5. Cavid Bey: Selanik asıllı olan Cavid Bey çocukluğundan itibaren zihin kuvveti ve zekâsının keskinliği ile meşhur olmuştu. İlimlere karşı eğilimi olan Cavid Bey, ilim tahsili için gayret göstermekle beraber âdeta çalışmayı sevmek fıtratı üzere yaratılmıştı. Onu her gören hep ciddi konularda çalışırken bulurdu. Şimdilerde 35 yaş civarında bulunan Cavid Bey, bu sürenin büyük bir kısmını eğitim-öğretimle meşgul olarak geçirdi. Bir süre gazete ve dergilerde yazı yazdı. Kendisinin ekonomi alanında eserleri vardır. İkna edici bir hatip olan Cavid Bey Osmanlı devletinin en iyi hatiplerinden ve ekonomik konuları en iyi bilenlerindendir. Onun bu özelliğine Avrupalı bilim adamları tanıklık etmişlerdir. Cavid Bey evlenmiş, fakat eşi çocuk dünyaya getirmeden ölmüştür. Cavid Bey hâlen Osmanlı devletinin maliye bakanıdır. Maaşıyla geçinen Cavid Bey'in başka bir geliri yoktur. Kısaya yakın orta boylu olan Cavid Bey sakalsız, iyi ahlâklı ve hoş sohbet bir kimsedir.

6. Doktor Nazım Bey: Paris'te Ahmed Rıza Bey'le birlikte hürriyet uğrunda "Nizam ve Terakki" döneminden beri en eski

çalışanlardan birisidir. Selanik asıllı olan Nazım Bey'in mesleği doktorluktur. Tıp eğitimini İstanbul'da alan Nazım Bey tıp bilgisini geliştirmek üzere Avrupa'ya gönderildi. Nazım Bey Paris'te Ahmed Rıza Bey ile tanıştı. Diğerleri dışında bu ikili hürriyetçilik akımı zafere ulaşıncaya kadar birbirlerinden ayrılmadan azim ve sebatla çalıştılar. Zira bu ikili dışındakilerin pek çoğu Abdülhamid'in para veya vazife teklifine aldanarak hürriyet uğrundaki çalışmalarından vazgeçtiler. Nazım Bey, Ahmed Rıza Bey gibi cemiyete önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Nazım Bey İttihat Terakkinin sır kâtibi, prensiplerinin propagandasını yapan ve çevrede cemiyetin bir elçisi gibi çalışan bir ferdi idi. Ölüm tehlikesini göze alarak gizlice zor görevler yerine getirmiştir. Kendisine uzak veya yakın olan herkes onun çalışmaları sırasında deha ve zekâ ortaya koyduğunu itiraf etmiştir.

Nazım Bey bazen bir ihtiyar, bazen bir papaz, bazen bir tütün satıcısı, bazen bir asker kıyafetiyle sokağa çıkardı. Polis onun çıktığını bilir, fakat nerde olduğu bilemez ve arasa da bulamazdı. En çok saklandığı bölge Rumeli ve Anadolu, özellikle İzmir idi.

Esmer tenli olan Nazım Bey kısa boylu, iyi konuşan, delilli konuşmada Rahmi Bey'den üstün bir konuşmacıydı. Hiç evlenmemiş olan Nazım Bey'in şimdilerde yaşı 35'tir.

7. Ahmed Rıza Bey: Ahmed Rıza Bey şimdi 49 yaşında olup, Meclisi Mebusan'ın başkanıdır. Gençliğinde Hüdavendigâr/Bursa vilayetinde Maarif-i umumiyye müdürü idi. Daha sonra yapılacağı açıklanan ıslahatı müteakiben oradan ve Türkiye'den kaçarak Paris'e gitti. Tüm zamanını felsefe öğrenimine ayıran Ahmed Rıza Bey, August Comte'un "positivizm" (olguculuk) öğretilerini tercih ederek bu konuda derinlemesine araştırmalar yaptı. İstanbul'daki İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri ona tam manasıyla güvenip, kendisini cemiyetin Avrupa'daki işlemlerini yerine getirmek üzere vekil tayin ettiler.

Ahmed Rıza Bey 1896 yılında Paris'te Meşveret adını verdiği Türkçe bir gazete çıkarmaya başladı. Gazete ile birlikte bir de Fransızca ek bulunuyordu. Cemiyetin bu sırada iki temsilcisi bulunuyordu. Birisi Meşveret gazetesinin sahibi Ahmed Rıza Bey, diğeri Mısır'daki Mizan sahibi Murad Bey idi. Meşveret'in Fransızca ekinin en büyük yazarlarından merhum Halil Gânem Paris komisyonunun sekreteri idi. Ahmed Rıza bey özellikle onuruna düşkünlüğü ile meşhur idi. Paris'te iken ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışırken pek çok acı ve sıkıntılar çekmiştir. Oysa mâbeyn (İstanbul) bir takım rütbe ve para vadi ile gönlünü alıp mâbeyn tarafına geçmesini teklif ederken o bunları reddetmiştir.

8. Muhammed Arif Bey: Rumeli asıllı olan M. Arif Bey, şu sıralarda 34 yaşındadır. Fiziki yapı olarak orta boylu, esmer tenli ve dolgun bir vücuda sahiptir. Meclis-i Mebusan'da Dirimli mebusu olarak seçilmiştir. Mebus olmazdan önce avukatlık yapan Arif Bey bir hukuk dergisinde yazı yazmaktadır. Rumeli'de hürriyet prensiplerinin yayılması için en çok çalışanlardan birisidir. Bekârdır ve servet sahibi değildir.

9. Habib Bey: 42 yaşında olup askeri kaymakamdır.([83]) Esmer tenli ve orta boylu olan Habib Bey Rumeli'de hürriyet prensiplerinin yayılması için çalışanlardan birisidir.

83 Kaymakam kelimesi günümüzde, idari birimlerden ilçelerin en büyük mülki amiridir. Osmanlılarda, sadrazam, hükümet merkezinden ayrıldığı zaman kendisine kubbe vezirlerinden "vezir-i sani" vekâlet eder, bu vekâleti müddetince ona "kaymakam paşa" veya sadece "kaymakam" denildiği gibi "kaymakam-ı rıkab-ı hümayun" veya "kaymakam-ı asitane-i seadet" de denirdi. Kaymakam paşalar, vekaleti müddetince asıl gibi hareket eder, sadrazamın bütün salahiyetlerini (yetkilerini) kullanırdı. Kaymakamın başkanlığında toplanan divana "kaymakam divanı" denirdi. Kaymakamlar, sadrazam gibi divan günlerinde evlerinde divan kurarlardı. Kaymakam paşaların kendine mahsus kıyafetleri vardı. Kaymakamlar, sadrazam gibi zaman zaman gezerek eşya fiyatlarını kontrol ederler, narha riayet edilip edilmediğine bakarlar ve yine sadrazam gibi

10. Dr. Baha Şakir Bey: İstanbul'lu olan Şakir Bey yakışıklı, esmer tenli ve orta boylu bir fiziğe sahiptir. Bundan önceki yüzyılda şimdi veliahd olan prens Yusuf İzzeddin'in doktoru idi. Prens Yusuf İzzeddin onu hürriyet taraftarı gençlerin yetiştirilmesinde kullanır, o da Prens eliyle gençler için gereken masrafı yapar ve onlar arasında düşüncelerini yayardı.

11. İsmail Canbolat: 29 yaşında bir genç olan Canbolat, Osmanlı ordusunda kolağası rütbesinde bir subaydı. İnce bir vücut yapısına, kumral bir ten rengine, ince bir ruha ve temiz bir gönle sahipti. Geniş bir malumata sahip olan Canbolat Bey'i cemiyet önemli işlerde kullanmıştır. Bu cümleden olmak üzere Mustafa Necip Bey ile beraber; hanımı tarafından Enver Bey'in hısımı olan Mustafa Nazım Bey'in ortadan kaldırılması görevini üstlenmiştir. Abdülhamid döneminin büyük casuslarındandı. Nitekim bu hususa Niyazi Bey'in hatıralarından söz ederken işaret etmiştik. Bir kurşun yarası alan Canbolat Bey daha sonra tedavi edilerek sağlığına kavuşmuştur.

12. Hüseyin Cahit Bey: İstanbul halkından olup 32 yaşındadır. Ömrünün çoğunu eğitim öğretim ve yazarlık ile geçirmiştir. Meclis-i mebusanda İstanbul mebusudur ve Tanin gazetesinde İttihat Terakkinin diliyle yazılar yazar. Türk basının en çok yazan, çeşitli konular bulmakta en kudretli, dili çok sert ve oldukça fikir üretimi olan bir yazardır. Tanin'de onun yazısını okuyan kimse onun ne kadar sert, katı ve yazısı güçlü bir yazar olduğunu anlar. Hatta sözleri arasında tehdit ve korkutma ifadeleri vardır. Fakat kendisi ile konuştuğunuz zaman nerdeyse eriyip yok olacak kadar kibar bir insandır. Yakışıklı ve esmer bir fiziği vardır. Uzun süre çalışmakta ve güçlü olmak hususunda arkadaşı Cavid'e benzemez. Bununla beraber cesur, azimli, güçlü

tersaneye gidip bahriye işlerini teftiş ederlerdi. Osmanlı ordusunda, bugünkü yarbay karşılığında olan rütbeye de kaymakam denirdi. (Çeviren)

ve çalışkandır. Sakalı olmayan ve oldukça fakir olan Hüseyin Cahit Bey evli ve iki çocuk babasıdır.

13. Hafız Hakkı Bey: Osmanlı ordusunda kaymakam/yarbay rütbesinde bir subaydır ve Viyana Büyükelçiliğinde kurmay askeri ateşe görevini yürütmektedir. O Türklerin en geniş bilgiye sahip olanı, en cesuru ve en zekisidir. 32 yaşında olan Hakkı Bey kısa boylu, esmer tenli, dolgun vücutlu ve konuşkan bir kimsedir.

14. Nail Bey: Umumi Maarif/Eğitim Bakanıdır. Marifet ve ilim yönünden Türklerin en üst derecede olanlarındandır. Uzun sakallı bir yapısı vardır. Bilginin/ilmin yayılmasını isteyen bir kimsedir. Onun inancına göre anayasayı destekleyecek en ideal yol bilgidir/ilimdir.

Buraya kadar anlatılanlardan şu sonuca varılabilir: İttihat Terakki cemiyetinin açıktan bilinen üyelerinin çoğu İstanbullu veya Selaniklidir. Bunlardan bir tanesi dışında hepsi Türk'tür. Yine bu üyelerin çoğu edebiyatçı, yazar, hukukçu ve iktisatçıdır. Doğaldır ki bunlar Türkçeyi gayet iyi konuşan kimselerdir. Çünkü hepsi Türk'tür. Aynı zamanda Fransızcayı da güzel konuşmakta ve Avrupa edebiyatı hakkında; özellikle Fransız edebiyatı konusunda bilgi sahibidirler. Yine bu üyelerin çoğu fasih Arapçayı da bilmektedir. Esasen Türk edebiyatı ile meşgul olan kimseler, dillerinde yüksek düzeyde ürün vermek istiyorlarsa Arapçaya ihtiyaçları olmadığını söyleyemezler. İttihat Terakkinin üyeleri yaş bakımından çoğunluğu genç olup yaşları 30 ile 40 arasında değişmektedir.

Cemiyetin diğer üyelerine gelince: Onlar Osmanlı ülkesinde her yerde yayılmış durumdadır. Bunların en önemlileri Selanik ve İstanbul'dadır. Cemiyetin en büyük merkezi Selanik'tedir. Üyelerden hiçbiri nerede toplantı yapılacağı hakkında bilgi sahibi değildir. Üyeler, Türklerin yeni yetişen edebiyatçı neslindendir.

Üyeler yeni tür kültürü benimsemişler, yeni bilimlerde engin bilgi sahibi olmuşlar, medeni milletlerle ilişkiler içerisinde olarak kalkınmanın ve geri kalmanın sebeplerini anlamış kimselerdir. Üyelerin kalplerinde bağnaz din duygusu yer almaz. Artık onların mezhebi ittihat/birlik olmuştur. Üyeler hürriyetçi ve cesur birer edebiyatçı, samimi ve doğru kimselerdir. Yalan ve riya nedir bilmezler. Hakikat dışında hiçbir şey için kavga etmedikleri gibi batıl/asılsız bir şey için çağrıda bulunmazlar. Yabancılara düşmanlık beslemezler. Yegâne özellikleri alçak gönüllülük, iyi niyet sahibi olmak, devlet ve millete hizmet etmektir.

İttihat Terakki üyelerinin bu özelliklerini garipsememek gerekir. Çünkü onlar arasında edebiyatçılar, avukatlar, doktorlar, ilim adamları vardır. Bu durumda olan kimselere yaraşan dini bağnazlıktan uzak olmaktır. Bu üyelerle oturup konuşan kimse Avrupa'nın en üst düzeyde yetişmiş bir insanı ile bunlar arasında bir fark göremez.

Cemiyetin çalışmalarında gizlilik esas olduğundan ve üyelerinin isimlerini gizlediklerinden dolayı, cemiyetin dışında kalanlardan bazıları, cemiyetin merkez dışındaki şubelerinde, cemiyet hakkında bildiklerine aykırı şeyler gördüklerinden cemiyeti tenkit etmektedirler. Oysa cemiyet bu yapılan tenkitlerden uzaktır. Ya da her ne kadar insanlar hatasız olduklarını iddia etmemekte iseler de, cemiyet yarar gözettiği bir sebepten dolayı o tür davranışların sergilenmesini caiz görmekte, fakat insanlar bu inceliği görememektedir.

İttihat Terakki cemiyeti öylesine bir güce sahiptir ki küçük-büyük herkes ondan korkar. Her bilinmeyenden korkulur. Hakikat taraftarı olanın düşmanları çoktur. Bundan dolayıdır ki cemiyetin İstanbul'da bilinen üyeleri, kıyafetlerinin altında tabancaları olmadan dışarı çıkmazlar. Yolda yürürken veya uyurken mutlaka tedbirli hareket ederler.

Cemiyet bakanlıklar ve Mebusan Meclisi üzerinde etkisi olan bir konumdadır. Cemiyet, görüşlerini ve amaçlarını üyeleri aracılığıyla uygulamaya sokmaktadır. Cemiyetten olup Mebusan Meclisinde milletvekili olarak görev yapanlar vardır. Bu vekiller mecliste bulunan 160 meclis üyesinden anayasayı korumak ve desteklemek, anayasaya uygun davranmak ve Osmanlı devletinde bulunan ırklar arasında uyum sağlamak üzerine özel olarak düzenlenmiş ve yeminle desteklenmiş bir söz almıştır.

Buraya kadar anlatılanlardan biliyoruz ki cemiyet üyelerinden üç bakan vardır. Ayrıca çeşitli görevlerde bulunan cemiyet üyeleri de bulunmaktadır. Şu kadarını ifade etmek yeter ki, cemiyetin üyelerinden, orduda görevli subaylar da vardır. Bu subaylar cemiyetin en güçlü yardımcısı, keskin kılıcı ve iş bitiren kesimidir. Dün gazetelerde yayımlanan bir haberde artık ordunun siyasetten elini çekeceği haberleri yer almıştır. Bu haberden maksat subayların hükümetin işlerine, valilerin veya diğer görevlilerin çalışmalarına ve görevlerini yaparken onlara müdahale etmeyeceklerini ifade etmektir. Bununla beraber bu subaylar cemiyette aktif üyedir ve toplantılara katılarak cemiyetin söylediklerini benimsemekte ve ihtiyaç halinde cemiyete gereken yardımı yapmaktadır.

Devlet görevlilerinin hatta cemiyette üye olanların gönlüne korku salan sebep, sadece bu değildir. Bu korkunun bir sebebi daha vardır ve belki de en önemlisi budur. Şöyle ki: Cemiyetin çizdiği plandan dışarı çıkanın, anayasayı desteklemek ve korumak görevinde ihmali görünenin hayatı sona erdirilmektedir. Nitekim cemiyete zarar vermesinden korkulan Abdülhamid'in adamları için de aynı karar uygulanmıştır. Nitekim bir başka yerde Nazım Bey'in, Şemsi Paşa'nın ve diğerlerinin ortadan kaldırılmasının böyle olduğunu dile getirmiştik.

Cemiyet bu uygulamayı bazı cesur üyeleri eliyle gizlilik içerisinde gerçekleştiriyordu. Bu üyelere "Cemiyetin Fedaileri" deniliyordu. Çünkü bunlar anayasa uğrunda canlarını feda eden kimselerdi. Devlet adamlarından veya başka kimselerden sapma durumunda olduğu belirlenen birisi olursa veya anayasaya zarar vermesinden korkulan birisi olursa, bu durumda olan kişinin ıslah edilmesinden veya fikirlerinden dönmesinden ümit kesilirse cemiyetin gerçekleştireceği gizli bir toplantıda öldürülmesine karar verilirdi. Öldürülmesine karar verilen kişinin, cemiyetin üyesi olmasına veya başka birisi olmasına aldırış edilmezdi. Cemiyet tarafından alınan bu karar, fedailerden birisi tarafından, fedainin seçeceği bir yol ile gönüllü olarak yerine getirilirdi.

Meclis-i Mebusan

Meclis-i Mebusan en büyük anayasal güçtür. Çünkü bu meclis milletin vekillerinden oluşmaktadır. Meclis hükümetin çalışmalarını kontrolü altında tutmaktadır. Mebusan Meclisi 360 üyeden oluşmaktadır. Irklarına göre üyelerin durumu şöyledir:

Üyeler	Adedi	(Açıklamalar)
Türk	119	Hepsi müslümandır.
Arap	72	Bir tanesi dışında –ki o hıristiyandır- hepsi müslümandır.
Yunan	23	Hepsi Katolik hıristiyandır.
Arnavut	15	Hepsi müslümandır.
Ermeni	10	Hepsi Gregoryen hıristiyandır.
Kürt	8	Hepsi müslümandır.
İspanyol	4	Hepsi yahudidir.
Bulgar	4	Hepsi Ortodoks hıristiyandır.
Sırp	3	Hepsi Ortodoks hıristiyandır.
Eflak	2	Hepsi Ortodoks hıristiyandır.
toplam	360	

Meclisin dini dağılım olarak durumu şöyledir:

Dini	Adedi	(Açıklamalar)
Müslüman	314	
Hıristiyan	42	
-------	4	
toplam	360	

Defalarca meclise gidip geldik ve Arap milletvekillerinden çok değerli milletvekilleriyle tanıştık. Maksadımız gerçeklere vâkıf olmaktı. Çünkü inancımıza göre meclis, milletin düzelmesini umduğu hususlarda ümitlerin toplandığı yerdir. Mecliste gördük ki, işler önem verilerek ve gayretle yürütülmektedir. Meclisin üyeleri günlerinin çoğunu mecliste geçirmekte, toplantılara katılarak gerekli araştırmayı ve fikir alışverişini gerçekleştirmektedirler. Geçen yıl anayasa düzenine geçişin ilk yılı olması yüzünden bir takım problemler yaşanmış olmasına rağmen başka meclislerin aynı şartlar altında gerçekleştiremeyeceği ölçüde işler gerçekleştirilmiştir. Başka devletlerdeki millet meclislerinden esasen ilk yılında bir çalışma beklenilmemektedir. Çünkü ilk yıl genellikle iç düzenleme ile meşgul olmakla geçer.

Fakat bizim meclisimiz 73 meseleden 53'ünü görüşmüştür. Meclis kendisine sunulan bu 73 projeden 53'ünü inceleyerek gereken kararı almıştır. Bu projelerin çoğu önemli projelerdir. Bunlar arasında bütçe de yer almaktadır. Bütçe programı yalnız başına aylarca vakit almaktadır. Özellikle bu bütçe dönemin ilk bütçedir. Rivayet olunduğuna göre Abdülhamid zamanında oluşturulan ilk Meclis-i Mebusanda 18 mesele meclisin gündemine gelmiş, bunlardan sadece biri hakkında karar alınmıştır. Başka devletlerdeki meclis kayıtları incelendiğinde

bizim meclisimizin ilk yılında gerçekleştirdiğini, ilk yılında yapabilen bir tek meclis yoktur.

İşlerin iç yüzünü bilenlerin farklı milletlerden olan milletvekilleri arasında anlaşmazlıklar olduğunu, bunlardan çoğunun Türklere karşı intikam duyguları beslediklerini, bu vekillerin etki altında kalarak ancak istedikleri teklifleri onayladıklarını ileri sürerek tenkitlerde bulunanların varlığını inkâr etmiyoruz. Bu tür şikâyetleri bazı Arap vekillerden işitmiştik. Hatta içlerinden birisinin istifa etme girişiminde olduğu işaretlerini gözlemlemiştik. Çünkü istifa niyetinde olan vekil, mecliste bulunmasının bir faydası olmadığını, çünkü sözüne kulak verenlerin bulunmadığını söylemişti.

Araştırmalarımızdan sonra söylenenlerin iddiayı ortaya atanların bakış açısına göre doğru olduğu ortaya çıktı. Zira Arap veya başka milletlerden bir milletvekili bir teklifte bulunduğu zaman, kendisini destekleyen başka vekiller bulamaz veya kendisi yeterince delil ortaya koyamazsa teklifi düştüğü zaman öfkelenmektedir. Fakat mecliste herhangi bir araştırma yapmak hür bir ortamda gerçekleşmektedir. Mecliste kararlar çoğunluk esasına göre alınmaktadır. Türk unsurdan sonra diğer unsurlar arasında en kalabalık olan milletvekilleri Arap vekillerdir. Arap vekillerden birisi bir teklif getirdiği zaman kendi ırkından kendisini destekleyenler bulunmazsa bunda başkalarının günahı yoktur. Bir günah varsa kendilerinindir. Yapılan teklif zayıf gerekçelere dayanıyorsa, bu teklifin düşmesi doğaldır. Zira meclisin çalışmalarında gözetilen maksat, başka unsurların veya mezhepler söz konusu olmaksızın tüm Osmanlı Milletinin yararını gözetmektir.

Meclis üzerinde gerçekten İttihat Terakki cemiyetinin etkin olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Mecliste bu cemiyetin görüş ve iradesi etkindir. Mecliste bu cemiyetin üyeleri olan

vekillerden meydana gelen kalabalık bir gurup bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu da Türk'tür. Meclisin açılışında bu etki teyit edilmiştir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere 160 milletvekili İttihat Terakki cemiyetini destekleyeceğine ve onun görüşlerini dikkate alacağına dair yemin etmişlerdir. Meclisin bu cemiyetin görüşlerine boyun eğmesinde bir tuhaflık yoktur. Bunun herhangi bir zararı da yoktur. Çünkü bu cemiyet Osmanlılar arasında anayasa konusunda en gayretli ve meclise yardım etmek hususunda her türlü fedakârlığı gösteren bir cemiyettir. Meclis-i Mebusanda ağırlıklı görüş bu cemiyetin ve Türklerin görüşüdür. Diğer unsurlar bu durumu delil göstererek Türklerin, devletin otoritesi ile birleşerek diğer unsurları bertaraf edip, Türkler lehine kararlar aldıklarını ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı diğer unsurlar ile Türkler arasında yanlış anlama söz konusu olmaktadır.

Gerçekten meclisin bazı üyeleri, özellikle Araplardan yeni vekil olanlar, siyasi tartışmalara alışık değillerdir. Bu vekiller bir teklifte bulundukları zaman tekliflerine arzu ettikleri cevabı alamamakta ve bu durumu kendilerinin düşük bir makamda oldukları ve arkadaşları tarafından baskı altında tutuldukları şeklinde değerlendirmektedirler. Bu sebeple guruplaşmakta ve bu durumu Türklerin bağnazlığına nispet etmektedirler. Öte yandan Türkler de bu guruplaşmayı fark edince, Türk ve Arap milletvekilleri arasında yanlış anlama yaygınlaşmaktadır.

Ayrıca bazı milletvekilleri menfaat peşine düşmekte, kendileri veya yakınları için menfaat sağlama çalışmaları yapmakta ve bir takım makam ve mevki peşine düşmektedirler. Umduklarını bulamazlarsa öfkelenmekte ve "Hükümet Türkler için bağnazlık yaptıklarından Araplara görev vermemektedir" demektedirler. Evet, Araplar nüfus sayısına göre, anmaya değer bir vazife almamaktadır. Fakat biz Arapların vazife elde

edememesinin Türklerin bağnaz davranmasından ileri geldiğine inanmıyoruz. Çünkü bu güne kadar İttihat Terakki cemiyetinin bağnazlıktan en uzak bir cemiyet olduğunu görmekteyiz. Cemiyetin bağnaz/katı davranması söz konusu ise ancak anayasa için bağnazlık yapmakta, anayasanın kendilerine engel olduğunu zannedenlere savaş açmaktadır. Cemiyet, görevlere yapılan atamalarda ancak göreve ehil olanları seçmekte, bu hususta dost vesaire gözetmemektedirler.

Türklere kıyasla siyaset alanında bir şeyler yapma gücümüzün durumunun ne olduğunu bilmezden gelemeyiz. Türkler siyaset alanında çok sınavlar vermiştir ve oldukça geniş deneyim sahibidir. Onlar devletin sahibi ve nesilden nesile insanlarını siyasete alıştırmışlardır. Araplar ise uzun bir süre siyasetten uzak bir köşede oturup kalmalarından dolayı siyaseti unuttular. Buna ek olarak hürriyetçi Türklerin siyaset alanındaki çalışmaları sırasında Avrupalılarla olan temasları Araplarınkinden daha çoktur.

Bununla beraber Arap milletvekilleri arasında insaflı, hikmetli görüş sahipleri olan bir topluluk bulunmaktadır. Bunlar gerçekleri bilmekte ve Arap-Türk toplumları arasında yakınlaşmayı sağlama girişimlerinde bulunuyorlar. Meclisin birinci yılı bitmeden iki milletin milletvekilleri arasındaki yakınlaşma adım adım artmıştır. Bu manada bir başka adım daha atılmış, Beyrut milletvekili Süleyman Bostani efendi meclis başkan vekilliğine seçilmiştir. Bostani meclisteki milletvekilleri arasında tek hıristiyan Arap milletvekilidir. Onun başkan vekilliğine seçilmesi Türklerin ırkçılık ve din bazında bağnazlıktan uzak olduklarının delilidir.

Artık umuyoruz ki yanlış anlayış tamamen yok olsun ve tek amaç olan anayasayı korumak hususunda tek el olarak birlikte çalışmalar gerçekleştirilsin. El ele verip tek el gibi olunmazsa

sonuç -Allah göstermesin- tehlikelidir. Çünkü iki ırk arasında güzel anlaşma söz konusu olursa bu durum sadece vekillerin anlaşıp kaynaşması ile kalmaz, devletin her tarafında iki milletin diğer toplulukları ve bireyleri arasında da anlaşma ve kaynaşma meydana gelir. Bu kaynaşmanın olması devletin bekâsı demektir. Parçalanma ve ayrılık ise devletin harap olması demektir. Bu iki durum arasında orta bir şekil söz konusu değildir. Zira Osmanlı devleti anayasayı koruduğu takdirde yaşayacak ve en üst seviyedeki medeni devletlerle yarışacaktır. Şayet Osmanlı devleti anayasayı koruyamayıp aciz duruma düşerse parçalanacak ve yağmalanacaktır. Bundan dolayıdır ki milletvekilleri omuz omuza vererek anayasanın önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmalıdır.

Bunu sağlamak için mutlaka karşılıklı iyi niyet içerisinde olmak, arzu edilmeyen bir durum ortaya çıkarsa durumu sükûnet ve sabırla karşılamak gerekmektedir. Şayet arkadaşının sana yapmak istediği bir kötülükle onu suçlarsan, onun seni böyle bir şey ile suçlaması kolaylaşır. İki kişi birlik içerisinde olmazsa, bu ikiliden birisi mutlaka mağlup olacak, ikilinin en akıllısı galip olacaktır.

Bölünmeyi ve (manasız ve yararsız) yarışmayı terk etmek zorundayız. Avrupa'da çok sayıda olmalarına rağmen siyasi partiler parlamentoda birbirleriyle yarış içerisinde olmakta, görüşleri gözden geçirmek bakımından yarar görmektedir. Fakat bizde bu kadar çok partinin yarış içerisinde olması, bir fayda sağlamadığı gibi zarar vermesi söz konusudur. Çünkü bu durum bizi, gerekli temel konularda birlik olmaktan ve anayasayı desteklemekten alıkoyacaktır. Şimdi biz merkezi yönetim mi, ademi merkeziyetçi yönetim mi meselesini araştırmayı bırakalım. Zira bizim anayasamız için, başka ülkelerin anayasaları için söz konusu olmayan bir takım engeller bulunmaktadır.

Çünkü bizim durumumuz onlarınkinden farklıdır. Bizim anayasayı desteklemek için tutmamız gereken yol, onlarınkinden değişiktir. Şurada, şu andaki durumumuzla ilgili olarak görüşümüzü açıklamamız söz konusu olduğuna göre öncelikli olarak anayasa konusunda korkulan engellerden ve bu engelleri telafi etmenin yollarından söz etmeliyiz.

Anayasa yolundaki engeller

1. Farklı unsurların (ırklar) varlığı

Çağımızda yer kürenin ne doğusunda ne de batısında Osmanlı Devletinde bulunduğu kadar hiçbir devlette değişik unsurlar bulunmamaktadır. Osmanlı Devletinde 10'dan fazla farklı unsur (ırk) bulunmaktadır. Bunlardan her birinin dili, dini, âdeti ve edebiyatı farklıdır. Bunların en önemlileri Türk, Arap, Yunan, Arnavut, Ermeni, Kürt, Bulgar, Sırp ve Eflak ırklarıdır. Bunların çoğu eski ve şerefli bir tarihe sahiptir. Bunlar arasında eski yönetimlerini hatırlayarak bağımsızlık hareketine yönelenler de bulunmaktadır.

Başka büyük devletlerin kalıntıları arasında çoğunlukla geçmişinin şerefiyle övünmesinden ziyade, geçmişi ile övünenler vardır. Bunlar büyük bir ailenin çocuklarına benzerler ki, bu çocuklar arasında kendisinin övünecek bir şerefi bulunmayan zayıf çocuklar ailesinin şerefi ile övünmektedir.

Osmanlıların geçmişinin şerefiyle en çok övünenleri Araplardır. Çünkü onlar İslam dinini yayan, tarihin akışını çeviren basit olmayan bir medeniyet kuranların çocuklarıdır. Bunlar sayıca Osmanlıların en kalabalık olanlarıdır. Bunlardan Arap yarımadasında bir toplum vardır ki kendilerinde hayal gücünü kullanarak şiir söyleme tabiatı vardır. Bunlar kendilerinin her şeye güçlerinin yettiği gibi bir vehim içerisindedirler. Herhalde

bunlar geçmişte soyu ile övünen atalarının şereflerini hatırlamaktan böyledirler. Çünkü onlar Arap olmayanlara Mevâli derlerdi. ([84]) Arap yarımadasındaki bu düşüncede olanlara göre "Türkler geçmişte onları zulüm yaparak" yönetmiştir. Artık bağımsızlaşmanın zamanı gelmiştir. Bunlar Araplığını ve İslam oluşlarını öne sürerek hak ettiklerinden fazlasını istemektedirler. Muhtemeldir ki bunları birileri kışkırtarak halifelik meselesini gündeme getirip "*Arap olamayanın halife olması caiz midir, değil midir?*" davasını gündeme getirmektedirler. Bunlardan konuşmayıp suskun kalanlar bağımsızlık taraftarı olmakla suçlanmaktadır. Nitekim dün gazetelerde yayınlanan bir habere göre Arap yarımadasındaki kabile reislerinden birisi arkadaşlarına ve diğer kabile reislerine, istiklal için birleşmeleri gerektiği konusunda mektuplar yazmıştır. Fakat başarılı olunamamıştır. Her ne kadar bu yayılan haber doğru değilse de bir takım sakıncalara sebep olmakta, sû-i zanna ve devletin işlerinde kargaşaya yol açmaktadır.

84 Mevâli: Veli, velâ kökünden mevlâ kelimesinin çoğulu. Mevlâ; velî, hâmi, yardımcı, dost, sahip, efendi, mâlik, nimet veren veya nimetlenen, köle, köle satın alan yahut satan, akraba, komşu, halef, konuk, amca, amcaoğlu, oğul, yeğen, misafir, muhib, tâbi', ortak, hısım, yakın gibi anlamlara gelmektedir. Gerek mevlâ gerekse mevalî kelimeleri, hadislerde de bazen efendi, bazen de azadlı köle anlamında kullanılmıştır

Hukukî bakımdan mevali, Arap toplumunda İslâm'dan önce bulunduğu gibi, müslümanlıkla hukukî durumları daha da belirlenmiş bir sınıf olarak meydana gelmiştir. Hakim sınıf ile köleler arasında azadlı köle veya esirlerden oluşan bu sınıf, bağlı olduğu aileye, kabileye veya beldeye mensup insan grubunu meydana getiriyordu. Bu özellikleri ile Roma İmparatorluğundaki "Libertinus", yani azadlı kölelere benzemekte idiler.

Mevalinin 1- Itk mevalisi 2- Akid mevalisi 3- Rahim mevalisi gibi kısımları vardır.

Araplarda velâ bir takım umumî ve hususî hüküm ve kurallara tabi idi. Umumi ahkâma göre mevlâ, hürden aşağı, köleden üstün kabul edilirdi, köle gibi satılamazdı. Özel hükümlerde ise hür gibi muamele görmezdi. Mevlâ, hür bir kadın veya kızla evlenemezdi. (Çeviren)

Yunanlılar da benzer durumdadır. Çünkü onlar, Bizans'ın kalıntısı ve Kostantiniyye'nin (İstanbul'un) sahibidir. Kendi milletlerinden olan âlimler, hatipler ve felsefi görüş sahipleriyle dünyaya karşı övünmektedirler. Yunanlılar otuz asırdan bu yana kendilerine has bir medeniyet oluşturmuşlar, gelecek nesillerin yürüyeceği bir çığır açmışlardır. Romalılar, Farslılar ve Araplar için medeniyet, ilim ve felsefe kaynağı olmuşlardır. İşte bu Yunanlılar, yönetim Türklerin eline geçtiği günden beri bağımsızlık davasındadırlar. Bunu elde ettikleri anda da artık boyunlarını Kostantiniyye'ye (İstanbul'a) uzatacak ve son zamanlarda Osmanlı devletinin içine düştüğü zayıf durumdan yararlanarak, İstanbul'u geri almayı isteyeceklerdir. Artık şöyle bir şayia dolaşmaya başlamıştır: Osmanlı devleti içine düştüğü zayıf durum sebebiyle nerdeyse çözülecek, parçalara bölünecek, komşu devletler parça parça Osmanlıdan kendilerine düşen hisseye el koyacaktır. Yunanlılar Kostantin'in şehri İstanbul'a göz dikmiş, her fırsatta konuşmak üzere çıktıkları kürsülerde açıktan açığa bunu konuşur olmuşlardır.

Bu konuda anlatılan hoş bir hikâye vardır. Şöyle ki: Yunan veliahd prensi okuduğu okulda bitirme imtihanı sırasında "*Yunanistan'ın sınırları*" hakkında kendisine sorulan soruya cevap verirken Yunanistan'ın doğu, batı ve güney sınırlarını saymış, kuzey sınırı hakkında bir şey söylememiştir. Öğretmenler bunun sebebini sordukları zaman prens: "Yunanistan'ın kuzey sınırı belirsizdir" cevabını vermiştir. Prens bu cevabı ile kuzey sınırın İstanbul'a ve İstanbul ötesine kadar uzaması gerektiği ümidine işaret etmiştir.

Osmanlı devleti içerisinde bulunan Rumlar da Yunan kökenli ve bu eski şerefi ile övünen kimselerdir. Onlar da Araplar gibi Osmanlının kendilerini iyi yönetmediği düşüncesindedirler.

Arnavutlar da kendilerine göre ayrıca tarihi olan başka bir ırktır. Bunların içerisinde de bağımsızlık yanlısı olanlar vardır. 1478 yılında zor kullanılmak suretiyle Osmanlı idaresinin yönetimine giren Arnavutlardan cesaret ve kahramanlığı ile meşhur komutanlar çıkmıştır. İçlerinden böyle komutanların çıktığı günden beri kendi aralarında bir topluluk Osmanlıya karşı bağımsızlık taraftarı olmuş, bu komutanlar kendi içlerinde askerler yetiştirerek başkaldırma taraftarı olmuşlardır. Böyle bir girişimin kendileri için hayırlı olacağını düşünmüşlerdir. Nitekim 19. yüzyılın başlarında meşhur komutanları Tepedelenli Ali Paşa'nın girişimi ile bir süre için bağımsızlığı elde etmişler fakat daha sonra Osmanlı devletinin hükmü altına girmeye boyun eğmişlerdir. Yine de bağımsızlık fikri kalplerinden çıkmamış, anayasanın ortaya çıkmasıyla açıktan açığa bunu söyler olmuşlardır.

Osmanlı devleti içerisinde Ermeniler eski şerefleriyle iftihar eden bir topluluk değildir. Zira onların büyük bir devleti ve kendilerine has bir medeniyeti yoktur. Onlar anayasa taraftarı adamlarıyla övünürler. Zira bu uğurda ilk kan döken ve gizli bir cemiyet kurarak İttihat Terakki cemiyeti kurulmazdan evvel eski dönemle savaşmak için maddi imkânlar hazırlayanlar onlardır. Bu uğurda onlardan yüz binler kurban verilmiştir.

Sırp, Bulgar ve Eflaklara gelince: Bunlardan her birinin kendi içlerinden, kendi din ve dillerinden olan yönetimi ele alacak şekilde yeni bir devletleri vardır.

Osmanlı anayasası üzerine korkulan husus, sadece devlet içerisinde birden çok ırkın bulunması değildir. Zira Nemçe/Avusturya krallığı yönetimi altında pek çok ırk bulunmaktadır. Esas korkulan husus bu ırkların güttükleri hedef ve eski şerefli tarihlerini konuşur olmalarıdır. Çünkü bu durumda olan ırkları güç kullanarak boyun eğdirmek veya güzel yollarla bir noktada

birleştirmek zordur. Bu durumda olan ırkların bir devlete bağlı olması önemli değildir. Çünkü muhtemelen ya eski bağımsızlıklarına dönecekler veya kendi dinlerinden olan ve kendi dillerini konuşan bir başka devletin yönetimi altına gireceklerdir.

Osmanlı devletinin ayakta kalmasını arzu edenler çoğunlukla Türklerdir. Çünkü onlar Osmanlının kendilerinin devleti olduğunun şuurundadır. Osmanlı devletinin ayakta kalması demek onların şereflerinin devamı demektir. Türkler güçleri yettiğince Osmanlı devletini korumak arzusundadır. Onları anayasayı korumak hususunda da oldukça gayretli gördük. İhtimaldir ki Türkler anayasayı başka ırklara karşı daha fazla sakınır durumda olmakla onları kızdırmışlardır. Onların anayasanın ayakta kalmasını arzu etmeleri, kendilerinin ayakta kalmasının ona bağlı olmasındandır.

Osmanlı devleti içerisindeki diğer ırklar da bağımsızlık beklentisi içerisindedir. Nitekim Prens Sabahattin vilayetler arasında adem-i merkeziyetçilik/merkezi yönetime bağlı olmamak fikrini ileri sürerek bunu açıkça söylemiştir. Aslında bu tehlikeli bir görüştür. Devlette anayasal idarenin güçlenmesine, iç ve dış problemler alt edilene kadar böyle bir görüşün gizli tutulması gerekir. Devlet henüz olgunlaşmamışken, nesiller boyu süregelen istibdadın ağırlığı söz konusu iken böyle bir söz söylenmemelidir.

Şöyle bir durum düşünelim: Vücutta meydana gelen hastalık kemikleri çürütmüş, vücudun hiçbir organı tek başına ayakta kalma gücüne sahip değil, vücut oturup kalkmakta, hareket etmekte tüm organların birbirini desteklemesine ihtiyaç duyar. Böyle bir durumda iken nasıl olur da organlardan birisi bağımsız olmak ister ve diğerlerinden ayrılarak tek başına olmak ister? Böyle bir durumda olan vücut güçlü hale gelinceye kadar yardımlaşmaya ve birbirini destekleyen organlara daha

çok muhtaçtır. Ama güçlü hale geldikten sonra yönetimde bağımsızlık isteyen, bağımsız olsun. Artık bu mesele kendi bileceği iştir.

Din ve mezhep ayrılığı

Osmanlı devletinde türlü türlü din ve mezhepler bulunmaktadır. Devletin yönetimi altında bulunan müslümanlardan Sünni, Şîî ve Vehhâbi olanlar vardır. Öte yandan hıristiyanlardan Ortodoks, Katolik, Nasturi, Marunî, Latini, Yakubi ve İncili mezhebinde olanlar vardır. Ayrıca Yahudi, Dürzi ve Nusayri inancında olanlar da vardır.

Abdülhamid bölme siyasetiyle kalpleri ayırmamış olsaydı, din ve mezhep ayrılığı korkulacak bir şey değildi. Nitekim geçen yıl onun hayatını anlatırken bu hususu açıklamıştık. Onun beceriksiz siyaseti mezhepler arasında ayırımcılık gerektiriyordu. Özellikle müslümanlarla hıristiyanlar o duruma gelmişlerdi ki birbirlerine düşman gözüyle bakıyorlardı.

Osmanlı hükümeti sadece müslümanlara yardımcı olduğu için hıristiyanlar başka devletlerin himayesi altına girmek zorunda kaldılar. Himayesini istedikleri devletin mezhebi ne ise o mezhepten olanlar aynı mezhepten olan devleti tercih etmekle hıristiyanlar da parçalara bölündüler. Buna göre her mezhebi himaye eden ve savunan ayrı bir devler var idi. Katolik ve Marunîleri Fransa, Ortodoks Rumları Rusya, Protestanları İngiltere veya ihtiyaç hissedildiği zaman Amerika himaye etmiştir. Hıristiyanlardan bazıları kendilerini himaye eden devletin vatandaşı olmuştur. Sonuç itibariyle hıristiyanların gönülleri Osmanlı devletinden yüz çevirmiş, kendilerini devlet içinde yabancı hisseder olmuşlar ve böyle bir devletten kurtularak hıristiyan bir devletin yönetimine girmeyi ister hale gelmişlerdir. Osmanlı anayasası geldiği zaman onlar kendi aralarında bile toplu halde değil idiler. Kendilerinden olmayan başka guruplarla nasıl bir araya

gelsinler? Buna ilaveten onlar, bu âna kadar Osmanlı devletinin kendi devletleri olduğu anlayışında olmadılar. Oysa onlar benimsemedikleri bu devleti savunmak ve devamlı kılmakla yükümlü idiler. Devletin başına bir kötülük geldiği zaman pek az miktarda acı duymuşlardır. Acı duyanların hissettiği acı deri üzerine bir tokat vurmak gibidir. Fakat Türkler devlete bir kötülük gelse bunu kalplerinde hissederler. Hatta hıristiyanlardan bazı bağnazlara göre devletin yok olup gitmesi önemli bir şey değildir. Böyle bir durumda bir başka hıristiyan devlete sığınırlar. Onların hâlâ askerlikten nefret etmelerinin sebebi budur. İşittiğimize göre hıristiyanlardan anayasa taraftarı, küçüklüğünden beri hürriyet yanlısı olarak büyüyen ileri gelenlerden birisi, mürteciler 13 Nisanda anayasa taraftarı olanlara saldırdığında şöyle demiştir: "*Anayasadan sonra Osmanlı devletinin devamı bizim için önemlidir. Fakat mürteciler bu anayasa hareketini bastırırlarsa devletin yok olması bize zarar vermez. Zira biz zaten onun dışındayız.*" Bunu söyleyen kişi Mısırda yaşamaktadır. Mısırda olmasa da durum değişmezdi; zira Osmanlı devleti yıkılırsa ya Mısıra veya bir başka yere sığınacaktı.

Yukarıda aktardığımız söz, hıristiyanların yabancı himayesine girme isteğinin ve kendilerini Osmanlı devletinde yabancı hissettiklerinin damarlarına kadar işlediğinin delilidir. Bunlar Osmanlı birliğinin manasını anlayamamışlar veya müslümanların kalplerinde kendilerine karşı kin beslemediklerinin doğru olduğuna inanmamışlardır. Nitekim müslüman Araplar da Türklerin ayrıcalıklı bir ırk olmadıkları düşüncesinin doğruluğuna inanmamışlardır. Araplar hâlâ Türklerin üstünlük davası gütmelerinden korkarak Türkleri, Türk olanları kayırmakla suçlamaktadırlar. İşte ırka veya din ayrılığına dayanan ayrılık Osmanlı anayasasının yolundaki en büyük engeldir.

Eski dönemin kalıntıları

Abdülhamid kötü siyasetiyle Osmanlı milletinin ahlakını bozduktan sonra tahtını terk etmiştir. Çünkü insanların hükümdarlarının kendilerini teşviki ile karakterleri zayıflamış, hainlik yapmanın mükâfatı, servet veya makam elde etmek olmuştur. Bu dönemde casusluk en bol kazanç kapısı olmuş, dünyalık veya makam elde etmek için insanlar birbirlerini öldürmüştür. Devletin çalışma düzeni bozulmuş yağcılık yapanlar başa geçer olmuşlardır. Sultanın iradesini yerine getirenler mevki makam sahibi olmuştur. Bunların emri altında olan ve geçimini elde etmek için bu akıma kapılan büyük bir gurup vardır. Bunlardan başka Abdülhamid'in kötülüğü yaygın hale getirmek için teşvik ettikleri de vardır.

Anayasa taraftarları, devletin yönetimini ele almışlar ve hiçbir kimseye kötülük yapmak söz konusu olmamıştır. Fakat idareyi ele alanlar 13 Nisan olaylarından sonra sıkıyönetim ilan etmişler ve cinayet işleyenleri muhakeme ederek bunların bir gurubunu öldürmüş, diğerlerini sürgüne göndermiştir. Mahkûm edilenler arasında eski dönem devlet adamlarından ileri gelenler de vardır. Bunlar üst düzey yönetici durumunda olup güç ve kuvvet sahibi kimselerdir. İnsanlar bunlardan korkuyor, iş veya geçim temini arzusuyla kendilerine yakın oluyor veya eziyet görmekten kurtulmak amacıyla bunlara yağcılık yapıyorlardı. Bu güçlü eski yöneticiler sıkıyönetimin ilanından sonra perişan bir halde görevlerinden uzaklaştırıldılar.

Bu kimseler hakkında ne kadar iyi niyet beslesek, aklın gereği olarak haklarında bir hüküm vermekten geri dursak, hiç şüphe yoktur ki bunlar anayasa konusunda bir bozgunculuk yapmaya güçleri yetmese de, bu uğurda yapılacaklara yardımcı olurlar veya anayasa davasının düşmesinden memnun olurlar. Bunlar büyük bir topluluktur. Bunlardan her birinin devletin

gitmesiyle geçim imkânları ortadan kalkan yardımcıları ve kendilerini izleyenler vardır. Bunlar eski devletin geri dönmesini tâ yüreklerinden isterler. Böylesine öfkeli bir kalabalığın bulunması anayasa yolundaki engellerden birisidir. Özellikle anayasa taraftarları bunlar hakkında iyi niyetli davranır ve gerekli incelemeleri terk ederlerse bu engel daha da güçlenecektir.

Eski dönemin kalıntıları arasında bazı şehirlerin ileri gelenleri de bulunmaktadır. Bunlar yönetimin bozuk olmasından istifade eden gariban çiftçilere ve başka kimselere baskı yapan kimselerdir. Bu despotlar kendi malları olmayan topraklara el koymuşlar, kötü yöneticileri uygulamalarına ortak ederek yoksulların mallarını ve haklarını ellerinden almışlardır. Anayasa hürriyet, eşitlik ve adalet sistemi ile gelince bunların güçleri kaybolduğu gibi sahip oldukları servet ve topraklar mahkemelerce inceleme altına alınmıştır. Doğaldır ki bunlar anayasaya karşı intikam duygusu ile dolu olacaklardır.

Görevlerinden uzaklaştırılanlar

Osmanlı devletinde Abdülhamid'in güttüğü siyaset yoluyla pek çok mevki ve makam icat edilmiştir ki bu makamlara getirilenlerin maaş almak ve İstanbul'da yaşamaktan başka işleri yoktur. Bunların bu makamlara getirilmesi; ya şerlerinden korkulduğundan veya padişahlığın arzusu yönünde kullanılma ümidindendir. Bu makamlar için özel daireler kurulmuş olup, ilk bakışta bu daireler Şûray-ı Devlet, Maârif Meclisi, Rusum Cemiyeti ve Belediye Meclisi gibi dairelerdir. Bunların dışında mareşal, general, yaverlik ve mabeyn görevlileri ve diğerlerinden oluşan daha çok askeri görev ve makamlar da vardır. Bu makamların oluşturulup, bu rütbelerin verilmesinin sadece padişahın arzusuna hizmetten başka bir amacı yoktur. Padişah tahttan indirilir indirilmez bu makamlardaki görevlilerin görevlerine son

verildi. Bunların sayısı yüz'lerle ifade edilmektedir. Bunlar arasında zeki fakat bir takım istek ve arzusu olan kişiler de vardır. Bunlar eski yönetimin idare tarzına uygun olarak bozgunculuk yapmaya ve hileler üretmeye alışık kimselerdir.

(Anayasadan sonra) hükümet yeni bütçe düzenlemesi yapmaya koyulduğu vakit, İstanbul'da ve taşrada binlerce görevliye ihtiyacı olmadığını gördü. Ayrıca eski dönemin kalıntılarından olanlardan değiştirmek istedikleri de vardı. Görevden atılacak olanların sayısını bilmiyoruz. Fakat onlar pek çoktur. Maliye Nâzırı/Bakanı Cavit Bey şöyle demiştir: "*Sadece Maliye Bakanlığının ihtiyaç duymadığı görevli sayısı 700'den fazladır. Artık diğer bakanlıklardaki ve taşra vilâyetlerdeki durumu buna kıyas ediniz. Belki görevden atılacakların sayısı 10.000 kişiye ulaşacaktır. Bunların maaş aldıkları görevden başka bir işleri yoktur.*" Bu konuda Cavit Bey ile aramızda gerçekleşen görüşmede bakanın ifade ettiğine göre hükümet imkânlar ölçüsünde görevden uzaklaştırılanların geçim sıkıntısını hafifletecektir. Hükümetin bu hafifletme konusunda çok şey yapmaya gücünün yeteceğini sanmıyoruz. Bu on binler anayasa uygulamasından zarar görmüşlerdir. Artık anayasa taraftarı olanlardan intikam almalarında şaşılacak bir durum yoktur.

Mâbeyn halkından olan pek çok ailenin de rızkı kesilmiştir. Bunlar avamdan kimselerden olup ya karşılıksız veya çok az bir bedel ödeyerek kendilerine tabaklarla yemekler taşınırdı. Mâbeyndeki sıkıntı üzerine mâbeyn mutfağında ve sofralarında kısıntıya gidilmesi üzerine anayasanın ne demek olduğunu anlamayan pek çok kimse aç kalmıştır.

Rütbeleri indirilen subaylar

(Yeni) Osmanlı hükümeti işlerini düzenlemeye başlayınca ordudaki pek çok subayın hak etmediği halde terfi etmiş olduğunu gördü. Bu durumda olanları Sultan Abdülhamid, orduda uygulanan terfi kurallarını bir yana bırakarak kendi amaçlarına yönelik olarak terfi ettirmiştir. Bu durumda ordunun kurallarına uygun olarak subaylardan her birinin hizmet durumu ve yaşı dikkate alınarak pek çoğunun rütbeleri indirilmiş. Bu düzenlemede büyük subaylardan bir topluluk da bu uygulamaya tabi tutulmuştu. Bunlar arasında mareşal olanlar bile vardı. Yeni düzenlemeye göre mareşal albay rütbesine, korgeneral liva rütbesine indirildi. Diğerlerinde de durumlarına göre rütbe indirimine gidildi. Askeri rütbelerde yapılan indirim maaşta da indirim demekti. Korgeneral rütbesinde olan bir askerin aylık maaşı 10.000 kuruş idi. Albay rütbesine indirilince bu maaş 2.500 kuruşa düştü. Artık binit ve değerli mefruşat masraflarından sonra zaruret derecesinde ihtiyaçlar karşılanabiliyordu. Öte yandan hak ettikleri halde Abdülhamid zamanında terfi etmekten mahrum bırakılan pek çok küçük rütbeli subay terfi ettirildi.

Askeri rütbelerde çok önemli değerlendirmeler söz konusudur. Bu değişikliğin rütbe sahipleri arasındaki farklılık, rütbeyi gösteren terfi işaretleri, yürüyüşte rütbeye göre yer almak, selamlamadaki durumlar gibi konularda kendine göre bir ağırlığı vardı. Bunların hepsi kişinin gönlünde intikam duygusu uyandırır. Sonu itibariyle rütbelerdeki bu değişiklik anayasa yolundaki engellerden birisi olmuştur.

Cehalet

Cehalet en büyük dertlerimizdendir. Hatta geri kalışımızın en önemli sebeplerindendir. Çünkü Osmanlı milleti genel olarak

ifade edebiliriz ki anayasal düzenleme için hazır bir toplum değildi. Osmanlı toplumu bu durumda olmasına rağmen hürriyetçiler sayesinde anayasaya kavuştu. Hürriyetçileri oluşturan topluluk bilginler, edebiyatçılar ve âkil adamlardan meydana gelmişti. Bu topluluk yeni medeniyetin kültürünü almış, olayların gerçek yüzünü kavramış, din ve ırka dayalı bağnazlığı terk etmiş, kamu yararını gözeten kimselerdi. İleri medeni devletler de onları destekledi. Fakat halk hâlâ cehalet içerisinde boğulmuş durumdadır. Irk ve din bağnazlığına sebep oluşu nedeniyle bizim şikâyetçi olduğumuz durum budur. Cehaletin zıddı olan ilimden kastımız bilgilerin, edebiyat vesaire alanlarında şiirlerin ezberlenmesi, matematik ve gramer bilgilerinin öğrenilmesi değildir. İlimden kastımız, insanların sağlıklı bir eğitimle kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri öğrenmek suretiyle bilinç düzeyinin yükselmesidir. Bizim ülkemizde özellikle de iç bünyemizde bu durum ne yazık ki oldukça zayıftır. Ülke içerisinde cehalet, insanlık duygusunu yaralayacak derecede insanların birbirinin boğazlama sebebi olmuştur. Düşünebilir misiniz; bir insan diğer bir insanlık kardeşini sadece Allah'a kendisinin ibadet ettiği tarzın dışında bir şekilde ibadet ediyor diye öldürebilir mi?

Cehalet, parçalanmamızın sebebi, milletçe dağılmamızın en önemli faktörlerinden biridir. Anayasayı karşılama konusunda Osmanlı şehirleri arasında ortaya çıkan farkı dikkate alırsak bu husus daha iyi anlaşılır. Eğitim düzeyi yüksek olan şehirlerde anayasanın yürürlüğe girmesiyle toplum olarak memnuniyet düzeyi ve anayasaya sahip çıkma oranı da yüksek olmuştur. İstanbul, Selanik ve Beyrut Osmanlı şehirleri arasında anayasaya bağlılık ve onu savunma bakımından en ileri şehirlerdir. Çünkü bu şehirlerde eğitim ve bilgi düzeyi yüksektir. Köy ve kırsal kesimlerdeki halka gelince: Bunların pek çoğu anayasa ve hürriyet kelimelerinin manasını dahi bilmezler. Hatta bunların içerisinde

anayasal bir hükümetin ne demek olduğunu bilmediği halde, bunun dine aykırı olduğuna inananlar bile vardır. Böyle inananlar söylediklerine bir delil getiremezler. Lâkin daha önce işaret ettiğimiz üzere intikam duygusu içerisinde olan bozguncuların sözüne uyarak böyle inanırlar. Zira bu bozguncular bu kimseler üzerinde etkili ve bilinç uyandırıcı faktörün din olduğunu bilirler. Yalan ve hile yoluyla cahil insanları anayasa taraftarı olanlar üzerine kışkırtırlar. Bozguncuların karşısındaki kimse Müslüman ise ona: "*Kesinkes bil ki anayasa,* müslümanı hıristiyan *veya* yahudi *yapmaya denk bir olaydır. Bu mesele İslamiyet'e aykırıdır*" derler. Eğer karşısındaki kimse hıristiyan ise onun da ırk damarına vurarak; mesela Arap ise: "*Bu anayasa taraftarları var ya, onların hepsi* Türk*'tür. Onlar devletin ayakları üzerinde sapasağlam durmasını sağlayana kadar ırklar arasında birlik meydana getiriyormuş gibi görünecekler. Durum sağlamlık kazanınca yönetimi ve üstünlüğü ele geçirmiş olacaklar*" der. Veya bir başka söylemle: "*Bu anayasa hareketi bir İslamlaşma hareketidir. Bununla İslam birliğini güçlendirecekler. Bu durum* hıristiyan*lığın aleyhinedir*" derler. Halk da bu söylenenleri tasdik ederek kalplerinde anayasaya ve anayasa taraftarı olanlara düşmanlık peyda olur. Bu durumun sebebi cehaletten başka nedir? Bu cehaletten Allah'a sığınırız.

Devletin ekonomi ve yetişmiş insan yönünden fakir olması

Dünkü tarih itibariyle ilk bütçe ortaya konulmuş oldu. Bütçenin durumuna göre gelir, giderden dört milyon cüneyh([85]) kadar eksiktir. Devlet bu noksanlığı borçlanmak suretiyle karşılayacaktır. Yapılan düzenlemelerin yararı ortaya çıkıncaya ve işler düzenine girinceye kadar daha birkaç sene bütçedeki bu

85 Cüneyh'in değeri için 26 numaralı dipnota bakınız.

noksanlık devam edecektir. Devletin çeşitli şehirleri aslında zengindir. Buralarda gelir getirecek kaynaklar vardır. Ancak bu kaynakları işletip ele alacak kimselere muhtaçtır. Anayasanın ilanından itibaren servet sahibi kimseler Bâb-ı Âlî'ye başvurarak ekonomik, tarımsal ve sanayi projelerinin kendilerine verilmesi için ruhsat verilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Hükümetin şu ana kadar verdiği ruhsat sayısı 30'a ulaşmıştır. Bunların dışında sulama, telefon, demir yolları ve diğer projeler de bulunmakta, bu hususta görüşmeler devam etmektedir. Bu projeler hemen veya ileri bir tarihte mutlaka tamamlanmalıdır.

Osmanlı imparatorluğunda ekonomik hareketlilik gün geçtikçe artmaktadır. Yeni şirketler oluşmakta, toprak bedelleri yükselmekte, birkaç yıldan beri Mısırda olduğu gibi ekonomik kalkınma meydana gelmeye başlamıştır. Fakat ümit verici bu gelişmelere ulaşmak ancak sistemde yapılacak düzeltmelerden, güvenliğin ve hukukun herkesi kapsamına alacak şekilde yerleşmesinden sonra olacaktır. O derecede ki her insan canı, malı ve aile bireyleri hakkında güvenlik duygusu içerisinde olmalıdır.

Bu problem zamanın içişleri bakanı Talat Bey'in karşılaştığı sıkıntılı engellerden birisidir. Bildiğimize göre Talat Bey bir görevle gittiği Londra'dan döndükten sonra kendisine içişleri bakanlığının verilmesinden sonra aklına gelen ilk düşünce, hükümetin vilayetlerine yetkin ve ehliyetli vali ve mutasarrıflar tayin etmek olmuştur. Bu valiler bulundukları vilayetlerde işleri düzenleyecekler, halk arasında adaleti ve ıslahat ruhunu yaygınlaştıracaklardı. Fakat Talat Bey bu düşüncesini uygulamaya koyacaktı ki çok geçmeden arzu edilen sonuca ulaşmak yolunda büyük güçlükler ortaya çıktı. Böyle bir sonuç ancak yıllar geçtikten sonra ve uzun bir sabır döneminin arkasından meydana

gelecekti. Çünkü bakan, eskileriyle değiştirmek üzere, hürriyet fikrini benimsemiş, yeterlilik özelliği taşıyan eleman bulamamıştı.

Osmanlı imparatorluğunda taşra vilayetlerinde yönetici durumunda olan görevliler ve onların yanında bulunanların sayısı binleri bulmaktaydı. Bunların hepsi Abdülhamid zamanında bulundukları merkezlere atanmışlardı. Bu görevlilerin çoğu, eski dönemin adamları tarafından fikirleri bozulmuş eski tarz idarecilerdi. Hükümet bunları değiştirmek istediği zaman hürriyetçi gençler arasında bu görevleri üstlenecek sayıda eleman bulamamıştı. Mevcut görevliler arasında yeterli ve deneyim sahibi olanlar nadir denecek kadar az idi. Yeterliliği olanlara da ihtiyaçlarına göre verilen maaş az geliyordu. Devlet hem ekonomik yönden, hem de eleman bakımında âdeta fakir durumda idi. Bu yüzden hürriyetçi ve yeterli elemanların yetiştirilmesine kadar eskiden görevli bulunanların yerlerinde bırakılmaları kaçınılmaz olmuştur. Çeşitli bakanlıkların, yüksek dereceden aşağı derecedeki diğer görevlilerine kadar herkes için de aynı durum söz konusudur. Bu görevlere getirilecek olan kimselerde yeterli olma özelliğine ilâveten, dürüstlük ve anayasaya samimiyetle bağlılık şart olmalıdır. Bu özellikleri taşıyanlar azdır. Ya da bu görevlere getirilmesi söz konusu olanlar arasında yeterli olanlar bulunamamıştır. Bu özellikleri taşıyanlar aranacak, incelenecek, bulunduğu zaman iyi niyetli ve dürüst olduğundan emin olunduğu zaman Türk, Kürt, Arap veya Arnavut olduğuna aldırış edilmeden kendisine görev verilecektir.

Bazı görevlere atanma isteğinde bulunanlardan çoğu, aranan şartları taşımadıklarından veya liyakat özelliği bulunmadığından reddedilmiştir. Bunlar arasında Türk olmayanlar da var idi. Başka ırklardan olanlar Türk yetkilileri tenkit etmek için

bu durumu fırsat bilmişler ve onları, diğer ırklara karşı kendilerinden olanları korumakla suçlamışlardır.

8- Türklerle Araplar arasındaki anlaşmazlık

Bu bölümü ırklar arasındaki anlaşmazlık meselesine, özellikle de Araplara ayırdık. Çünkü diğerlerine göre Araplar bizi daha ziyade ilgilendirmektedir. Çünkü Türkler ile Araplar arasındaki anlaşmazlık diğerleri ile Türkler arasında meydana gelecek anlaşmazlıktan daha önemlidir. Zira Türkler ile Araplar anlaşma içerisinde olup yardımlaşma halinde oldukları zaman diğer ırkların görüş ayrılıkları dikkate alınacak derecede olmaz. Türklerle Araplar birlik halinde olurlarsa diğer ırklar aykırı davranmaya cesaret edemezler. Bu iki ırk arasında meydana gelecek yanlış anlamalar Osmanlı devletinin yolunda en büyük engellerdendir.

Arap-Türk anlaşmazlığının sebeplerinin neler olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu sebepler pek çoktur. Kimi sebepler ise iki ırk arasındaki uzaklığa ve bozguncuların sözüne değer vermeye bağlıdır. Türkler devleti ilk kuran Osman Bey'den beri devletin sahibi ve yönetimde söz sahibidirler. Bunların hâlen yöneticilikten başka geçim kaynakları yoktur. Nesilden nesile pek çok devir geçmiştir ki hâlâ yönetim Türklerin elinedir.

Arap, Ermeni, Rum ve Arnavutlar Türklerden çekinirler. Osmanlı halkı yönetici Türk değil ise idareye pek boyun eğmez. Çünkü Türk güçlüdür ve yöneticiliği katıdır. Hatta bazı şehirlerde Türk sözü yönetici kelimesiyle eş anlamlıdır. Sudanlılar Türk kelimesi ile makam mevki sahibi idareci insan manasını anlamaktadırlar. Sudanlılar ilk olarak İngilizlerin kendileriyle savaştığını görünce onlara Türk demişlerdir.

İşte Türklerin kendileri dışında olan ırklara karşı durumu budur. Nihayet devlet, geçen yüzyılın ortalarında Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik uygulamasına geçmiştir. Nitekim Sultan Abdülmecid "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" ile halk arasında hangi mezhep ve ırktan olursa olsun eşitlik olduğunu ilan etmiştir. Fakat âdet öylesine üstün gelmiştir ki ne müslümanlar ne de Türkler bu eşitliğe riayet etmemiş, halk da hakkının ne olduğunu anlamamış, tabiatlarında cahillik ve korkaklık ağır bastığı için hakları olan eşitliği istememiştir.

Artık doğu uykusundan uyanmış, yeni medeniyeti meydana getiren faktörlerden alıntı yapmaya başlamıştır. Türklerden edebiyatçılar, şairler ve siyasetçiler yetişmiştir. Bunların çoğu yabancı ülkelerin yaşantılarını öğrenmiş, onlarla birlikte yaşamış ve onların ulaştığı ilerlemenin sebeplerini öğrenerek kendi devletlerinin geri kaldığını görmüşlerdir. Ve şu kanaate varmışlardır ki bu devlet ilerlemeyi ancak baskı rejiminden anayasa rejimine geçmekle, halkın hak ve vazifede eşit olmasıyla ve çeşitli ırkları Osmanlı adı altında birleştirmekle gerçekleşecektir. Bu yetişmiş kadrolar halk arasında bu ruhu yaymaya çalışmışlar fakat bu maya tutmamış, ancak Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında gelişmeler olmuş ama o da tahttan indirilmiştir. Daha sonra anayasa taraftarı olan Sultan Murad tahta geçmiş, fakat onun yönetimi uzun sürmemiştir. Nihayet anayasayı desteklemek üzere onun yerine Sultan Abdülhamid tahta geçirilmiş, fakat o anayasayı desteklemek şöyle dursun anayasa taraftarlarına karşı çıkıp onlarla savaşmış, onun öz geçmişi ile ilgili uzun boylu yazdığımız yazılarda anlatıldığı üzere anayasa taraftarlarını bölmüş, hapsetmiş ve parçalamıştır.

Abdülhamid'in intikamcı uygulaması Türklere karşı özel bir türdendir. O Türklere karşı Araplardan yararlanmış, "Arap birliği" uydurmacasını ortaya atmıştır. Bu uygulama ile toplumun

önde gelenlerinden bazı Araplar padişaha yaklaşmış, böylece Türklerin gönlünde Araplara karşı kötü duygular oluşmaya başlamıştır. Sultan "Arap birliği" yapısını "İslam birliği" teşkilatına dönüştürmüştür. O bu girişimiyle Hint'ten Çin'e kadar hilafetinin yönetimi altında müslümanları birleştirmeye çalışmıştır. Fakat bu çalışmalar Osmanlı imparatorluğu idaresinde bulunan müslümanlar ve diğerleri arasında düşmanlığa ve birbirlerine düşmeye yol açmıştır.

Hürriyetçi Türkler anayasayı istemek uğrunda çok ciddi çalışmalar yapmışlar, bu yolda canlarını ve varlıklarını harcamışlardır. Araplardan bir gurup edebiyatçı bunlara yardımcı olmuştur. Hürriyet ve anayasa taraftarları geçen yılın ortalarında istediklerini elde etme durumunda olunca Osmanlı Birliği çağrısında bulunmuşlar, kendilerinin ayrıcalıklı oldukları fikrinden vazgeçmişler, ancak bununla kurtuluşa ereceklerine inandıkları için bu düşüncelerini açıktan açığa söylemişlerdir. Bu durumda özellikle Araplara yaklaşmışlar, onlardan Abdülhamid'in elinden tutanları görmezden gelmişlerdir. Çünkü onlar biliyorlardı ki Araplardan başkaları, zalim hükümete karşı olan mücadelelerinde kendilerine yardım etmişlerdir.

Anayasa ilan edildi, Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar ve diğer ırklar birbirleriyle tokalaşıp sulh içerisinde oldular. Hoca ile papaz kucaklaştı. Eski dönemin destekçileri dışında her Osmanlı sevindi ve memnuniyet duydu. Eski dönemin destekçileri bundan memnun olmadı. Çünkü anayasa onları bulundukları mevkilerden düşürerek nüfuzlarını/etkilerini yok etti. Hatta bunlar hayatlarının tehlikede olduğu bir durumla karşı karşıya kaldılar. İnsan, hayatı ve insanca yaşama karşılığında her şeyini feda eder. İşte eski dönem destekçileri içinde oldukları durum karşısında ırkçı cemiyetler kurarak, ırklar ve değişik din ve mezhepler arasında birbirlerinden ayırma gayretine

giriştiler. Bunlar arasında Araplar hepsinden önce bu tuzağa düşerek aldandı. "Arap Kardeşliği" adı altında kurulan cemiyetin çalışmaları cümlesinden olmak üzere Prens Sabahattin'in görüşünü esas alarak Paris'teki Araplar Suriyelilere idari bağımsızlık çağrısı yaptı. Ayrıca Arab'ın diğer ırklardan üstün olduğu ve Arapların haklarını istemesi gerektiği fikrini yaymaya başlayan "Nahdatu'l Arab" adlı hâlâ yayına devam eden bir gazete yayımlanmaya başladı.

Öte yandan eski dönem destekçileri bu durumu büyüterek Türkler arasında Arap düşmanlığı fikrini yaymaya başladı. Kalpler bozularak her bir toplum diğerinin yaptıkları hakkında kötü niyet olduğunu düşünmeye başladı. Türkler Araplardan gördüğü uzaklaşma davranışlarını gördükçe onlar hakkında kötü zan beslemeye başladılar. Bu durum hükümetin uygulamalarına da yansımaya başladı. Hükümet kendisine gelen ihbarları/jurnalleri doğru kabul ederek bir takım entrikalara kulak verip bunları dikkate almaya başladı. Araplar bu duruma kızmaya başladılar. Çünkü onlar kendilerinin anayasaya karşı samimi olduklarına inanmakta idiler. Gerçekten Arapların çoğu bu hususta samimi idi. Fakat onlar sabırlı değil, aceleci davrandılar.

Geçen sene Osmanlı imparatorluğunun dört bir tarafından gelen milletvekilleri mecliste toplanınca Araplar ve Türkler arasındaki birbirlerini yanlış anlama hali tekrar baş gösterdi. Taraflardan her biri diğerini farklı anlayışından dolayı paylamaya başlamıştı. Arap milletvekilleri siyasetteki düşünceleri bakımından üç gurupta ele alınabilir. Birinci gurup, Türklerin dıştan eşitlikçi, fakat gizliden gizliye kendilerinin üstün olduğunu düşünürler. İkinci gurup, Türkler ve Araplar arasında karşılıklı yanlış anlayışın var olduğu düşüncesindedir. Bununla beraber bu yanlış anlayışı ortadan kaldırmanın Türklere gerekli

olduğunu ve yakınlaşma ve iyi davranış göstermeye ilk adım olarak onların başlaması gerektiğine inanırlar.

Üçüncü gurup ise azınlık durumunda olup, hatanın Araplarda olduğunu ileri sürerek Türkler hakkında iyi düşünürler. Türklere yakın durur ve Türkler-Araplar arasında iletişim vasıtası olurlar.

Gerçek şudur ki Arap milleti ve Osmanlı devletinde bulunan diğer ırklar Türklerden hoşnut değildir. Zira onların ayrıcalıklı olmadıkları hususundaki niyetlerinin doğru olmadığını, böyle bir durumun gerçekleşmediğini düşünürler. Bunun gerçekleşmesini de beklemediler. Bu husus gerçekleşseydi anayasaya Türklerden daha fazla ilgi duyacak ve bağlanacaklardı. Çünkü bu anayasa onların durumunu yükseltmiş, haklarını koruyarak mal ve can güvenliği getirmiştir. Varsayalım ki bunun gerçekleşmesi imkânsızdır ve Türkler diğer ırklardan üstün olmayı istemektedir. Anayasanın zulümden adalete geçmeyi sağlaması yeter.

Halifenin Arap'tan olması meselesi

Türklerin Araplara karşı gönüllerinde hoşnutsuzluk hissetmesinin bir sebebi de onların bir "Arap halifelik makamı" oluşturmak için çalıştıkları suçlamasıdır. Bu çok eski bir komedidir. Bazen para ile beslenen sahtekârlar bu komediyi Abdülhamid zamanında tezgâhlamışlar ve sultandan paralar elde etmişlerdir. Bunlar "Hürriyetçi Osmanlılar"ın veya "Genç Türkler"in adını kullanarak imzasız gizli yayınlar düzenleyip, bu yayınlarda Osmanlı halifeliğine dil uzatarak Müslümanları Arap halifeliğini benimsemeye davet ettiler. Bu gizli yayınlardan bazı nüshaları raporlar ekiyle mâbeyn'e sundular. Böylece Arap halifeliği yolunda çalışan gizli bir cemiyet keşfettiklerini sanan bu

sahtekârlar mâbeyn tarafından mükâfat olarak veya çalışmalarını sürdürmek üzere para ile ödüllendirilirlerdi. Bu düzenbazların yayınları bize de gelmişti. Fakat biz bunların maksatlarını bildiğimiz için gönderilen bu yayınları duvara çarptık geçtik. Fakat yine de bazı gazeteler garip bir olay kabilinden bunların haberlerine yer vermektedir.

İstibdat/baskı rejimi yok olunca istibdat taraftarları yaşadıkları yerlerden ya kaçarak veya kovularak uzaklaştırıldılar. Artık bunların işleri güçleri anayasa taraftarlarından intikam almak olmuştur. Bu amaçla Araplarla Türkler arasında ayrılık meydana getirecek söylentiler uydurmaya başladılar. Çünkü biliyorlar ki bu davranışlarıyla devletin çalışmasını engelleyecekler. Halk arasında yaydıkları söylentilerde kendi hükümetlerinin bu hükümetten daha iyi olduğunu, kendilerinin bu aceleci gençlerden daha kudretli bir yönetim olduklarını ileri sürüyorlardı. Arap halifeliği konusunda çalışma yapmaları da bunların faaliyetleri cümlesindendi. Bu uğurda yalan söylentiler yayıyorlardı. Bu söylentilerin en gariplerinden birisi dün gazetelerde yer alan şu haberdi. Bu habere göre Kuveyt lideri İbn Sabah, Vehhabilerin lideri Faysal ve diğer Arap liderlerin bu hac yılında Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek orada Hidiv cenaplarıyla buluşacakları ve halifeliğin Türklerden alınarak Araplara geri verileceğinin görüşüleceği yer almaktaydı.

Bu söylentinin yalan olduğu ilk bakışta belli olmaktadır. Çünkü bu liderlerin bir Arap halifeye biat ettiklerini varsaysak, bu hususta tek delilleri meşhur "Halife Kureyştendir" hadisinden([86]) ibarettir. Peki, bunlar biat etmek üzere içlerinden

86 Bu hadis hakkında değerli bir çalışma Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanmıştır. Bakınız: Mehmed Hatipoğlu, İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşiliği, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, XXIII, S120 ilâ 213. (Çeviren)

hangisinin Kureyşli olduğunu kabul edecektir? Bunların birbiriyle yarış halinde olduğu ve ayrılıkları pek meşhurdur. Bunlardan hangisi diğerinin lehine halifelik hakkından vaz geçecektir? Haydi diyelim ki memleketinin genişliğini ve makamca üstünlüğünü göz önüne alarak Hidiv hazretlerine biat edecekler diyelim; Hidiv cenapları Arap değildir ki. Diyelim ki Arap memleketinde doğduğu için Arap sayılsın; Kureyşli değil ki. Bu söylentinin yalan olduğunu ortaya koymak için diğer siyasi değerlendirmeler yeterlidir. Üstüne üstlük emîr cenaplarının hikmetli davranışları kesinlikle bu söylentinin reddedilmesini gerektirmektedir. Arapların halifeliği elde etme söylentilerinin imkânsızlığına da inanmıyoruz. Çünkü insanlar arasında zayıf görüş sahipleri hep bulunagelmiştir. Fakat bu söylentiler var olsa da bu söylentileri kabule yanaşmayacaklarının kesin olduğunu bilmekteyiz.

Düzenbazlar bu ve benzeri söylentilerle Türkleri ve Arapları birbirine düşürmeye çalışıyorlar. Taraflardan her biri diğerine karşı sû-i zan besliyorlar. Mesela Bazı Arap subaylar Şam veya Irak'tan İstanbul'a nakledilse, bu uygulamanın Araplardan korktukları için Türkler tarafından yapıldığı söylenmeye başlanmıştır. Hükümet eğitim için çoğunluğu Türk olan bir öğrenci gurubunu Avrupa'ya gönderse, Türklerin Araplardan üstün olduğu söylentisi dolaşmaya başlar. Oysa işin aslı araştırıldığı zaman bu işlemlerde hükümetin bir günahı yoktur. Tecrübe ederek öğrenmiş durumdayız ki hürriyetçi Türkler kesinlikle biliyorlar ki devlet ancak sınırları içerisinde bulunan tüm ırkların birlik halinde olmasıyla ayakta kalacaktır. Nitekim hürriyetçi Türkler gizli olsun açık olsun bunu söylemekte ve bunu uygulamaktadırlar. Arap ırkından olan bazı kimselere vazife vermekte ağır davranmak söz konusu ise bu durum onların Arap olmasından değil, başka sebeplerden ileri gelmektedir. Bu konuda göz önünde

bulundurulan husus kamu yararıdır. Yoksa Türkler bu devletin sahibidir. (Buna rağmen) onlar Arapları kardeş sayıyor ve devleti desteklemekte onlara itimat ediyorlar. Yaptığımız araştırmada buna aykırı bir durum görmedik. Bilakis onların Arap kardeşlerine önem verdiklerini ve onların yararlarını gözeterek kendilerini Osmanlı devletinin bir unsuru olarak saydıklarını gördük. Geçen yaz sadrazam cenaplarıyla yaptığımız toplantıda kendilerinin bizimle en çok konuştuğu husus Amerika'da bulunan Suriyeli ve Mısırlı Osmanlılar olmuştur. Sadrazam bize bu Mısırlı ve Suriyelilerin bulundukları gurbet diyarını terk ederek memleketlerine dönmelerini arzu ettiğinden bahsetmiş ve bunların çalışmalarından ve zekâlarından övgü ile söz etmiştir.

Türkler hakkındaki sû-i zannımız yerinde bir davranış değildir. Aklı başında milletvekillerimiz gerçekleri açıklamalıdır ki bu ve benzeri davranışlar birlikte uyum içinde çalışmaya ve anayasa yararına olan çalışmalara engel olmasın. Anayasa taraftarı olan kimselerin de gönüllerini Arap kardeşlerine açmaları ve onların durumlarına riayetkâr olmalarını beklemekteyiz. Çünkü Araplar onların bu şerefli çalışmasında en güçlü yardımcılarıdır. Arap-Türk toplumlarının birbirinden uzaklaşması anayasanın önündeki en büyük engellerdendir.

Anayasayı nasıl koruruz?

Anayasa konusunda sorumluluk üstlenenlerin dehâ derecesinde zekâları ve hikmetli davranışları, bizim anayasayı koruma yolları hakkında bir şeyler söyleyip nasihatlerde bulunmamıza ihtiyaç bırakmamaktadır. Fakat biz yine de hatırlatma kabilinden bir şeyler söylemek durumundayız. Anayasayı koruma yolları acele ve geçici olmak üzere bir; bir de devamlı olarak uygulanacak sabit kurallar olmak üzere iki türlüdür. Acele ve geçici koruma yolları hemen uygulamaya geçirilmelidir.

Acele uygulamaya konulacak koruma yolları

Bu yollardan ilki milletvekillerinin farklı ırk ve mezhepler arasındaki yanlış ve kötü anlamaları ortadan kaldırmalarıdır. Yani milletvekilleri aralarında güzelce anlaşmalı, kendilerini seçip meclise gönderenler gibi uyum içerisinde olmalıdırlar. Zira onları seçenler farklı ırk ve mezheplerine rağmen tüm Osmanlı devletinin halkıdır. Bu husus Meclis-i Mebusan'ın kutsal görevi, hem en önemli görevlerindendir. Çünkü bu -daha önce de anlattığımız sebeplerden dolayı- anayasanın temelidir. Meclis bu görevi yerine getirirse -ki inaşâallah getirecektir- geri kalanını hükümet tamamlayacaktır.

Âcilen olmak üzere bizim görüşümüze göre anayasayı koruma yolları şunlardır:

1. Sıkıyönetim idaresi

Geçen yılın 24 Temmuz'unda anayasanın ilan edilmesiyle birlikte kişisel özgürlük, basın, konuşma, yazma özgürlükleri serbest bırakıldı. Bu özgürlükleri kullanacak olanlar daha önce yaşadıklarını görmezden geldiler. Bu yoldaki mücadeleleri sırasında karşılaştıkları ölüm, şiddet gibi güçlük, zahmet ve şiddeti felsefecilere benzeyerek görmezden gelip, bunları beşeriyet icabı zaafa bağlayıp mazur gördüler. Dolayısıyla intikam almayı, parçalayıp dağıtmayı düşünmediler. Hiçbir kimseye kötülük yapmak istemediler. Fakat onların bu isteklerine sosyal hayatın kanunu galip geldi. Sonuçta istibdat/baskı taraftarları anayasa taraftarlarına üstün geldikleri için anayasacılar bu işin sonunda zarara uğrayan taraf oldu. Anayasacılar sosyal hayatın kanununa aykırı bir iş yaptıklarını öğrenmiş oldular. Devlet, inkılap/devrim yaptığı zaman, daha bu işin başında iken milleti önceki devrin liderlerinden temizlemek için şiddete başvurmak

zorundadır. Sonuçta sıkıyönetim ilan edilerek, suçluları mahkemeye sevk ederek, yazarları belli bir sınırda durduracak şekilde bir kanunla basını kayıt altına aldılar.

Bazı yazarlar sıkıyönetimi tenkit etmekte veya sıkıyönetimin uzun sürdüğünü söylemektedirler. Bu yazarlardan bazıları tenkitlerini şu felsefi görüşün ifade edildiği teori üzerine bina etmektedir: "*Hürriyet/özgürlük ile kılıç, anayasa ile istibdat/baskı bir arada olamaz.*" Bu yazarlar şunu demek istemektedir: "*Nasıl olur da bir hükümet hem anayasa hükümeti olur hem de sıkıyönetim ile yönetimi yürütür?*" Aslında bu itiraz felsefî düşünenlere ve kelam alimlerine göre yerinde bir itirazdır. Fakat siyasetçilere ve sosyologlara göre safsata veya demogojidir. Çünkü anayasayı korumak için mutlaka kılıca ihtiyaç vardır. İlk başlarda kalemlerin/yazarların sınırlandırılması zorunludur. Bizim devletimiz gibi halkının çoğunluğu cahil olup ırk ve mezhep farklılığından dolayı çelişkili amaçları olan bir halktan oluşan devletlerde insanlar kılıç korkusu olmaksızın belli bir sınırda durmazlar.

Bizim devlet ve anayasa konusunda durumumuz ateşli bir hastalığa tutulan kimseye benzer. Bu hasta bir doktora gider. Doktor hastanın dış durumuna bakarak tıp'taki alışılmış uygulamalar istikametinde onun reçetesine ilaç olarak kinin yazar. Çünkü bu ilaç ateşe karşı vücudu güçlendirmektedir. Hasta bu ilaçtan bir fayda görmez. Çünkü bu hastadaki ateşli durum bir belirtidir. Bu hastada esas sebebin tedavi edilmesi gerekmektedir. Hasta bir başka doktora daha gider. Bu kez doktor bir muayeneden sonra ateşin sebebinin iç organlardan birisinin yerinden oynaması olduğunu tespit ediyor. Ameliyat kararı vererek gerekeni yapıyor. Böylece hem ateş yok oluyor, hem de hasta iyileşiyor.

Anayasa bir takım kimselerin yetkilerini alarak onları etkisiz hale getirmiştir. Bunlar ayırımcılık yapmakta, insanlar arasında bozgunculuk çıkarmakta, Türk'ü Arab'a; Arab'ı Türk'e karşı kışkırtmaktadır. İnsan bunların gönüllerinden geçen maksatları, zihinlerindeki düşünceleri bilse, anayasayı korumak için sıkıyönetimin vazgeçilmez bir araç olduğuna karar verir. Çünkü bozgunculuğun sebepleri bir tür kan çıbanı gibidir. Bu çıbanın kökünün kazınması için silah gereklidir.

Osmanlılar arasında gazete sayfalarında Abdülhamid'den başka halife tanımadığını açıktan açığa söyleyenler varken nasıl olur da hürriyet serbest bırakılarak sıkıyönetim kaldırılır? Oysa sultan V. Mehmed'e biat edilmesi kanunidir ve meşrudur. Bu kabil kimselere hürriyet nasıl serbest bırakılır? Anayasanın ilan edilişinin ilk sıralarında hürriyetin serbest bırakılmasının sonucunu gördük. Çünkü o sıralarda birkaç ay geçmeden cahiller anayasa taraftarlarının üzerlerine sıçrayıp atladılar.

Hürriyet taraftarı Türklere hâlâ "Bunlar hâricîdir"([87]) diyenler varken sıkıyönetim nasıl iptal edilir? Bunlara göre Ab-

87 Hâricîlik: Hz. Ali döneminde ortaya çıkan siyasî ve itikadî mezheptir. Mezhebe "Hâricilik" adının verilmesi konusunda çok çeşitli yorumlar yapılır. Mezhepler Tarihi bilginlerince en çok kabul gören yoruma göre, mezhep üyeleri, ümmetin başındaki hak imam olan Hz. Ali'ye karşı çıkarak itâattan ayrıldıkları için Havâric/Hâriciler olarak anılmış, mezheplerine de "Hâricilik" adı verilmiştir.
Hz. Ali'den ayrılarak önce Harûra'da, daha sonra Nehrevân'da toplanan ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî el-Ezdî'yi kendilerine halife seçen Hâricîler, kısa zamanda tam bir terör havası estirmeye başladılar. Görüşlerine katılmayan, önderlerini halife olarak tanımayan, Ali ve Osman'ı kâfir ilân edip lânetlemeyen her müslümanı kâfir sayıyor, acımasızca öldürüyorlardı.
Kendileri gibi düşünmeyen bütün insanları kâfir sayıyor, öldürülmeleri gerektiğine inanıyor ve bu yolda son derece acımasız davranıyorlardı.
Bazı görüşlerinde Kur'âna ve Sünnete dayandıklarından ehl-i sünnet'e uygun görüşleri de vardır. Ancak ehl-i sünnet ile temel de ters düştükleri meseleler de vardır. Allah'ın hem dünyada hem âhirette görülemeyeceği, Kur'ân'ın yaratılmış olması, Hz. Peygamber'in günahkârlara şefâatini reddetmek, büyük günah işleyenin ebedî cehennemde kalacağı gibi görüşleriyle ehl-i sünnete karşı çıkmışlardır. (Çeviren)

dülhamid devletin işlerini yüceltmek için olanca gayretini sarf etmekte, fakat hürriyetçiler ona başkaldırıp isyan etmekle ortalığı karıştırmaktadır. Kesinlikle inanıyoruz ki anayasa sıkıyönetimle var olmaya devam etmelidir. Eğer sıkıyönetim olmasaydı Osmanlı imparatorluğu darmadağın olur parçalanırdı. Çünkü halkı cahil bir millet düzenbaz sahtekâr kimselerle imtihan edilirse o milletin anayasası güçle korkutma olmadan korunamaz. Sıkıyönetimle hükümetin gücü ve İttihat Terakkinin korkusu da bunun üzerinde bulunur iken hâlâ anayasaya sığınarak safsata ve lafazanlıkla anayasayı yıkmak için çalışanların varlığını görmekteyiz. Bunların arasında anayasaya dayanarak padişah olan sultana biat etmeyi inkâr edenler de bulunmaktadır. Bu durumda hürriyeti nasıl serbest bırakırsın? Artık bu kimseler canının istediğini yaparlar.

Osmanlı anayasası sağlamlaşarak kuralları oturuncaya, bozguncuların kalıntısı temizleninceye ve gönüller birbiri ile uyum içinde oluncaya kadar anayasayı korumak için mutlaka sıkıyönetim olmalıdır.

Biz inanıyoruz ki bizim durumumuz diğer devletlerin durumundan farklı oldukça, Osmanlı anayasası da diğer devletlerin anayasasından farklı olmalıdır. Layık olan odur ki duruma göre, işin içine bir parça korku karıştırmak suretiyle ırkçı ve mezhep ayrılıklarına galip gelmek lazımdır. Gelişmiş ülkelerde gördüğümüz hür ve hiçbir kayda tabi olmayan anayasaya gelince: Biz ona ancak yukarda sözünü ettiğimiz sebeplerin yok edilmesinden sonra müstahak olabiliriz.

2. Mürteci hareketleri kontrol etmek

Siyasi inkılapların en önemli şartlarından birisi; ölüm, sürgün, engelleme veya başka yollarla devletin eski dönemin

yardımcılarından temizlenmesidir. Ta ki onların elinin bir zarar vermekten geri durması garanti altına alınsın. Çünkü mağlup olan bu kesim, itaat etmekte nadiren samimi olur. Bunlar ya insanın üzerine atılmak için veya fitne salmak için fırsat kollar.

Anayasa taraftarları geçen Nisan ayının 13'ünden beri sıkıyönetim yoluyla bu kuralı uygulamaktadır. Genellikle yapılan, sürgüne göndermektir. Eski zamanlarda sürgün sanki ölüm cezası gibi idi. Çünkü ulaşım imkânları zayıf, haberleşme yolları az idi. Şimdilerde sürgün cezası sürgüne gönderilenlerin arkadaşları ile haberleşmelerine engel olmadığı gibi prensiplerini ve düzenbazlıklarını yaymalarına da mani olmamaktadır. Sürgündekiler, posta yoluyla veya gazeteler aracılığı ile, veya gizli cemiyetler kurarak çalışmalar yapmaktadırlar. Fırsat buldukları zaman sıçrayıp düşmanlarının üzerine atlamakta gecikmezler. Özellikle İttihat Terakki cemiyetinin başarılı olmasından sonra doğu dünyasında gizli toplantılar yapmak bir hastalık haline gelmiştir. Doğuda gizli cemiyetler çoğalmış olup, kişisel hürriyet perdesi altında kontrol edilmek de söz konusu olmamaktadır. Fakat bizler bazı kimselerin bu durumu bir araç olarak kullanıp askerler arasında entrikalarını yaymalarından korkuyoruz. Asker devletin kılıcıdır. Öte yandan bu düzenbazlar halk arasında din ve ırk unsurlarını kullanarak onları aldatmakta ve kışkırtmaktadırlar. Nitekim 13 Nisan olaylarında böyle olmuştur. Akıllı bir hükümetin yapacağı iş, bu mürteci/geriye dönme isteğinde bulunan hareketi kontrol etmektir.

Felsefeci gibi düşünen bazı vehim sahipleri, sıkıyönetim meselesine itiraz ettikleri gibi bu düşünceye de itiraz edecektir. Onlara göre bu kontrol bir tür tecessüs/casusluk gibidir. Bunlar düşüncelerini savunurken: "*Tecessüs Abdülhamid zamanından kalma bir uygulamadır. Bu tür bir uygulama hürriyet ve anayasa ile nasıl bağdaşır?*" derler. Bu düşünceye verilecek cevap

şudur: "*Bizim tecessüs yapılmasını istememiz, tuzaklarından korktuğumuz için casusluk hareketleri içinde yetişen kimseler içindir.* Osmanlı*lardan anayasa taraftarı olanlar bunu yaptıkları zaman, bunu ilk yapan kimseler olmayacaklardır. Bu tür hareketler her inkılâbın/devrimin başlarında yapılan şeylerdir. Hürriyetçi* Fransız*lar, suçlamalar üzerine öldürme, parçalayıp dağıtma hareketlerine girişmiş olmalarına rağmen, inkılâbı gerçekleştirdikleri zaman eski dönemin kalıntılarını kontrol etmek amacıyla bir cemiyet kurarak bu cemiyete* "Kurtuluş ve Güven Cemiyeti" *adını vermişlerdir. Lâkin* Fransız*lar suçlamada ileri gitmişler, bu mekanizmayı kötü kullanmışlar ve aşırı davranmışlardır. Böylesi Osmanlılara yakışmaz.*

Bizim istediğimiz ancak hükümetin eski dönemden kalanlar hakkında iyi niyet besleyerek onları dilediklerini yapıp etmelerine terk etmemesinden ibarettir. Bazen hükümetin bu konudaki iyi niyeti yerinde olabilirse de fırsat elden kaçmadan ve zaman kaybetmeden dikkatli ve uyanık davranmak gereklidir. Şayet dikkat edilmez de bir zarar doğarsa bundan ne mürteciler, ne de hürriyetçiler istifade edecek değildir. Bir zarar doğduğu takdirde bu devletin sonu olacaktır."

Anayasayı korumak için başvurulacak devamlı yollar

Her devlette anayasayı korumak için başvurulacak devamlı yollar vardır. Erbabı bunları bilir. Bizim hürriyet taraftarı insanlarımız, bunları en iyi bilen kimselerdir. Fakat bunlardan Osmanlı milletinin durumuna uygun olanlarına burada yer vereceğiz. Nitekim yukarıda Osmanlı devleti içerisinde farklı ırkların ve mezheplerin bulunduğunu söylemiştik. Diğer devletlerle bizim aramızdaki en büyük fark budur. Bu problemleri bertaraf etmek için başvurulacak yollar şunlardır:

1. Resmî dilde birlik

Açık seçik ortadadır ki bir milletin unvanı/ne olduğunu ortaya koyan belirti dildir. Mesela Fransız milleti dediğimiz zaman Fransızca konuşan bir millet düşünürüz. İngiliz Milleti dediğimiz zaman da İngilizce'nin bir araya getirdiği bir millet kastederiz. O halde dil bir milleti bir araya getiren ilk unsurdur. Osmanlı milleti dediğimiz zaman maksat, Osmanlıcayı konuşan bir millettir. Osmanlı devleti, yönetimi süresince dilinin halk tarafından kullanılmasını zorunlu kılarsa hepimiz Türk oluruz ve ırk ayırımı ortadan kalkar. Çünkü Osmanlı milletini oluşturan unsurlar, dil dikkate alınarak şu veya bu unsura nispet edilmiştir. (Bu unsurlar arasında yer alan) Araplar, dilleri Arapça olduğu için Arap olarak isimleştirilmiştir. Diğer unsurları da buna göre kıyas ediniz.

Mesela Arapların hepsi asıl Arap soyundan değildir. Araplar arasında Türk, Süryani, Rum, Kıpti ve diğer soylardan doğan kimseler vardır. Fakat bunların hepsi Arapça konuşur. Türkler Arapların yaptığı gibi devletin yönetiminde herkes tarafından Türkçe konuşulmasını sağlarlarsa, tüm unsurların tek çatı altında toplanmasını sağlamak için yorulmak zahmetinden kurtuluruz. Fakat Türkler bunu yapmadılar. Çünkü Türkler halklarına önem vermemiş, kendilerini onlardan üstün tutmak ve halka kuvvet kullanarak sahip olmak yolunu tutmuşlar, Türkçeyi bilmeyeni Allah'tan korkmayan bir kimse saymışlardır. Osmanlı birliğine ve halk arasında eşitliğe önem vermemişlerdir. Dil olarak Türkçe konusunda yaptıkları, bu dili yönetenle yönetilen arasında ayırıcı bir unsur veya yöneticiliğin sembolü saymaktan ibarettir.

Anayasa ilan edildiği zaman Kanun-u Esasi'nin gereği olarak Osmanlıların hükümete katılarak hükümetin çalışmasını sağlayan tek bir millet olması için Osmanlı unsurlarının

birleştirilmesi gerekirdi. Dil, birliğin en önemli aracıdır. Hükümet Türkçeyi resmi dil yapmalı, hükümetle muhatap olmanın ancak Türkçe olması gerektiğini uygulamalıdır. Çünkü dil çeşitli toplulukları ve unsurları bir amaçta toplar, aralarında güzelce anlaşmayı sağlar ve böylece kötü zan da ortadan kalkar.

Böyle bir karar, Araplar dışında kalan Osmanlı halkları tarafından güzel karşılanacaktır. Çünkü Osmanlı ahalisi kendi asıl dillerinden başka Türkçeyi de konuşmaktadır. Araplardan Türkçeyi bilenler azdır. Türkçenin resmi dil olmasını kabul etmek bazı Araplara zor gelecektir. Çünkü onlar bu takdirde Arapçayı kaybedeceklerdir. Onlar bu durumu İslam'dan önce Şam, Mısır ve Iraktaki duruma kıyas etmektedirler. Zira İslam'dan evvel buralarda İbrani, Süryani ve Kıpti dilleri konuşulmaktaydı. İslam geldikten sonra onlar asıl ırklarını (ve dillerini) kaybederek Arapça konuşan Araplar oldular.

Bu itiraz dikkate alınmaya değer bir itirazdır. Onların diğer ırklardan farklı olarak dillerine sahip çıkmaları haklarıdır. Çünkü Arapça dünyanın dört bir yanında bulunan müslümanların dilidir. Dünyada tevhid ehli her insan, mutlaka Arapça bilir. Bu özellik bir tarafa, Arapça olarak nice ilimler, edebiyat ve fenler vardır. Arapça özellikle İslâmi ilimler alanında engin bir denizdir. Fıkıh, hadis, tefsir ve diğer ilim dalları bu dil ile meydana getirilmiş olup, hiçbir müslüman bu ilimlere ihtiyacı olmadığını söyleyemez. Şu İstanbul'da bulunan kütüphanelerde bulunan kitapların sayısı yetmiş küsur bine ulaşmış olup bunların % 80'i Arapçadır. Bundan dolayı İslam medeniyeti döneminde oluşan devletler resmi dillerini Arapça olarak belirlemişlerdir. Selçuklu Türk devleti, Eyyübi Kürt devleti, Kölemen Türk sultanları ve Çerkezler mahkemelerini, yazışmalarını ve emirlerini Arapçayı kullanarak yaparlardı. Ayrıca camilerde ibadet dili ve okullarda eğitim dili Arapça idi.

Bu hususu göz önünde bulundurarak bazı kimseler Osmanlıların kendilerinden evvelki Türk devletlerine uyarak Arapçayı devletin resmi dili yapmasını teklif etmişlerdir. Bu güzel bir şey ise de bizim için böyle bir şey yapmak söz konusu olunca, başka ırktan olan Ermenilerin, Rumların, Arnavutların ve Bulgarların da "Arapça İslam dininin dilidir diyerek" Arapçayı resmi dil kabul etmeleri gerekir. Fakat burada karşımıza bir mesele çıkıyor: Kanun-ı Esasi herhangi bir dine diğerlerinden farklı olarak bir ayrıcalık tanımamaktadır.

Bu bahiste bir mesele kalmış bulunuyor. O da şudur: Türkçenin resmi dil olması Osmanlı imparatorluğunda kullanılan dillerin kaybolmasına sebep olur mu? Bu sorunun cevabı şudur: Şayet Türkçenin konuşulması nesiller boyu yaygınlaşırsa ülkede kullanılan dillerin kaybına sebep olabilir. Fakat Arapça için bu geçerli değildir. Çünkü Arapça din ve İslami ilimler dilidir. İslam dini durdukça Arapça var olmaya devam edecektir. İslamiyet varlığını koruduğu sürece başka devletlerde Arapça dışında müslümanların kullandıkları diller de varlığını koruyabilir. Başka ülkelerdeki diller siyaset gereği kaybolsa bile Arapça kaybolmaz. Meselâ: Hintçe Hindistan'daki müslümanların dilidir. İngilizler İngilizceyi ilim ve siyaset dili yapmak suretiyle Hintlilerin dilini yok etmeyi düşünebilir. Böylece birkaç nesil sonra onların kullandığı Urduca kaybolur. Fakat Arapça bugün ne durumda ise aynen varlığını korumaya devam eder.

Türkçenin yaygınlaştırılmasıyla özellikle Arapçanın ölmesi korkusu yoktur. Çünkü Türkçenin pek çok kelimesi Arapçadır. Fakat bu dili kullananlar onun sadece ölmeyen bir dil olmasına rıza göstermezler. Onlar bu dilin yaşayan bir dil olarak kalmasını isterler. Arapça konuşma dili, ilim dili ve din dili olarak kullanılmak suretiyle canlılığını korumaktadır. Siyaset dili, yani resmi yazışmalar ve Osmanlı hükümetinde sistemin işleyişi

sırasında tutulan raporlar ve işlemlerin şu anda Türkçe ile olması kabul edilmiş bulunmaktadır. Hükümetin kararı Türkçenin sadece resmi yazışmalarda kullanılması şeklinde olduğuna göre Arapça konuşma, ilim ve din dili olarak kalacak demektir. Ayrıca bu uygulama ile Türkçenin umumileşmesinden istenilen fayda da hâsıl olmuş olacaktır. Türkçenin kullanılma zorunluluğu resmi alanlar dışına taşarsa bu mesele tartışma konusudur.

Biz hükümetin Türkçeyi yaygınlaştırmasına da, Türkçenin okullarda mecburi olmasına da muvafakat ediyoruz. O derecede ki öğrenci ana dilini kullandığı güzellikte Türkçeyi kullanmadıkça ve öğrendiği bir yabancı dil düzeyine Türkçeyi öğrenmedikçe kendisine diploma verilmemelidir. Türkçe konusundaki uygulama bu düzeyde olursa hükümet muradını elde eder. Arapların diline de bir şey olmaz. Fakat hükümet Türkçenin okullarda ilim dili olmasına, yani öğrencilerin dersleri bu dil ile görmesine karar verirse bu uygulama Arapça üzerinde kuvvetli bir darbe olur. Bu durumda Arapçanın akıbeti, sadece kiliselerde veya halktan bazılarının dilinde kullanılan diğer eski dinlerin dillerinin akıbeti gibi olur.

Dili ortadan kesin bir şekilde kaldıracak bir adım daha vardır. Bundan maksat şudur. Türkçe adalet mekanizmasında zorunlu olarak kullanılır, halk mahkemeye çağırıldığında bu dili konuşmaya mecbur edilirse, bu takdirde Arapçaya "Allaha ısmarladık!" deyiniz.

İyi niyetlerinden şüphe etmediğimiz hürriyetçilerden umudumuz bu meseleye insaf gözüyle bakmalarıdır. Biz Osmanlı milletinin birliğini sağlamak amacıyla Türkçenin yaygınlaştırılmasını gerekli görüyoruz. Fakat boyuna takılan gerdanlık boyun kısmına yeterli olacak kadar olmalıdır. Okullarda Türk dili ve edebiyatının mecbur kılınması, Türkçeyi iyi derecede okuyup yazarak öğrenmeyene diploma verilmemesi tarzında bir

uygulama yapılması, her ırkın diğer ilimlerin öğrenimini kendi diliyle yapmasına izin verilmesi tarzında bir uygulama hürriyetçilerden beklenilene ve diğer ırkların değerlerini korumaya en yakın bir durumdur. Böylece Türkçenin yaygınlaştırılmasından istenilen amaç da elde edilmiş olacaktır. Hem bunu yapan sadece Osmanlılar değildir. Bu uygulamayı onlardan önce Avusturyalılar da yapmıştır. Avusturya halkı dokuz ayrı milletten oluşmaktadır. Bunlardan her birinin ayrı bir dili vardır. Her bir milletin parlamentoda milletvekili bulunmaktadır. Avusturya Devleti bu milletlerin hukukuna riayet etmiş, Avusturya dilini bilmeyen vekillerin bu dillerden birini kullanmasını yeterli görmüş, sekiz dilin de parlamentoda kullanılmasına izin vermiştir. Ancak bir gurubu oluşturan topluluğun cahil olmasından dolayı dokuzuncu dilden söz edilmemiştir.

Eğer maksat hem dil hem ırk birliğini sağlamak, böylece Osmanlının tek bir ırktan ibaret olmasını gerçekleştirmek ise, henüz böyle bir girişimde bulunmak hikmetli bir davranış değildir.

2. Eğitimin yaygınlaştırılması

Bir milletin kalkınmasında ilmin faydalarını saymak istemiyoruz. Çünkü böyle bir şey, elde edilmiş bir şeyi yeniden elde etmeye çalışmaktır. Anayasa hükümeti eğitim alanında çalışmalar başlatmıştır. Fakat biz meseleye özellikle Osmanlı imparatorluğundaki duruma, başka memleketlerde bulunmayan ayırımcılık faktörlerine bakmak istiyoruz. Elbette istenilen bu ayrımcılığın ortadan kalkıp birliğin sağlanmasıdır. Birliğin sağlandığı ilk yer okullardır. Türk, Arap, müslüman, hıristiyan aynı okulda aynı sınıfta okuyor. Bu farklı din ve ırk özellikleri taşıyan öğrenciler aynı kitabı okuyor ve aynı terbiyeyi alıyorlar. İşte uyum ve ittifak burada başlamaktadır. Eğitimi hem yaygınlaştırmak hem seviyesini yükseltmek gerekiyor. Eğitimin seviyesinin

yükseltilmesi gençlerin varlıklarını anlamaları ve gönüllerinin rahatlamasını sağladığı gibi, gönüllerindeki din bağnazlığı da yok olur. Böyle yetişen gençler bu havayı aile arasında da yayarlar. Bağnazlık ve katılık ancak bilginin genişlemesi, fikirlerin yükselmesi ve taklit zincirlerinin kırılması ile olur. Bunun delili şudur ki, Osmanlılar arasında başka ırklara kızgın davranmakta en az derecede olanlar, tasavvur ve fikir bakımından yüksek düzeyde olanlardır.

Eğitimin yaygınlaştırılması halkın aydınlanması için gereklidir. Eğitimin yaygınlaşması sayesinde halk, gazete ve kitapları okuyarak diğer milletlerin durumundan haberdar olurlar. Böylece başka din ve ırklara karşı kalplerde bulunan hoşgörüsüzlük ortadan kalkar. Duygu dünyalarında bir yükselme olur ve başka din veya ırktan olan komşuların veya arkadaşların boğazlanması sona erer. Nitekim Osmanlı imparatorluğunun çeşitli yerlerinde böyle olaylar yaşanmıştır. Bunlardan zamanımıza en yakını "Adana Olayları"([88]) dır.

88 Yazar,14 Nisan 1909 tarihinde başlayıp Mayıs 1909 başına kadar devam eden olaylardan söz etmektedir.
Adana'da etnik tahrikler sonrası Nisan 1909 tarihinde yaşanan iç savaş sonrasında şehir merkezi harabeye dönmüş, civar ilçelerde de karşılıklı iç savaş yaşanmıştı. Ermeni Hınçak Partisi'nin militanı ve aynı zamanda kilisede görevli Papaz Muşeg Seropyan ve ona bağlı silahlı güçlerin tahrikleri sonrası yaşanan iç savaş 14 Nisan 1909 tarihinde başladı ve Mayıs 1909 başına kadar da devam etti. Olayların asıl sorumlusu Papaz Muşeg, Batılı ülkelerin askeri ve siyasi müdahalesi gecikip ümit ettiği dış destek gelmeyince Mısır'a kaçarak canını kurtarmış ve geride binlerce insanın hayatını kaybettiği bir şehir bırakmıştı. Resmi rakamlara göre 6 bin Ermeni, 2 bin civarında Türk hayatını kaybetti.
Adana'ya Vali ve Sıkıyönetim Komutanı olarak gönderilen Cemal Paşa, Adana olaylarının dosyalarını gözden geçirdi. 28 Türk, tek taraflı ve vicdanları sızlatan tarihi hukuk skandalı olarak görülebilecek şekilde Kasım 1909 tarihinde idam edildi. Ermeni siyasi çevrelerin hedef gösterdiği Bahçe Müftüsü İsmail Hakkı ve kardeşi olan belediye başkanının idamları da 1909 yılı Aralık ayı ortalarında gerçekleşti.
Kaynak:*http://www.haber3.com/osmanli-arsivi,-adana-ic-savasinin-topluidamlar-dosyasini-acti

3. Müslüman olmayanların askere alınması

Her ne kadar bugün hıristiyanların askere alınmasının söz konusu olduğu söyleniyorsa da bu uygulama yerindedir. Aslında hıristiyanlar askerlik meselesine alışmış bir durumda değilken anayasa ve anayasanın getirdiği sürprizle karşılaştılar. Askerlik, bizim memleketimizde askerliğe alışık olan müslümanlara da ağır gelen bir şeydir.([89])

Askerliğin insanlara ağır gelmesinin sebebi daha önceki yönetimin meşhur bozuk idaresi ve mevcut yönetimin askerin durumunu yükseltme, ihtiyaç duyduğu giyim, gıda ve diğer malzemeleri yeterince temin etmek hususunda zayıf olmasıdır. Bu konunun anayasa gölgesinde mutlaka değiştirilmesi lazımdır. Çok zaman geçinmeden hükümet hıristiyanlar için askerliği kolaylaştırmalıdır. Hükümet hıristiyan vatandaşların bu duruma alışmasına kadar beklemek veya hemen girişimde bulunmak tarzında bir görüş benimseyebilir. Maksat Osmanlı milletinde birliktir. Bunun sağlanması için müslüman olmayanların Osmanlı ordusunda askere alınması meselesi kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü bu takdirde müslüman, yahudi ve hıristiyan aynı askeri birlikte bir arada yaşayacak, şakalaşacak, sıkıntılı ve rahat zamanlarda yardımlaşacak, kalpler birbirine yaklaşacaktır. Aynı orduda askerlik yapan her bir fert devletin kendi devleti, hükümetin kendi hükümeti olduğunu, orduda bir kılıcı, parlamentoda oy kullanan vekili olduğunu düşünecektir. Böyle olunca da devletine sıkıntı verecek bir şeyin olması kendisine zor gelecek, bu sebeple onu korumak için savaşacak ve devletinin hukuku uğrunda uğraşıp emek sarf edecektir.

---

*Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr Yusuf Sarınay başkanlığında yürütülen bir projeyle hazırlanan "Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları" adlı eser. (Çeviren)

89 Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için yazarın bu satırları yazdığı sıralarda bir Osmanlı vilayeti olan Lübnan'da yaşadığı hatırlanmalıdır. (Çeviren)

Hıristiyanlar için askerliği kolaylaştırmanın yolu, okulda, özellikle de askeri okullarda müslüman -hıristiyan kaynaşmasını sağlamaktır. Çünkü okullarda öğrenciler arasında ülfet meydana gelir ve gönüller bir olur. Okulda edinilen dostluk en güçlü arkadaşlık bağlarından birisidir. Hıristiyan liderler gençlere askerliğin hafif bir şey olduğunu anlatmalı, hükümet de bu işi güzel işlemler ortaya koyarak kolaylaştırmalıdır.

Sözün kısası Osmanlı anayasasının önünde sarp güçlükler vardır. Hürriyetçiler bu güçlüklerin üstesinden gelir, hükümet de bunu desteklerse bunu mucize kabilinden bir gelişme sayarız. Çünkü bu güçlüklerden biri bile tek başına işi güçleştirmeye yeter. Bunların hepsi bir arada olunca sıkıntının nasıl olacağını varın düşünün. Bu güçlüklerin en büyüğü ırklar arasındaki nefrettir. Osmanlıyı oluşturan tüm ırklar birleşirse her engelin üstesinden gelinecektir. Güç fazlasıyla Türklerin elindedir. Onlar bize (hıristiyanlara veya diğer ırklara) "Siz bizim kardeşlerimizsiniz" diyorlar. Bu söz bir esastır ki bizim için aramızda eşitliği desteklemektedir. Bizler eşitliğin her hususta gerçekleşmesi konusunda acelecilik yapmaktayız. Mesela bizler bakanlık, adalet ve idare mekanizmasında bize görevler verilmesini istemekteyiz. Bu makamlar için bizlerin yeterli kabiliyetimizin mevcut olduğunu varsaysak da bu makamları elde edememekten dolayı sızlanıp ah vah etmemeliyiz. Anayasa adamları hükümetin desteği ile bu makamlar hususunda gerekli ayırımı yapmaktadır. Biz istediğimiz her konuda yetkilileri zorlarsak istediğimizi elde etmenin yolunu bulamayız. Çünkü ipler onların elindedir. Bizim yapacağımız tek şey, onları görevleriyle baş başa bırakmaktır. Devlet istikrara kavuşur, anayasanın işlemesi yerine otururs a Kanunu-u Esasi her ırka hakkını verecektir. Bize

karşı haksızlık yapılarak tarafgirlik edildiği ortaya çıkarsa o zaman her Osmanlı bireyinin hakkını istemesi yerinde olur. Ama bu gün hükümete karşı kötü zan besleyip gönüllerde değişiklik yaparsak başarıyı geciktiririz. Dahası, bu durum -Allah korusun- devletin çözülmesine de yol açar.

* * *

Osmanlı devletinde ve anayasada sıkıyönetim ve Araplar

Hilâl dergimizin bu yılın üçüncü sayısında yayımlanan "Âsitâne'de siyasi durum" başlıklı makalemizde sıkıyönetimin devam etmesi yönündeki yazımız üzerine bazı dostlarımız bizi azarlarcasına yazarak "*Anayasa ile sıkıyönetim uygulaması nasıl birleşir? Sizin* Fransa*'daki veya başka ülkelerdeki uygulamaları delil olarak ileri sürmeniz geçerli değildir. Çünkü bizim durumumuz onlarınki ile aynı değildir. Zira onlardaki eski yönetim taraftarı olanlar hürriyetçilere hâlâ direnmektedir. Dolayısıyla iki gurup arasındaki savaş devam etmektedir.* Osmanlı*larda ise idare istikrar içerisinde ve sükûnet söz konusudur. Halk içerisinde başkaldırmaya çağrıda bulunan, hükümete kılıç çeken yoktur. Özellikle* Araplar; *zira Araplar* Osmanlı*daki ırklar arasında itaate en yakın toplumdur.*" demektedir.

Evet, Araplar kendi hallerine bırakılırsa diğer ırklar arasında idare ile uyum içerisinde olmaya en yakın toplumdur. Çünkü onların yararına olan şey devletin de yararınadır. Devlet Araplarla birlikte diğer ırklara sükûnetle galip gelmektedir. Araplarda akıllı olanların da görüşü böyledir. Fakat benliklerinde şiir veya düz yazı olarak sadece lafla geçmişiyle övünmekten başka bir şeyleri kalmayan zayıf görüşlülere ne dersiniz?

Bunlar yazarlardan veya şairlerden bir guruptur ki, bir kahramanlık ya da övünülecek nükte buldular mıydı sonunu düşünmeden hemen bunu yazarak gazetelere gönderirler ve yayınlatırlar. Aslında esas ayıplanacak olanlar bunları yayınlayanlardır. Çünkü onlar bu sözleri yayınlayarak devlette uygulama makamında olan kimseleri Araplar hakkında su-i zanna/kötü düşünmeye sevk etmektedirler. Gazeteler bu tür düşünceleri ortaya attıkça hali hazırdaki durumu düşünmeyip bir takım heveslerin arkasından gidenlerin kalplerinde hastalıklı fikirlerin gelişmesine yol açmaktadır. Bu adamlar hali hazırdaki duruma sadece kişisel menfaat açısından bakmaktadır. İstediklerini elde edemezlerse kızıp intikam almaya anayasa taraftarlarına dil uzatmaya kalkmaktadır. İşte bu durumda olanları, sıkıyönetimden başka hiçbir şey korkutamaz. Sıkıyönetim söz konusu olunca bunlar, aralarında fısıltı ile konuşmaktan başka bir şey yapamazlar. İşte bu yönetimin güzelliklerinden birisi budur.

Mısır hükümeti kendisinden ruhsat alarak gazetesini istediği serbestlikte yayınlamak isteyenleri yasaklamak konusunda Osmanlı hükümetinin yanında yer almaya riayet etmekle iyi bir şey yapmıştır. Fakat yine de bazı gazeteler yabancı birinin adını kullanarak ve ruhsatsız olarak yayın yapmaktadır. Bu, adına yayın yapılan yabancının devleti, bu yayına yardımcı olmakta mıdır? Bilmiyoruz. Bununla beraber biliyoruz ki medeni ülkeler Osmanlıdaki anayasa taraftarlarına iyi davranmakta, bazı yayınların Türkçe veya Fransızca olarak yayınlanmasını sağlamaktadır. Bu tür yayınların Araplar üzerinde bir etkisi olmaz. Fakat bu aşırılık taraftarı olanların sözlerini yayınlayan büyük Arap gazetelerini ayıplıyoruz. Mesela *Müeyyed* gazetesi şair Rasafi'nin, Türkleri Arapları her şeyde eşit tutmadığı takdirde Arapların ayaklanacağı ifadeleriyle Türkleri tehdit eden kasidesini yayınlamıştır. Şair şiirde bir tema

olarak kullanılan övünme ve kahramanlık unsurlarına yer vererek kasidesinde sanki Ukaz panayırında(90) şiir söyleyen Nâbiğa(91) veya Seffah'ın(92) meclisinde Ümeyye oğullarını öldürmeye teşvik eden "Südeyf"in(93) ağzı ile şiirler söylemektedir. Bizim kesin kanaatimiz odur ki, bu ve emsali kasideler, sakin halde bulunan ve korkulan hiçbir şeyi yerinden kımıldatmayacaktır. Fakat bunların büyük Arap gazetelerinde yayınlanması Arap-Türk toplumlarını birbirinden uzaklaştırır ve istibdat/baskı rejiminin uzamasına yol açar. Anayasa Hükümeti ise şairlerin bir zarar veremeyeceği kadar ayağını yere sağlam basmaktadır. Bu, hakkında söz edilen Arap toplumuna zarar vermekten başka bir sonuç vermez.

Şairlerin kasidesiyle devlet kurup devlet yıkmak zamanı geçmiştir. Eski zamanlarda şairler devleti ilerletir, devleti korkutabilir, dolayısıyla şairlerin sözü hesaba katılırdı. Çünkü onlar halifenin iradesini dile getiren kimselerdi. Bazen bizzat halife şairi şiir söylemeye teşvik ederdi. Şair halifenin maksadına uygun şeyler söylemezse, sonu ya ölüm veya hapishane olurdu. Bizim şairlerimiz -Allah onları ıslah eylesin- övgü ve kahramanlık şiirleri

90 Ukaz panayırı cahiliye döneminde Arapların toplandığı bir pazar hareketidir. Taif ile Nahle arasında Mekke'ye üç gün uzaklıkta bir yerde kurulurdu. Her sene Zilkade ayında 20 gün boyunca kabileler burada toplanır, şairler yeni şiirlerini burada söylerlerdi. (Çeviren)

91 Nabiğa hem İslam'dan önceki cahiliye dönemine, hem İslam dönemine yetişen muhadram şairlerdendir. Uzun bir ömür yaşayan Nabiğa 684 yılında Isfahan'da vefat etmiştir. (Çeviren)

92 Ebu el-Abbas Seffah. Asıl adı Ebu el-Abbas Abdullah es-Seffah bin Muhammed bin Ali bin Abdullah'tır.(d. 721 m. - ö. 754 m.) Emeviler hanedanının yıkılmasına neden olup Abbasiler devletinin kurulmasıyla 750-754m. döneminde ilk Abbasi Halifesi olarak hüküm sürmüştür. Es-Seffah kendine verilen bir lakap olup Arapça "Kan dökücü" anlamına gelir. (Çeviren)

93 Südeyf Hicazlı bir şair olup, bağnaz bir Haşimoğulları taraftarı idi. Seffah döneminde onu Ümeyyeoğullarını öldürmeye teşvik etmiştir. Diri diri toprağa gömülerek cezalandırılan Südeyf 763 tarihinde ölmüştür. (Çeviren)

söylerken kendilerini Ahtal(94) veya Cerir'e(95) benzetmektedirler. Oysa Ahtal ve Cerir'de olduğu üzere onların kendilerini dinleyen ve dediklerini uygulayan ne Abdülmelik,(96) ne de Velid(97) gibi bir halifesi yoktur. Bizim şairler ancak mensubu oldukları milletin başına dertler açan ürünler ortaya koymaktadır. Onlar eski çağların geçtiğinin farkında değillerdir. Artık anayasa çağındayız ve ırkçılık ve dil bağnazlığı çığırtkanlığı yapmanın bize bir faydası yoktur. Bize yararı olan tek şey birlik, beraberliktir. Bunun dışındakiler bize ancak zarar verir. Devlet ayağını sağlam şekilde yere basıncaya ve işler düzenine girinceye kadar bu tür şeylere son vermeliyiz.

94 Ahtal: (640-?, 708) Tarihleri arasında yaşayan Hıyra doğumlu Hristiyan bir Arap şairidir. Ferezdak ve Cerir adlı diğer iki şair ile beraber, Arap edebiyatının özel bir faslını teşkil eder. Emevilerin resmî şairiydi. *Divan*'ı Beyrut'ta basıldı (1891); kendisi kadar ünlü bir şair olan Cerir ile karşılıklı *munakaza*ları da *Munakazatü'l-Cerir ve Ahtal* adı altında toplandı.(Çeviren)

95 Cerir:(doğumu yaklaşık 650m. Ölümü yaklaşık 729m.) Emevi döneminin en büyük Arap şairlerinden biri. Yaşamı ve şiirleri, İslam öncesi bedevi geleneğinin canlılığını yansıtır.
Cerir'in yergilerinin ve methiyetlerinin çoğu geleneksel kaside biçiminde yazılmıştır. Ayrıca mersiyeler (ağıt), bilgece şiirler ve nükteli kısa şiirler de yazmıştır. (Çeviren)

96 Abdülmelik b. Mervan:Emevi halifelerinin beşincisi. Doğumu 646 m. Ölümü 705m. Babası Mervan bin Hakem, annesi Aişe binti Muaviye bin Muğire'dir. Devrinde, Bizanslılarla uğraşıp, Musa bin Nusayr, Tarık bin Ziyad gibi komutanlar vasıtasıyla Kuzey Afrika ve İspanya'da fetihleri devam ettirdi. Abdülmelik devrinde bir çok önemli işler yapıldı. İç muharebeler sebebiyle hasar gören Ka'be tamir edilerek bugünkü şekli verildi. Abdülmelik vefat ettiğinde oğlu Velid'e, Atlas Okyanusundan Ceyhun Nehrine kadar uzanan siyasi, askeri ve idari bakımdan sağlam bir devlet bırakmıştı. (Çeviren)

97 Velid:, Tam adı Ebu'l-Abbas el-Velid Bin Abdülmelik Bin Mervan. Emevilerin altıncı halifesi (705-715). Halife Abdülmelik'in büyük oğluydu. Gençliğinde Bizans'a karşı düzenlenen seferlere katıldı. Babasının ölümünden sonra 705de halife oldu. Hükümdarlığı sırasında hiçbir sefere komuta etmediyse de, Velid Haccac'a verdiği yetkilerle hükümdarlığını yaptığı bölgelerin büyümesini sağladı. (Çeviren)

Ey halkım! Allahtan korkun! Bu devlet ölümden dönmüş, şimdi ayağa kalkmıştır. Neredeyse acizlik hiç kalkmayacak şekilde kendisini yere çakıp oturtacaktı. Ona ilk yardım müdahalesi yaparak elinden tutunuz. Tâ ki kuvveti geri gelsin. Sonra sizden her biriniz hakkınızı alırsınız. Aksi halde bu devlet bir daha düşerse ebediyete kadar ayağa kalkamaz. Eskiye geri dönmek heveslileri veya "*anayasayı değiştirmeye gücümüz yettiği zaman devlet bizim lehimize elimize geçer, otorite bizim olur*" diyenler böyle bir şeyin gerçekleşeceğini sanmasınlar.

Araplar veya Türklerle yönetimi ele geçirmek üzere çekişen başka ırklardan olanlar sanmasınlar ki başarılı oldukları takdirde devlet ve tüm iyilikler ellerine geçecektir. Hükümet mağlup edildiği takdirde, bu mağlubiyetin sonu devletin paramparça olmaktır. Bu durumda ne onların, ne de başkalarının eline bir şey geçmeyecektir. Olsa olsa devlet yabancılara yem olacaktır.

Devletin bekasını isteyen yazarlar bu sonucu göz önünde bulundurmalıdır. Anayasa adamlarına diklenenler, ancak devletin mahvolup tarih sahnesinden silinmesine çalışıyorlar demektir. Allah'ın izniyle bunlar buna güç yetiremeyecektir. Bu konuda yapılan bir açıklama şöyledir:

"*Hal-i hazırdaki durumu eleştirmek üzere sesleri duyulanlar ancak bazı yazarlar veya şairlerdir. Bunlar milletin tamamı veya bazısı adına söz söyleyemezler. Hatta onlar kendileri adına bile söz edemezler. Yani onlar kendi duygularını değil, ya kendilerine bir menfaat sağlamak veya eskiden nüfuz sahibi olan kimselerin beslediği düşmanlık yüzünden bir intikam duygusu sebebiyle bir şeyler söylemektedirler. Bundan dolayıdır ki bizler onların söylediklerinin bir kalkışmaya yol açmasından korkmuyoruz. Çünkü onları kâle alan ve devleti başkaldırmakla tehdit edenlerin sözleri, şair* Rasafi*'nin* Türklere

ve anayasa taraftarlarına seslenen kasidesinde dedikleri gibidir. Rasafi *adı geçen kasidesinde şöyle diyor:*

Gelin eşit olalım,
Küçük büyük; her işte,
Buna evet diyen buyursun gelsin.
Yoksa ezeriz inatla karşı çıkanı.
Gerekirse bu hakkı kılıçla isteriz.
Genç, yaşlı; hepimiz aynı şeyi deriz.
Her savaşçı kımıldadıkça yerinden
Azimle tuttuğu kılıcı kimse alamaz elinden
Yüzünü buruşturunca ölümü görürsün,
O yüz ölüme gülerek gider bilirsin.
Yüksek meziyetli yaratılmış Araplar,
Ahlâkta ve yapıda ne güzel mana taşır onlar".

Gerçek Araplar elleriyle kendilerini tehlikeye atmayacak kadar akıllıdır. Sonra onlar bu şairin veya başkasının ne söylediğini ve bu sözü söyleyenin kim olduğunu bilmezler. Bizim şairlerimiz kahramanlık ve övgüde Arap şairlerini taklit etmektedir. Fakat bizimkilerin onlar kadar nüfuzu/etkisi yoktur. Arap devletinde şair, bir kaside söylediği zaman kabilesi veya devleti adına söz söylemiş olurdu. Eskiden şair kahramanlık veya övgü hususunda bir söz söyleyince, bilirdi ki kabilesi veya kabilenin antlaşması olan diğer kabileler o sözü dikkate alırlardı. Çoğu kere şairi başka bir kabile hakkında bir söz söylemek üzere teşvik ederler, bu söz, yüzyüze savaşın kapısını açardı. Eski Araplarda şair günümüzdeki resmi gazete gibi kabilenin veya devletin dili olurdu.

Bizim şairlerimize gelince: Onlar ancak kendi kişisel görüşlerinden söz ederler. Bir kahramanlık veya övgü sözü söylerse o, çürümüş kemiklerden söz ediyor demektir. Birilerini teşvik için bir şeyler söylese kendisini tanımayan, söylediklerini okumayan

kimseleri teşvik ediyor demektir. Hatta onların çoğu, şairin sonunu düşünmeden bir takım şeyler söylemesinin iyi bir şey olmadığını söylerler.

Zaman zaman anayasa taraftarları aleyhine duyduğumuz haykırışlar olsa olsa milletle bir alakası olmayan bir gazete veya şiir haykırmasından ibarettir. Millet bu sözden sorumlu tutulamadığı gibi, o sözlerin gereği ile hesaba da çekilemez. Bu sözlerden anayasaya da bir zarar gelmez. Bunların sözünden bir zarar gelse mensup oldukları Arap milletine zarar gelir. Çünkü bu şairlerin sözüyle su-i zan artar Araplarla diğer ırklar birbirinden uzaklaşır.

Bazı kimseler "*Hürriyetçilerin bu sözlere kulak vererek onların günahları yüzünden Arapları sorumlu tutmaları yakışık almaz*" diyerek bir itirazda bulunacaklardır. Biz de bunu söylüyoruz. Muhtemel ki hürriyetçilere ve akıllı kimselere bu hakikat gizli değildir. Fakat kalpleri nefret doludur. Onlar aynı zamanda gelecekten haber vermekle yükümlü olmadıkları gibi her işittiklerini ve her okuduklarını araştırmakla da yükümlü değillerdir. Lâkin bu hususta ayıplanacak olan, onların sözlerini yayınlayan gazetelerdir. O gazeteler İstanbul'da yayınlanamaz. Çünkü orada gazeteler basın kanunu ile sınırlıdır. Bu gazeteler Avrupa'da da yayınlanamaz. Ancak Avrupa'da, kendi halkının dili ile yayınlanabilir. Bunun da Araplar üzerinde bir etkisi olmaz ve ona kimse ilgi göstermez. Bunların yayınlanmasının ancak Araplara zararı olur. Bu ancak Mısır'da olacak bir iştir. Nitekim anayasa düşmanları, Araplar arasında sözlerini yaymak için ancak Mısır gazetelerini araç olarak kullanmaktadırlar. Hürriyet taraftarları da eski dönemde görüşlerini orada yayarlardı. Osmanlılar arasında hürriyet ruhunun yayılması ve anayasa isteğinin dile getirilmesi hususunda Mısır'ın büyük payı vardır. Şimdi onların buna ters düşen bir şey yapmaları yakışık almaz.

Bizler sıkıyönetim altında iken ve kılıçlar kınından çıkmış, boynumuz üzerinde sallanırken heyecanlı kasideler yazılmakta ve gazetelerimiz bunları yayınlamaktadır. Bu davranış başkentten

uzaklaşarak bir tür korunma hareketidir. Özgürlükler serbest bırakılarak kılıçlar kaldırılınca nasıl olur dersiniz.?

Sıkıyönetim idaresinde mutlaka baskı bulunur. Fakat hürriyeti ve anayasayı korumak için sıkıyönetim vazgeçilmez bir yoldur. Sıkıyönetim olmasaydı Osmanlı devleti günümüze kadar gelemezdi. Bundan dolayıdır ki tüm Osmanlı unsurları arasında birlik sağlanıncaya veya anayasanın kendilerine zarar verdiği kimselerin tuzaklarından korku yok olana kadar sıkıyönetim süresinin uzatılmasını söyledik.

Bu şairlerin sözlerini gazetelerde okuyamıyor, kürsülerde sözlerini dinleyemiyoruz. Çünkü cezalandırılmaktan korkuyorlar. Fakat onlar bir entrika çevirmek için de her hangi bir gayret içerisinde değiller. Bunu içindir ki biz, onların kontrol altında tutulmasını, takip edilmesini teşvik etmiş bulunuyoruz.

Arapları bir kenara bırakıp Osmanlı milletleri arasında yer alan başka ırklara dikkat etmek lâzımdır. Çünkü onların yazarları arasından devlete karşı Araplardan daha şiddetli tavır takınanlar vardır. Fakat bunlar ancak kendi fikirlerini veya yazdıkları gazetelerin patronlarının fikirlerini dile getirirler. Şimdilik bunlardan korkulması söz konusu değildir. Zaten sıkıyönetim tehdidi altındadırlar. Sıkıyönetim olmasaydı besleme bozguncuların ve entrikacıların yerini almakta gecikmez, hürriyet ve anayasayı savunma adına anayasa ile savaşmaya kalkarlardı. Nitekim 13 Nisan olaylarından önce de böyle yapmışlardı. O zaman sonuç korkunç bir ihtilâl olurdu. Şimdi içinde bulunduğumuz zaman, böyle olaylara uzak değildir. Ne ise ki arabanın tekerleği yoldan çıkmaktan kurtuldu. Fakat her defasında kurtulmayabilir.

Esasen sıkıyönetim, bir kardeşin diğer kardeşini ortak yararları konusunda eleştirip tartışmalarda bulunarak hatanın yerine doğruyu bulmak için araştırdıkları gibi, basının hükümeti eleştirerek bir takım güzel öğütlerde bulunmasını yasaklamıyor. Nitekim medeni tüm ülkelerde böyle olmaktadır. Fakat muhaliflerin -hamdolsun bunlar azdır- gazetelerinde İttihat Terakki

cemiyetine dil uzatmaktan ve üyelerini alaya almaktan, onları suçlamaktan başka bir yayın görmüyoruz.

Aklı başında bir kimsenin bu gazetelerden bir ikisini okuması yeterlidir. Bu bir iki gazeteye göz atmak ortaya koyacaktır ki, bu tür yazıları yazanlar ancak intikam almak için yüklenmekte, sözün sonunun nereye varacağını takdir etmemekte ve atmasyon kabilinden şeyler söylemektedir. Onların sözlerini dikkate alan yoktur. Onların sözleri ancak uyuzun kaşınmaktan aldığı zevk gibi, anayasaya kızanlara zevk verir.

Osmanlı devletinin devamı için sıkıyönetim rejimi lüzumludur. Abdülhamid hükümetinin zehirini alarak yetişen neslin/kuşağın bitip, yerine anayasa kültürü ile yetişen yeni bir nesil gelinceye kadar da sıkıyönetimin devamı lüzumludur. Bu yeni nesil birlik ve sosyal beraberlik nedir öğrenmeli, dine ve ırka dayalı bağnazlıktan uzak bir nesil olmalıdır. Böyle bir sonuç ancak eğitim öğretim, güzel ahlâk ve genel kalkınma ile tamam olur. Hükümet bunu sağlamak üzere elinden geleni yapmaktadır. Fakat İttihat Terakki cemiyeti yeni bir nesil yetişinceye kadar beklemenin uzun zaman almasından korkmaktadır. Bu sebeple cemiyet olarak ayrıca ekonomik, sosyal ve ahlâki konularda gençleri yetiştirmeye başlamıştır. Çeşitli vilayetlerdeki cemiyetin şubeleri aracılığı ile çalışmalarını yürüten cemiyet, inşa yaptırdığı okullarda parasız gece eğitimi ile gençleri eğitmeye başlamıştır.

Anayasa düşmanları bu İttihat Terakki cemiyetinin işten elini çekmesini istemektedir. Oysa cemiyet devletin yararına hizmet etmek üzere hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedir. Cemiyet hükümet bağlamındaki çalışmalarıyla yetinmeyip gençlerin yetiştirilmesini de üstlenmiştir. Bu yol ile millet bir bütün olarak sosyal hayatın ve birliğin ne demek olduğunu öğrenecek ve kalkınacak, aynı zamanda farklı ırklardan olanlar arasında yarış duygusu da ortadan kalkacaktır. Irklar arasında meydana gelecek yarışma anayasa yolunda en büyük engellerden birisidir. Arap milletinin aklı başında olan insanları bu anayasa konusunda meşgul olan kimseleri çekiştirmekten vazgeçmeli ki insanlar diledikleri gibi

çalışabilsinler. Özellikle bu kimseler şimdiye kadar bir hata yapmadılar ki hesaba çekilsinler. Ortaya çıkan çalışmaları, tamamen anayasaya yardımcı olmak üzere fedakârlıkta bulunduklarını göstermektedir. Biz onların hata işlemekten korunmuş olduklarını iddia etmiyoruz. Kendileri de böyle bir iddianın sahibi değildirler. Fakat bizim inancımız odur ki onların yerine getirdikleri görevler, en gelişmiş ülkelerdeki siyasetçilerin dahi daha güzelini yapamayacağı kadar önemlidir.

Anayasacılara muhalefet edenlerin vereceği bir öğüt varsa veya güzellikle sunacakları bir görüşü varsa bunu samimi bir kardeşin diğer kardeşine teklif ettiği gibi teklifte bulunmalıdır. Devlet ayakları üzerinde sağlamca durana ve işler bir düzene girinceye kadar ırkçılık çağrılarını bir yana bırakmalıdırlar. Zaten devlet bu duruma ulaşınca herkes kanunu-u esasiye uygun olarak hakkını alacaktır. Kanunu-u esasi bütün Osmanlıları hak ve görevde eşit tutmaktadır. Kanunu-u esasiye göre Arap'la Türk, Ermeni ile Rum arasında bir fark yoktur.

Milletin tüm yazarlarına, şairlerine ve hatiplerine düşen görev, insanlar arasında bu ruhu yaymak ve onları entrikacılara karşı uyarmaktır. Tâ ki İttihat Terakki hakkında iyi düşüncelere sahip olsunlar, cemiyet hakkında su-i zan besleyerek ona bir zarar vermesinler. Aslında daha önce de izah ettiğimiz sebeplerle kendilerine kötülük etmektedirler.

Arap basınının da devlete ve millete karşı kutsal bir görevi bulunmaktadır. Bu görevi görmezden gelmesi ve yerine getirmemesi veya aykırı davranması durumunda hem millete, hem devlete kötülük etmiş olacaktır. Bu görev, hem din hem de örf ve gelenek itibariyle farklı ırkların uyum içerisinde olmasını sağlamak için çalışmaktır. Bu konuda susmak veya konuyu kaderin akışına bırakmak yahut "Beni ilgilendirmez!" demek asla olacak işten değildir. Bilakis basın açıktan açığa hakkı söylemeli, tüm milleti birliğe ve iz'anlı davranmaya teşvik etmelidir. İnşâallah böyle de yapacaktır.

Seyahatnamede geçen âyetler

1- اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ… (Nur, 35)

2- كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ (Âl-i İmran, 37)

3- وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا (Cin, 18)

4- وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (Hac, 29)

5- فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ (Âl-i İmran, 39)

6- إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (Feth, 1)

7- لمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى (Tevbe, 108)

8- فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَا (Bakara, 144)

9- إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (Nisa,103)

10- سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (Zümer, 73)

11- وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا (Feth, 3)

12- سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (Nahl, 32)

13- إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Neml, 30)

Seyahatnamede geçen yer isimleri ve kavramlar([98])

1-Urişelim: Kudüs'ün İbranice adıdır. Urişelm, Uriselim, Urişelum, gibi söylenişleri vardır. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 1/131.

2-İmparatorluk: Corci Zeydan Osmanlı devletini bu adla anmaktadır. Mehmed Maksutoğlu bu kelime hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Osmanlıda devlet sistemi hiçbir zaman imparatorluk olmamıştır. Kendileri de bu ismi vermemiştir." Daha fazla bilgi için bakınız: Osmanlı Tarihi, 1299-1922, İstanbul, 1999, s.225.

3-Beytüllahim: Kudüs'te bir şehir. Meşhur bir rivayete göre Hz. İsa burada doğmuştur. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 1/238.

4-Beyt-i Makdis: (Kudüs'ün bir başka adı.) 15 Temmuz 1099 m. 23 Şaban 490 h. tarihinde hıristiyanlar tarafından işgal edilen şehirde, şehir boş kalacak derecede halktan çok kimse öldürülmüştür. Bakınız: Kalabisi, Tarihi-i Dımeşk, Tahkik: Süheyl Zekkar, Dımeşk, 1983, s.122; İbn'ul Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Beyrut, 1966, 10/10.

5-Câmiatu'l İslamiyye: (İslam Birliği) Böyle bir birliğin kurulması fikri Sultan II. Abdülhamide aittir. Ebû'l Hüdâ Sayyadi ve Abdurrahman Kevakibi de İslam Birliği çağrısı yapanlardandır. Kayda değer bir husustur ki Dr. Ahmed Şevabike ki şimdi (2003) Ürdün Zerka Üniversitesinde İslam Toplumu Fakültesi

98 Yer isimleri, kavramlar ve bundan sonra gelecek olan kişi adları ilgili sırlamada aynen orijinal kitaptaki sıraya uyulmuştur. (Çeviren)

Dekanıdır. İslam Birliği konusunda yayınları vardır. Namık Kemal İslam Birliği düşüncesinin sahibi olup eserlerinde bundan bahsetmiştir. Bu konuda çalışanlardan biri de Cemaleddin Afgani'dir. (Dr. Muhammed Harb)

6-Cırcır: Gerger olarak da söylenir. Kaleleri ve mer'aları ile bilinen bir yerdir. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 1/224-269.

7-Ayıntab (Antep): Corci Zeydan tarafından başka bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun bir basım hatası olduğunu düşünüyoruz. Ayıntab ifadesi ile kastedilen Küçük Asya bölgesinde güçlü bir kaledir. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 2/977.

Bu bilginin dışında Ayıntab'ın Türkiye'de bir şehir adı olduğunu da biliyoruz. Kurtuluş savaşında çetin bir şekilde sınavdan geçen şehir "Gazi" ünvanı almış olup "Gaziantep" adı ile bilinmektedir. (Muhammed Harb)

8-Kostantaniyye: Eskiden adı Bizans idi. Büyük Kostantin tarafından ele geçirilen şehre surlar yaptırılmış daha sonra şehrin adı "İstanbul" olmuş ve Bizans imparatorlarının şehri olmuştur. Şimdi de adı İstanbul'dur. Deniz kenarında bir Haliç bölgesi olan şehir çok büyüktür ve 100 kadar kapısı vardır. Bunlardan birisi Altın kapıdır. Bu kapının aslı demir olup, altınla kaplanmıştır. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 3 /1092.

Şehir (tarih boyunca) Âsitane, Dâru's-Saade, Dâru'l İslam, İslambol, Belde-i Tayyibe gibi isimlerle anılmıştır. Şehrin dünya çapında önemli bir yeri vardır. Şehir Avrupa ve Asya kıtaları arasında yer almaktadır. Osmanlı devletinin idare merkezi, hilafetin başkenti olmuştur. Napolyon Bonapart İstanbul'u şu sözleri ile tanımlar: "Dünya tek devlet olsaydı İstanbul o devletin başkenti olurdu." (Muhammed Harb)

9-Mâbeyn: Kelimenin sözlük anlamı "*şununla bunun arası*" gibi bir ifadedir. Terim olarak Osmanlı sultanının saraydaki özel

kalemidir. Özellikle siyasi ve idari işlemlerle meşgul olur. Özel kalem Sultan ile hükümet arasında vasıta durumundadır. Bu büro Avrupa devletlerinin güçlü baskısı sonunda devletin Avrupai esaslara göre düzenlenmesini öngören Tanzimat hareketinden sonra Sultan Abdülmecid tarafından kurulmuştur. 1839 yılından tanzimatın ilanına kadar bu kuruluşun başına mareşal rütbesinde bir subay getirilmiştir. Mareşalin albay rütbesinde yardımcıları vardır. Mâbeynin sultan ile alakasını düzenleme görevini "Baş Kâtip" unvanlı bir görevli üstlenmektedir. Bu görevi üstlenen kişi II. Abdülhamid zamanında vezir/bakan düzeyinde bir devlet adamı idi. Bakınız: Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, Dr. Muhammed Harb'in dipnotları ile.

10-Nâsıra: Taberiye'ye 13 mil uzaklıkta bir köydür. (Hıristiyanlık anlamına gelen) "Nasâra" kavramı bu kelimeden türetilmiştir. Çünkü İsa Mesih buraya yerleşmiş ve bu köye nisbet edilmiştir. Bakınız: Merasıdu'l Ittıla' , Bağdadi, 3 /1092; 3 /1134.

Seyahatnamede geçen kişi adları

1-Ahmed Cevdet Paşa: (1822-1895) İslam asaleti çağrısı yapan ilim adamlarındandır. Osmanlı devletinin resmi tarihçisi olarak görev yapmıştır. Paşaya göre devlet sistem itibariyle Avrupai sistemden değil İslami sistemden istifade etmelidir. Ahmed Cevdet Paşa adı (hazırlanmasındaki çalışmalarından dolayı) "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" adı ile birlikte anılır. Bakınız: Ahmed Şevabike, Hereketu'l Camiati'l İslamiyye, s. 42-43.

2-Arkadius: 377m. Tarihinde doğmuş,, 390-408m. tarihleri arasında ilk Bizans patriğidir. Bakınız: Jozef Nesim, Bisans Devleti, s. 65.

3-Ermeniler: Bu milletin soyu hakkında yeni yeni yapılan çeşitli araştırmalar vardır. Bu araştırmalara göre bu ırkın Hint

Avrupa kökeninden olup Küçük Asya'ya ve Ermenistan'a ulaşmış olduklarında görüş birliği bulunmaktadır. Ermeni boylar Ermenistan'da yayılmaya başlamış, bu yüzden bu bölgeye Ermenistan adı verilmiştir. Mervan Midver, El-Ermen Abra't-Tarih, Dâr'u Mektebet'il Hayat, Beyrut, 1982m. s.98, 112; Astarciyan, Tarihu'l Ümmeti'l Ermeniyye, Dâru'l İttihadi'l Cedide, Musul, 1951. s. 46.

4-Hürriyetçi Türkler: Bu söylem Corci Zeydan'ın ihtilâlci Fransız kültürü ile yetişmiş Türk gençliği için kullandığı bir ifadedir. Bunlar Yeni Osmanlılar cemiyetinden başlayarak Genç Türkler ve İttihat Terakki cemiyetinde gençlik olarak ortaya çıkmışlardır.

5-Osmanlılar ve Türkler: Türkler kavramı Türk ırkından gelenlere söylenen bir ifadedir. Osmanlılar ise Osmanlı devleti sınırları içerisinde yerleşik olarak yaşayanların hepsine birden verilen addır. Bunlar arasında hıristiyan, yahudi ve müslüman gibi farklı dinlerden bulunanlar olduğu gibi Türk, Arap, Kürt gibi farklı ırklardan olanlar da vardır.

"Türk" kelimesi Osmanlı döneminde hakaret ifade eden söylemlerle dile getirilirdi. Fransız ihtilâlinden sonra "Türk" kelimesi özellikle Osmanlı kültürlüleri arasında övgü ifade eden bir kelime olmuştur. (Muhammed Harb)

6-Yeniçeriler: Bu kavramın ifade ettiği anlam, savaşta esir alınan gençlerin Osmanlı terbiyesi ile yetiştirilerek askerleştirilmesidir. Yeniçeriler padişahı "baba" olarak tanır, "cihad" eyleminden başka bir iş ve maharetleri yoktur. "Yeniçeri" yeni ordu manasına gelmektedir. Bakınız: Habib Süveyfi, El-İnkişâriyye Fi'd-Devleti'l Osmaniyye, s. 3-11.

7-Alexis: (1091-1118m.) Bizans'ın ıslahına çalışan patriklerden birisidir. Ekümenik aileye mensuptur. Jozef Nesim, Tarihu'l

imparatoriyyeti'l Bizantiyye, s. 207, 210; A. A Vasiliyev, A. History of the Byzantine, Empire, Vol.1, pp.213-215.

8-Osmanlı İnkılâbı: Bu inkılâptan maksat İttihat Terakki tarafından gerçekleştirilen ve Sultan II. Abdülhamid'in aleyhine olmak üzere girişilerek sultanı tahttan indiren inkılâptır. Burada anılmaya değer bir husustur ki Corci Zeydan'ın meşhur eserlerinden birisi "Osmanlı İnkılâbı" adını taşımaktadır. Bakınız: Hasan Hallah, Devru'l Yehûd Ve'l Kuva'd-Düveliyye, Fî Hal'i Sultan Abdülhamid Ani'l Arş, 1908-1909m. Beyrut, s.73.

9-Tuthmose: Corci Zeydan Tuthmose'un kaçıncısı olduğunu bildirmemiştir. Oysa I. Tuthmose,(1501-1557 milatten önce) II. Tuthmose ve III. Tuthmose (1447-1501 milattan önce) olmak üzere üç kişi vardır. Bunların hepsi milattan önce 1350-1580 tarihleri arasında Mısır'ı yöneten 18. aileye mensuptur. Bakınız: Ahmed Emin Selim, Fi Tarihi'ş-Şarki'l Edna'l Kadim, Mısır-Suriye, Daru'n-Nahda al-Arabiyye, Beyrut, 1989, s.141,154.

10-Teodosyos: 379-395m. tarihleri arasında yönetimde bulunan Teodosyos ailesinin ilk patriğidir. Kendisine "Büyük" sıfatı verilmiş olup, Goth'lardan faydalanmıştır. Bizans imparatorluğunu iki oğlu Honorius ve Arkadius arasında ikiye bölüştürmüştür. Bakınız: Jozef Nesim, İmparatoriyyetu'l Bizantiyye, s.64-65.

11-Celaleddin Rumi: Büyük tasavvuf şairlerinden biridir. Belh şehrinde 606h.1207m. tarihinde doğmuş, 672h.-1273m. tarihinde Konya'da vefat etmiştir. Dr. Şata tarafından başarılı bir şekilde Arapçaya tercüme edilmiş "Mesnevi" adlı bir eseri vardır. Tercümenin Mısır devleti tarafından takdire mazhar olmasından dolayı bu eser devlet tarafından basılmıştır. Bu eser Mısır kütüphanelerini zenginleştirmiştir. Mısır Kültür Bakanlığının takdiri ve bu eseri basması söz konusu olmasaydı merhum Doktor, Mısır halkı tarafından ilme ve şarkiyat/doğu araştırmalarına olan hizmetine lâyık bir takdir görmemiştir. Allah

rahmet eylesin. Bakınız: Dairetu'l Maârifi'l İslamiyye, Celaleddin Rumi maddesi. 7/61.

12-13 Mart Olayı: İstanbul'da İttihat Terakki cemiyetine karşı gösterilen şiddetli bir reaksiyon hareketidir. Halk bu hareketle Ahmed Rıza'nın cemiyetin başkanlığından alınmasını, hükümetin istifa ederek Abdülhamid'e tekrar padişahlığın geri verilmesini istedi. Daha sonra büyük subaylar toplanarak kanunu ve rejimi korumak üzere yemin edip kendilerine "Hareket Ordusu" adını verdiler ve İstanbul'u terk ettiler. Nihayet 27 Nisan 1909 tarihinde padişahı tahttan indirdiler. Bakınız: Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s. 235.

13-Barbaros Hayreddin (1473-1546m.) bir diğer adıyla Hızır Reis: Osmanlı denizcilerinden birisidir. Osmanlı Tarihinde meşhur İshak, (Cezayirlilerin Uruc dedikleri) Oruç ve Hızır adlı üç kardeşten birisidir. Bu üç kardeş, Endülüs belasından canlarını kurtarmak üzere kaçan müslüman ve yahudileri kurtarmak manasında olmak üzere denizlerde korsanlık yaparlardı. Hayreddin 1516m. tarihinde Cezayir kalesini kurtardı. Sultan Selim'in hizmetinde çalışan Barbaros'a "Beylerbeyi" ünvanı verildi. Daha fazla bilgi için bakınız: Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, 1/149, 2/148, Dr. Muhammed Harb'in dipnotları ile.

14-Rahmi Bey: (Mason) Burada Corci Zeydan'ın İttihat Terakki cemiyetine karşı olan aşırı sevgisinden kaynaklanan tuhaf bir benzetme var. C. Zeydan, İttihat Terakki cemiyeti üyelerinden olan Rahmi Bey'in masonluğa mensup oluşunu, Ebû Bekir'in sahabeye mensup olmasına benzetmektedir!

15-Şeyhu'l İslam: "Şeyh" kelimesi kabile reisi veya bir toplulukta saygın kimse gibi manalara gelmektedir. Bu unvan Sultan II. Mehmed'in kanunlarında yer alan bir kavramdır. Burada kastedilen mana "ulemanın başkanı" demektir. "Şeyh'ul İslam"lık makamını ilk kuran Sultan II. Murad'tır. Bakınız: Ekrem Kaydu,

Şeyhu'l İslamlık Müessesesi, Tercüme: Haşim Eyyubi, I. Basım, Trablus, 1992m., s. 24, 31.

16-Ziya Paşa: (1825m.-1880m.) Türk edip ve şairlerinden olan Ziya Paşa Kıbrıs mutasarrıfıydı. Ziya Paşa aynı zamanda "Jön Türkler" cemiyeti üyesiydi. Islahatçı görüşlerini "Rüya" adındaki devrimci fikirlerden oluşan kitabında anlatmıştır. 1869m. tarihinde Avrupa'ya kaçan Ziya Paşa Fransızcadan Türkçeye kitaplar çevirmiştir. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a dönmüştür. Bakınız: Ahmed Şevabike, Hareketu'l Câmia, s. 39, 40.

17-Abdülhamid'in Siyaseti: Corci Zeydan Abdülhamid'in siyasetini "Beceriksiz" olarak tanımlamaktadır. Oysa Abdülhamid'in siyaseti pek çok kimse nazarında "Beceriksiz" değildir. Mesela Cemaleddin Afgani'nin bu konudaki tanıklığına göre onun siyaseti sultanın hem yönetimi altında bulunan halklarla olan muamelesi, hem de zamanındaki sömürgeci büyük devletlerle olan bağlantısı bakımından hikmetle dolu bir siyasetti. Sultan aynı zamanda Mısır'daki fikir adamları ve siyasi yöneticilerle de bağlantı halinde idi. Sultan Abdülhamid ittihatçıların istediği hürriyeti, kullanmasını bilmeyenlerin eline verilmiş devleti yıkacak bir silaha benzetirdi. Nitekim o bir sözünde: "Hürriyetin verilmesi, kullanmasını bilmeyenin eline silah vermeye benzer" demiştir. Özellikle Filistinle ilgili siyasetindeki hikmetli davranışlarını olaylar ispat etmiştir. Bakınız: Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s.231, 234; Müzekkirâtu Abdilhamid, Muhammed Harb.

18-Casusluk: Corci Zeydan Abdülhamid'i casuslarla çalışmakla suçlamaktadır. Bu doğrudur. Fakat Zeydan'ın casusluk dediği şey, Osmanlı devletinin muhaberat kurumu olan "Teşkilat-ı Mahsusa"dır. Bu kurum devletin resmi bir sistemidir. O vakitler (hatta şimdi bile) tüm dünyada böyle bir muhaberat teşkilatı ile çalışmak söz konusuydu.

19-Ermeniler: Corci Zeydan Abdülhamid'i Ermenileri ezip sindirmekle suçlamaktadır. Türk kaynaklar, eski Türk araştırmaları ve yeni Türk araştırmaları Ermenilerin ezilip sindirildiğine dair bir işarette bulunmamaktadır. (Bu iddianın aksine) Ermeniler Osmanlı devletinde seçkin yerlerde bulunma imkânları elde etmişlerdir. Fakat Rusların ve İngilizlerin Ermenileri Osmanlı devleti aleyhine kışkırtması neticesinde Ermenilerin bağlı bulundukları Osmanlı devleti aleyhinde çalışmak üzere birçok kuruluş ve cemiyetler oluşturmuşlardır. Buna rağmen Abdülhamid Han onların isteklerine olumlu cevap vermiştir. Sultan onların İstanbul'da ve Sason'da Müslümanların aleyhine çalışma yaptıklarını görünce isteklerini geri çevirdi. Bunun üzerine onlar silahlı guruplar oluşturdular ve sultan ve idaresi için önde gelen muhaliflerden Jön Türklere katıldılar. Artık sultanın aleyhinde çalışmaya başladılar. Ermeniler Sultan Abdülhamid için ilk olarak su-i kast düzenleyen bir topluluktur. Bakınız: Halaçoğlu, Fact p. 28-29.

20-Sultan Abdülhamid'in Fikirleri: Corci Zeydan Sultan Abdülhamid'in fikirlerini zehire benzetmektedir. Bu söz aşırı derecede abartılı bir sözdür. Sultanın yaptığı, müslümanları pek çok Arap tarihçimizin zannettiği gibi, tek devlet halinde değil, şuur birliği halinde toplamaya çalışmaktan ibarettir. (Muhammed Harb)

21-Abdülhamid'in Ahlâkı: Corci Zeydan Sultan Abdülhamid'i Osmanlıların ahlâkını bozmakla suçlamaktadır. Bununla beraber Avrupa kaynakları, hatta Sultan Abdülhamid'e saldıranlar ve sultanın aleyhine inkılâp taraftarı olan büyük şahsiyetlerin oluşturduğu Osmanlı kaynakları bile onun ahlâki meselelerle olan ilgisini ancak hayırlı düşüncelerle anmaktadır. (Muhammed Harb)

22-Abdülhamid ve Ordu: Corci Zeydan'ın Sultan Abdülhamid'i orduya zulmetmekle suçlaması gerçek değildir. Bu konuda ancak şu söylenebilir: Sultanın asker konusundaki görüşü ancak "askerin siyasete karışmaması gerekir" şeklindedir. Bakınız: Müzekkirâtu Abdilhamid, Muhammed Harb.

23-Suçlama: Sultan Abdülhamid çeşitli görev ve makamlara yetkili olanları değil, sadece maaş elde etmek isteyenleri tayin etmekle suçlanmaktadır. Bu suçlama doğru değildir. Bu suçlama İttihat Terakki cemiyeti üyelerinden bazı subaylar tarafından ileri sürülen bir suçlamadır. Bazı makamlardaki görevlilerin görevlerini ehliyetli olarak yapmamaları doğaldır. Fakat görevlere atamaların yapılması ile ilgili kurallar bundan başka bir şeydir. Eğer suç olarak bazı görevlere bazı kimselerin getirilmesi söz konusu ise bu, devlette bir takım önemli görevlere Arap ırkından olanların getirilmesidir. (Muhammed Harb)

24-Sultan Abdülmecid: (1839m.-1861m.) Sultan Abdülmecid daha 18 yaşında iken babası Sultan Mahmud'un vefatından sonra tahta çıkarılmıştır. Genç sultan sadrazam Mustafa Reşit Paşayı tanzimatın ilan edildiği hattı hümayun'u okumakla görevlendirmişti. Fermandaki ıslahat konularının çoğu sade idari düzenlemeler olup, devletin sınırları içerisinde yaşayanların hangi dinden olduğuna bakılmaksızın hayatı ve edindiği mülklerin durumunu içermekte idi. Derken 1853-1856m. yılları arasında Ruslarla Osmanlı devleti arasında "Kırım Savaşı" patlak verdi. Savaştan sonra 1856'da tekrar ıslahat fermanı düzenlendi. Müslümanlar Sultan Abdülmecid'in ve hükümetinin idaresinden hoşnut değildi. Bu dönemde hükümet görevlileri lüks içerisinde yaşamaktaydı. Bu ortam yüzünden hükümet gizli bir cemiyet tarafından düşürülmek girişimine maruz kalmıştı. Fakat cemiyet bu girişiminde başarısız oldu. Daha sonra 1861m.

senesinde Sultan Abdülmecid vefat etti. Bakınız: Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s.212, 214.

25- Osmanlılar: Corci Zeydan "Osmanlı*lar medeniyet sahibi değildir. Onlar taklitçilik yoluyla başkalarından alıntı yapmışlar, yeni bir şey ortaya koyup güzel şeyler yapmamıştır. Onlar medeniyeti Selçuklulardan miras olarak almışlar, kendileri bir şey ilave etmemişlerdir"* diyerek Osmanlıları eleştirmektedir. Corci Zeydan'ı bu görüşü sebebiyle hesaba çekmek zordur. Çünkü o, akademik anlamda bir tarihçi değildir. Ayrıca bu görüş bazı Arap akademisyenlerin kitaplarında da yer almıştır. Fakat bu görüş doğru değildir.

Evet, Türkler de Araplar gibi göçebe hayatı yaşayan bir toplumdur. Lâkin her iki toplumun da İslam'a girmiş olması onlara pek çok kavram ve medeniyet şekillerini miras olarak kazandırmıştır. İslamiyet fethettiği her bir memleketten ve o memleketlerin halklarından aldıklarını İslam medeniyeti potasında eritmiştir. İşte Osmanlılar İslam medeniyetinden ve diğer medeniyetlerden; Selçuklulardan, Kölemenlerden ve diğerlerinden çok şey almış, Anadolu'ya geçtikten sonra Orta Asya'dan getirdikleriyle birlikte aldıkları medeniyetler Osmanlı medeniyetini oluşturmuştur. (Muhammed Harb)

26-Osmanlıların Aslı: Osmanlıların aslı, Anadolu'ya göçmezden önce vatan olarak Orta Asya'ya yerleşen Oğuz boyuna dayanır. Bakınız: Muhammed b. Ebi's-Sürur El-Bekri Es-Sıddiki (vefatı: 998-1071h./1589-1661m.) Takdim ve Tahkik: Leyla Sabbağ, Dâru'l Aşair, Dubey, s.8, Ta'lik: Muhammed Harb.

27-Âşık Paşa: Eski Osmanlı şair ve mutasavvıflarındandır. Yaşadığı yüzyılda Osmanlı tasavvuf şiirlerinin en güzel örneklerini vermiştir. Meşhur şair Yunus Emre'den etkilenmiştir. "Âşık Paşa Divanı" adıyla bilinen bir divanı vardır. Bakınız: Dâiratu'l Maârifi't-Türkiyyeti'l Müyessere, İstanbul, 1968 s. 101.

28-Fuzuli: (1480-1566m.) Muhammed Fuzuli. Meşhur Osmanlı şairidir. Eski Türk şiirinin "Emîru'ş-Şuara"sıdır. Azerbaycan şivesiyle Türkçe yazmıştır. Aynı zamanda "Fuzuli el-Bağdadi" adıyla da bilinir. Miladi 16. yüzyılın en büyük Osmanlı edebiyatı şairlerindendir. Soyu Oğuz Türklerinden Bayat aşiretine dayanır. Irak/Kerbela'da doğmuş Bağdat-Kerbela-Hılle arasında uzun müddet yaşamıştır. Şii ve hurufi'dir. Kendisinin divanı vardır. Ayrıca Erzurum Üniversitesinde değerli bir dost tarafından tahkik edilen Arapça bir divanı da bulunmaktadır. Farsça olarak söylediği bir divanı daha vardır. "Leyla ile Mecnun" destanı bulunmaktadır. Bu eser Arapça olarak da tahkik edilmiş, değerli üstad Hüseyin Necib el-Mısri'nin "Fuzuli el-Bağdadi Emîru'ş-Şi'ri't-Türkiyyi'l Kadim" adlı doktora teziyle ilim âlemine kazandırılmıştır. Bakınız: Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, 1/409, 2/408, Dr. Muhammed Harb.

29-Kutalmış: Corci Zeydan Kutalmış'ın tam adını vermemiştir. Acaba sözü edilen kişi (4070-479h/1076-1086m) tarihleri arasında hüküm süren Süleyman b. Kutalmış mıdır? Yoksa başkası mıdır? İbn Esir Kutalmış hakkında bilgi verdiği yerde onun yıldızlar hakkında bilgi sahibi olduğuna işaret etmemiştir. Bakınız: Bosworth, El-Üserat, s. 185.

30-Kostantin-i Kebir: (Büyük Kostantin) (305-337m.) tarihleri arasında Bizans'ı yönetmiş, onun adına nispetle (İstanbul'a) Kostantiniyye adı verilmiştir. Fakir ve yoksullara yardımı düzenleyen kanunlar çıkarmış, gasp suçu için şiddetli cezalar koymuştur. Tutuklulara iyi muamele edilmesi hakkında ve daha başka bir takım kanunlar yürürlüğe koymuştur. İmparatorluk içerisinde ekonomik gelişmeyi hedeflemiş, yönetimi sırasında devleti güçlü kılmak için bir takım askeri ıslahatlar yapmıştır. Miladi 325 tarihinde İznik'te ilk halk meclisini toplamış, bu aktivitede halktan pek çok kimse veseniyeyi/putperestliği

bırakarak hıristiyan olmuştu. Bakınız: Jozef Nesim, , Bisans Devleti, s. 57-58.

31-Kisra ve Şirin: Corci Zeydan bu kelimelerden birincisini hatalı olarak yazmıştır. Çünkü kendisi Osmanlı edebiyatında uzman değildir. Doğrusu "Hüsrev ve Şirin" dir. Bu eserin aslı Farsça yazılmış bir aşk hikâyesidir. Eserin yazılış tarzı klasik Osmanlı şairlerinin stilidir. Modern yüzyılda ise aynı eser Marksist şair Nazım Hikmet tarafından tiyatro tarzında kaleme alınmıştır. Ayrıca bu tarzda yazılışından sonra Aynu'ş-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Osmanlı edebiyatı hocası olan değerli Üstad Abdülaziz'in oğlu Ekmelüddin İhsan tarafından altmışlı yıllarda Arapçaya çevrilmiş ve Mısır Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır. (Muhammed Harb)

32-Kemal Paşazâde:(1468-1535m.) Osmanlıların saygı duyduğu bir Osmanlı âlimidir. "Kemal Paşazâde" lakabı olup asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Sultan I. Selim ile beraber Mısır seferine katılmıştır. Mısır'da Osmanlı kanunlarının uygulanmasını gerçekleştiren Paşazâde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı ülkesinin Şeyhu'l İslamı oldu. Çok yönlü bir ilim adamı olan Paşazâde Fıkıh, Nahv (gramer) ve dil alanında 300 den fazla kitap ve risale kaleme almıştır. "Tarih-i Âl-i Osman" adlı on ciltlik bir tarih yazmıştır. Sultan I. Selim'in vefatı üzerine yazdığı meşhur bir "Mersiye"si de vardır. [Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, 2/630.] Sulan I. Selim'in mütalaa edebilmesi için Mısır tarihi üzerine yazılmış bulunan İbn Tağrıberdî'nin tarihini Osmanlıca Türkçesine tercüme etmiştir. Bu tercümeden Süleymaniye kütüphanesinde bazı cüzler bulunmaktadır. Kemal Paşazâde üzerine Türk akademisyenlerden Dr. Ahmed Uğur'un değerli bir araştırması bulunmaktadır. (Muhammed Harb)

33- Marsiyan: Roma imparatorluğuna (450-457m.) tarihleri arasında hükmeden Teodisyus ailesinin son hükümdarlarındandır.

Adı Marşiyan olarak da söylenmektedir. Bakınız: Jozef Nesim, , Bisans Devleti; Rıhle s. 26.

34- IV. Murad: (1623-1640m.) Küçük yaşta tahta çıkmış 1638 yılında Bağdat'ı İran işgalinden kurtararak geri almış, "Kasr-ı Şirin" antlaşmasını gerçekleştirmiş, daha sonra 1639 yılında İstanbul'a dönmüştür. Bakınız: Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s. 161-163.

35- Midhat Paşa: (1822-1885m.) Osmanlı vilayetlerinde yönetime getirilen valilerden birisidir. Bir hayli imar hareketlerinde bulunmuştur. 1872m. tarihinde Sultan Abdülaziz döneminde ilk olarak sadrazamlık görevine getirilmiştir. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid döneminden ikinci olarak aynı göreve getirilmiştir. Osmanlı devletinde batıdan alıntılar yapma taraftarı olan idarecilerdendir. Sultan II. Abdülhamid'e müslüman olmayan gençlerin de Harbiye'ye alınmasını teklif etmiş, sultan bu öneriyi kabul etmemiştir. Bakınız: Ahmed Şevabike, Hereketu'l Camiati'l İslamiyye, Mektebetu'l Menar, Zerka, 1984m. s.35; Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s. 225

36- Sultan V. Mehmed (Reşad): (1981-1909m.) Sultan Abdülmecid'in oğlu olan Sultan Reşad 7 Nisan 1909 tarihinde tahta çıktı.1910 yılında Arnavutlukta, 1911 yılında Kosova'da devlete karşı başkaldırı hareketleri patlak verdi. Sultan bu hareketleri 1912 yılında sone erdirdi. Yine Sultan Reşad döneminde İtalya Libya'yı işgal etti. 1914-1918 yıllarında balkanlarda ve Sırbistan'da birinci dünya savaşı başladı. Sultan Reşad 28 Haziran 1918 tarihinde vefat etti. Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, s. 236-241.

37-Ermeni Teşkilatları: Ermenilerin pek çok teşkilatları bulunuyordu. Bunlardan birisi 1878 ve 1881 yıllarında Türkiye'de kurulan "Kara Haç" teşkilatıdır. Ayrıca "Vatan Toprağını Savunanlar" adlı bir başka cemiyet de kuruldu. 1887 yılında solcu bir parti kuruldu. Partinin hedefi Anadolu'da Ermeni haklarını

desteklemekti. Bunu gerçekleştirebilmek için birçok araç bulunuyordu. Propaganda, devlet aleyhinde silahlı hareketlerde bulunmak, işçi ve çiftçi hareketleri düzenlemek bunlardan bazılarıydı. Ayrıca aynı amaçlara hizmet etmek üzere Ermeni Angelo teşkilatı da kuruldu. Bakınız: Yusuf Halaçoğlu, Fact The Relocation of Armenians, 2002, s. 23, 24, 26.

38-Mimar Sinan (1489-1588m.) En meşhur müslüman mimardır. Avrupalılar onu her biri kendi alanlarında olmak üzere Michael Angelo ile karşılaştırırlar. Mimar Sinan Sultan I. Selim'in İranlılara karşı açtığı "Çaldıran" savaşına, Kölemenlere karşı açtığı "Mercidabık" savaşına katıldı. 48 yaşına geldiğinde Osmanlı devletinde mimarların başkanı olmuştu. Gerçekleştirdiği eserleri arasında köprüler, camiler, mescitler, hamamlar ve türbeler bulunmaktadır. Arap ülkelerinden Suriye, Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerreme ve diğer yerlerde de Mimar Sinan'ın yaptığı mimari eserler bulunmaktadır. Eserlerinden en meşhuru Selimiye Camii Edirne'dedir ve İslam tarihinde mimaride hâlâ zirve bir eserdir. Bakınız: Muhammed Harb, Osmaniyyun Fi'l Hadarati, ve't-Tarih; Ekmelüddin İhsanoğlu, Ed-Devletu'l Osmaniyyetu Târihun ve Hadâratun.

39-Mahmut Şevket Paşa: "Hareket Ordusu" adı verilen ve Jön Türkler tarafından oluşturulmuş olan ordunun komutanıdır. Arabistan'da doğmuştur, fakat Çerkez asıllıdır. 1856 veya 1858 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Bağdat'ta okumuş, İstanbul'a geldikten sonra Harbiye'ye girerek Osmanlı ordusunda Korgeneral rütbesine kadar yükselmiştir. Ordusu Yıldız Sarayını kuşatmış, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde büyük rolü olmuştur. Bakınız: Hayrettin Zirikli, 7/174; Mahmut Şevket, Et-Teşkilat ve'l Ezyâ el-Askeriyye Münzü Bidayeti Teşkil'il Ceyş'il Osmanî Hatta Senete 1825m., Dâr-u Talas, Dımeşk, 1988.

40-Kültürlü Araplar: Corci Zeydan Arap yazarları ve şairleri zayıf görüşlü olmakla ve sadece konuşup kahramanlık nükteleri

üretmekle suçlamaktadır. Bu durum yazarın İttihat Terakki cemiyetinin fikirlerine olan aşırı düşkünlüğünden ileri gelmektedir. Yazarın ve İttihat Terakkinin Avrupaî sistemden alıntı yapılması konusundaki düşünceleri ikiz kardeş gibidir. Kayda değer bir husus var ki, Corci Zeydan'ın ailesinden ve yakınlarından bazıları onun İttihat Terakkiye aşırı düşkünlüğü ve onları desteklemesi, hatta İstanbul'a olan yolculuğu konusunda onu ayıplamışlardır. (Muhammed Harb)

41-Namık Kemal: (1840-1888m.) Jön Türkler cemiyetinin üyesi olan Namık Kemal'in lakabı "Hürriyet Şairi"dir. Osmanlı devletinde batı sisteminin uygulanması çağrılarında bulunan şair, aynı zamanda müslümanların birlik olmasına da çağrılarda bulunmuştur. Ziya Paşa ile birlikte Avrupa'ya kaçan N. Kemal 1868'de Londra'da Hürriyet gazetesinin yönetimine katılmış, İbret adlı bir gazete çıkarmış ve "Vatan yahut Silistre" adlı tiyatro oyununu yazmıştır. Osmanlılar "Vatan" kelimesini ilk olarak ondan duymuştur. Ona gelinceye kadar Osmanlılara göre dünya "Dar-u İslam" ve "Dar-u Harb" olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Bakınız: Muhammed Harb; Ahmed Şevabike, Hereketu'l Camia, s. 40-41.

42- Nedim: (1681-1730m.) Eski Osmanlı şiirinin belkemiği derecesinde bir şairdir. İslami ilimlerde de âlim olan Nedim, Sultan III. Ahmed'in ve sadrazam Şehit Ali Paşa'nın himayelerine mazhar olmuş, 1730 yılında meydana gelen başkaldırma sırasında İstanbul'da vefat etmiştir. Bakınız: Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, 1/835, Dr. Muhammed Harb'in dipnotları ile.

43-Nasturiler: Patrik Nestorius'a mensup bir hıristiyanlık mezhebidir. Nestorius Şam'da doğmuş, halife Me'mun zamanında ortaya çıkmış, 428m. tarihinde Kostintiniyye patriği seçilmiştir. Görüşlerinden birisi şöyledir: *"Allah birdir fakat üç ayrı zattan ibarettir. Bunlar: Vücut, ilim ve hayattır. İsa'nın iki tabiatı vardır."* Bakınız: Şehristani, Milel ve'n-Nihal, Yayına

hazırlayan: Abdüllatif Muhammed, Mektebetu'l Ancelo, Kahire, 1977; el-Fetri, Tarihu Beyti'l Makdis, s.199, 1 numaralı dipnot.

44-Posivitism: Corci Zeydan'ın Posivitism olarak yazdığı bu kelimenin doğrusu Positivism'dir. Kelime anlamı 'olguculuk'tur. August Comte'un kurduğu bir felsefe anlayışıdır. Dış olguları esas alan bir ekoldür. Bakınız: Münir Ba'lbekki, Dâru'l İlim Li'l Melayin, Beyrut, 1999, s. 710.

45-C. Zeydan'ın İttihatçılar Hakkındaki Görüşü: Corci Zeydan'a göre ittihatçıların cemiyeti düşmanları tarafından işine son verilmek istenilen bir cemiyettir. Oysa bu cemiyet devlet yararına hizmet yolunda kendisini feda eden bir kuruluştur. Cemiyet hükümet bazında çalışmalarla yetinmeyip gençliğin yetiştirilmesi yükünü de omuzlarına almıştır.

46-Yazıcıoğlu: (?-1451m.) Türkler arasında şiir tarzında yazdığı "Muhammediyye" adlı şiir kitabıyla meşhur olan tasavvuf şairlerindendir. Büyük Osmanlı mutasavvıfı Hacı Bayram Velî'den etkilenmiştir. Bakınız: Mevsûatu't-Türkiyyeti'l Müyessere, 1/1201. Ayrıca Dr. Hüseyin Mücib Mısrî'nin Tarihu'l Edebi't-Türki adlı eserine de bakınız. Bu kitap Arapça olarak basılmış en değerli Türk Edebiyatı kaynaklarındandır. Dâru's-Sekâfe yakın bir zamanda yeniden bu eseri basmıştır.

47- Yakûbîler: Yakub el-Beredaî'ye mensup bir cemaattir. Yakub el-Beredaî Kostantiniyyede rahip idi. Miladi 541 yılında piskopos olarak tayin edildi. Yakubi Cemaati Hz. İsa'nın tek tabiatı olduğu görüşünde olan Monofizit mezhebinde idiler. Uzun bir süre kiliseden mahrum kalan Yakubiler Yunan kilisesinden kovuldular. Asya'da ve orta doğuda geniş bir bölgede yaşadılar. Daha sonra Mısır, Etiyopya ve Hindistan'ın uzantısı bir bölgede yayıldılar. Bakınız: Philip Hitti, Tarihu Suriye ve Lübnan ve Mısır, Tercüme: George Haddad ve Abdülkerim Râfik, Beyrut, 1958, s. 412-413; Kuşeyri, Tarihu Beyti'l Makdis, s. 155, 9 numaralı dipnot.

KAYNAKLAR: ([99])

1-Kur'an-ı Kerim

2-Arapça kaynaklar:

*İbnu'l-esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1966m.

*Bağdadi Safiyyuddin Abdu'l-Mü'min, *Merâsıdu'l Ittıla' Alâ Esmâi'l-Emkineti ve'l Bikâ'*, Tahkik: Ali el-Buhari, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1992m.

*Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, yayına hazırlayan: Abdüllatif Angelo, Kahire, 1977m.

*İbn Kalabisi, *Tarihu Dimeşk*, tahkik: Süheyl Zekkar, Dımeşk, 1983m.

*Michael Es-Suri, *el-Mesûatu'ş-Şamiyye fi Tarih'il Hurûbi's-Salibiyye*, Tahkik: Süheyl Zekkar, Dâru Hassan, Dımeşk, 1995, 5/107.

*Yakub el-Fetrî, *Tarihu Beyti'l-Makdis*, tercüme: Said el-Bîşavi, Daru'ş-Şurûk, Amman, 1997m.

*Ahmed Emin Selim, *Tarihu'ş-Şarki'l-Edna'l-Kadim Mısır Suriye,* Daru'n-Nahda'l Arabiyye, Beyrut, 1989m.

*Ekrem Kaydu, *Müessesetu Şeyhi'l-İslam*, tercüme: Haşim Eyyubi, Cerrus Burs, Trablus, 1992m.

*Astarciyan, *Tarihu'l-Ümmeti'l-Ermeniyye*, Daru'l-İttihadi'l-Cedide, Musul, 1951m.

*Ahmed Şevabike, *el-camiatu'l İslamiyye*, Mektebetü'l Menar, Zerka, 1984m.

*Corci Zeydan, *Mısru'l Osmaniyye Ev Tarihu Mısr fi Ahdi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Tahkik ve'd-Dirase ve't-Talik: Dr. Muhammed Harb İskendreriyye, 1984m.

*Hassan Hallak, *Devru'l Yehud Ve'l Kuva'd-Düveliyye, fi Hal'i's-Sultan Abdulhamid*, 1908-1909, ed-Daru'l-Camiiyye, Beyrut (d:t.).

99 Kaynaklar verilirken orijinal kaynaktaki sıralamaya uyulmuştur. (çeviren)

*Hüseyin Mücib el-Mısri, *Tarihu'l-Edebi't-Türki*, Kahire, 1953m. Tab'atun Uhra, Kahire, 2000.
*Said Bercavi, *İmparatoriyyetu'l-Osmaniyye, Tarihuha's-Siyasi ve'l-Askeri*, el- Ehliyyetu Li'n-Neşri ve't-Tevzî, Beyrut, 1993m.
*Ali Salabi, *Sultan Muhammed Fatih ve Avamilu'n-Nuhudi fi Asrihi*, Daru'l Beyaz, Beyrut, 2001.
* Philip Hitti, *Tarihu Suriye ve Lübnan ve Mısır,* Tercüme: George Haddad ve Abdülkerim Râfik, Beyrut, 1958
* Clendora Bosworth, *el-Üseratu'l-Hakime fi't-Tarihi'l-İslami,* tercüme: Hüseyin Lebbudi, müracaa: Süleyman Askeri, Kuveyt, 1995.
*Muhammed Harb, *Müzekkirâtu Abdilhamid,* Daru'l-Kalem, Dımeşk, 1996m.
* Mervan Midver, *el-Ermen Abra't-Tarih,* Dârru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 1982
* Mahmut Şevket, *et-Teşkilat ve'l Ezyâ el-Askeriyye Münzü Bidayeti Teşkili'l-Ceyş'il-Osmanî Hatta Senet 1825m.,* Dâru Talas, Dımeşk, 1988.

3- Ansiklopediler:

* *Dairetu'l-Maarifi't-Türkiyyeti'l-Müyessere*, İstanbul, 1978m.
* *Dairetu'l-Maarifi'l Arabiyyeti'l-Müyessere.*
* *Dairetu'l-Maarifi'l-İslamiyye,* müracaa: Muhammed Allam, Celaleddin Rumi Maddesi, 7. cilt.
* Münir Ba'lbeki, *El-Mevrid*, Beyrut, 1999m.
* Hayreddin Zirikli, *A'lâm*, Beyrut.

4- Yabancı kaynaklar(100)

* Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi,* İstanbul, 1999m.
* Yusuf Halacoğlu, *Fact The Relocation of Armenians,* 1914-1918, Ankara, 2002.
* Vasiliev, *History of The Bizantine, Emperier*, London, 1952.

100 Türk asıllı olmadığından Türkçe kaynaklar "Yabancı Kaynak" olarak değerlendirilmiştir.